

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

TÜRKİYE’DE İŞ DÜNYASI VE SİYASET İLİŞKİSİ:
TÜSİAD-AKP ÖRNEĞİ

Birce BARLAS YILMAZ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2013

TÜRKİYE'DE İŞ DÜNYASI VE SİYASET İLİŞKİSİ:
TÜSİAD-AKP ÖRNEĞİ

Birce BARLAS YILMAZ

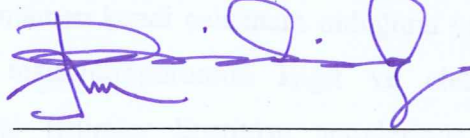
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2013

KABUL VE ONAY

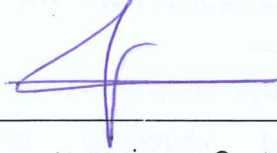
Birce BARLAS YILMAZ tarafından hazırlanan "TÜRKİYE'DE İŞ DÜNYASI VE SİYASET İLİŞKİSİ: TÜSİAD-AKP ÖRNEĞİ" başlıklı bu çalışma, 25.11.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Muhittin ACAR (Üye)

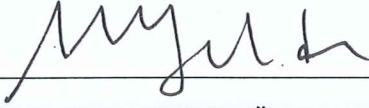
Doç. Dr. Bican ŞAHİN (Danışman)

Prof. Dr. Tanel DEMİREL (Başkan)

Doç. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI (Üye)

Doç. Dr. Mete YILDIZ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Yusuf Çelik

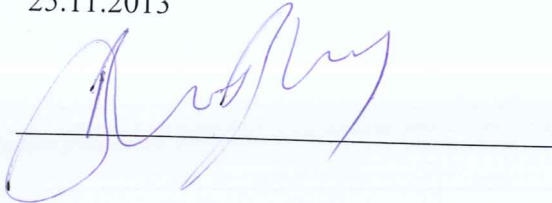
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun **1 (bir) yıl** süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

25.11.2013

Birce BARLAS YILMAZ

TEŞEKKÜR

Öncelikle uzun süren tez dönemim boyunca benden desteğini esirgemeyen ve bu anlamda hep yanımda olan tez danışmanım Doç.Dr. Bican Şahin'e teşekkürlerimi sunuyorum. Tüm öğrenim hayatım boyunca maddi ve manevi olarak beni destekleyen biricik annem Kadriye BARLAS'a ve sevgili babam Süha BARLAS'a ve azmi ile bana yol gösteren canım kardeşim Emre BARLAS'a da teşekkür ediyorum. Bu uzun süreç boyunca yardımları ile beni destekleyen dönem arkadaşlarıma ve son olarak, kendisinin yanımda olduğunu bilmesem yarım kalacak bu çalışmayı yapma gayretini içimde bulmamı sağlayan ve bu dönem boyunca ilgisi ve sevgisi ile sürekli olarak yanımda olduğunu hissettiren hayat arkadaşım M.Volkan YILMAZ'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

BARLAS YILMAZ, Birce. *Türkiye’de İş Dünyası ve Siyaset İlişkisi: TÜSİAD- AKP Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Bu tez, ekonomide güçlü bir yere sahip bir iş dünyası örgütü ve etkin bir çıkar grubu olan TÜSİAD’ın, AKP Hükümeti’nin iki dönem boyunca yürüttüğü (2002-2011) ekonomi politikaları üzerinde hangi konulara, ne şekilde etki etmeye çalıştığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Tez, aynı zamanda Türkiye’de iş dünyası örgütlenmeleri ile siyaset ilişkisinin gelişimiyle ilgili tarihsel bir resim sunmaktadır.

1980 sonrasında küresel ekonomiye entegre olma süreci hızlanan Türkiye’de iş dünyası siyaset ilişkilerinin kazandığı yeni boyut, 2002 sonrasında değişen siyasal ve ekonomik koşullarla farklılaşmaktadır. Bu süreçte iş dünyası örgütlenmeleri ile politik etkinlikleri daha çok önem kazanmaktadır. Neoplüralizm, bu etkinlikleri, piyasa ekonomisine sahip bir ülkede örgütlenmelerin sahip olduğu ekonomik güce, teknik bilgileri daha rahat edinebilmelerine, hükümete ulaşabilme rahatlıklarına ve kamuoyunu etkileyebilmelerine bağlı olarak açıklamaya çalışmaktadır. Neoplüralistlerden Charles Lindblom ise, piyasa sistemine sahip ülkelerde sistemin getirdiği avantajlar nedeni ile iş dünyasının politika karar süreçlerinde “ayrıcılık bir konumu” olduğunu ileri sürmektedir.

Bu tez, yukarıda bahsedilen teorik arka plana dayanarak, TÜSİAD’ın, 2002-2011 dönemleri arasında AKP Hükümeti ile olan etkileşimlerini, hükümetin politikalarına hangi noktalarda ve hangi araçları kullanarak müdahale etmeye çalıştığını tespit etmektedir. Bu doğrultuda, iki seçim dönemi boyunca TÜSİAD ile AKP Hükümeti arasındaki etkileşimin yönü ve niteliği farklılaşmıştır. İlk dönemde TÜSİAD’ın politika talepleri ile hükümet politikalarının, ekonomik anlamda daha çok kesiştiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, neoplüralist kuramın ilk dönem için açıklayıcı olduğu düşünülebilir. İkinci dönemde ise TÜSİAD’ın ekonomik alandaki politika talepleri ile hükümetin politika tercihleri farklılaşmaktadır. Bu bağlamda TÜSİAD’ın politika karar süreçlerinde pek etkili olmaması ve kuramın ileri sürdüğünün aksine bir

gelişim izlemesi dolayısıyla, neoplüralizmin, Türkiye’de iş dünyası-hükümet ilişkilerini bir bütün olarak açıklamada yetersiz kaldığı söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: TÜSİAD, AKP, çıkar grupları, neoplüralizm, iş dünyası örgütleri

ABSTRACT

BARLAS YILMAZ, Birce. *The Relationship Between Business and Politics in Turkey: The case of TÜSİAD-AKP*, Master's Thesis, Ankara, 2013.

This thesis aims at identifying the influence of TÜSİAD (Turkish Industry & Business Association), which is an active interest group having a prominent role in the country's economy, on the economic policies pursued by the AKP (Government during the two consecutive parliamentary terms (2002-2011), particularly in terms of areas and methods applied. It also provides a historical insight into the development of relationship between business associations and politics in Turkey.

The relations between business and politics in Turkey acquired a new dimension along with the acceleration of efforts for integration with the global economy after 1980 have been transformed by the political and economic conditions that have changed after 2002. In such periods, business associations and their political influence have become increasingly more important. Neopluralism explains such influence on the basis of the economical power such associations have in a country that has a free market economy, their capability to access to technical know-how, their ability to easily reach government authorities and their power to influence the public opinion. Neopluralist Charles Lindblom maintains that business has a "privileged position" in political decision-making processes, thanks to the advantages of system in countries where free market economy prevails.

This thesis, based on the above theoretical background, establishes the interactions between TÜSİAD and the AKP Government, and at which points and by which methods TÜSİAD attempted to intervene in the government policies in 2002-2011 period. The direction and quality of the interaction between TÜSİAD and the AKP Government have changed throughout the two parliamentary terms. In the first term, you observe that TÜSİAD's political expectations more frequently overlapped with the government's economic policies. In this context, you may conclude that the first term can be explained by neopluralist approach. In the second term, however, we see that TÜSİAD's demands for economic policies differ from the government's political choices. For TÜSİAD's being not fully influential in the policy-making processes and

the relations between the two has developed contrary to what the theory suggests, it may be deduced that neopluralism failed to explain in its entirety the relationship between business and politics in Turkey.

Key words: TÜSİAD, AKP, interest groups, neopluralism, business associations.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GRAFİK	xiii
TABLolar	xiv
1. BÖLÜM	
GİRİŞ	1
1.1. AMAÇ VE ÖNEM.....	1
1.2. İLGİLİ İNCELEMELER	5
1.3. KURAMSAL ÇERÇEVE	8
1.4. YÖNTEM.....	9
2. BÖLÜM	
ÇIKAR GRUPLARI	11
2.1. ÇIKAR GRUBU TANIMLAMALARI	11
2.2. PLÜRALİST VE NEOPLÜRALİST GÖRÜŞTEKİ ÇIKAR GRUPLARI ..	14
2.2.1. PLÜRALİST GÖRÜŞTEKİ ÇIKAR GRUPLARI	14
2.2.2. NEOPLÜRALİST GÖRÜŞTEKİ ÇIKAR GRUPLARI	19
2.2.2.1. NEOPLÜRALİST GÖRÜŞTEKİ İŞ DÜNYASI	21
3. BÖLÜM	
TÜRKİYE’DE İŞ DÜNYASI ÖRGÜTLENMESİNİN KISA TARİHİ (1876-2002)	30
3.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN SON DÖNEMİ (1876-1923).....	30

3.2. CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-2002)	32
3.2.1. TEK PARTİ DÖNEMİ (1923-1945).....	32
3.2.2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİ (1945-1950).....	35
3.2.3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960).....	36
3.4. İÇE DÖNÜK SANAYİLEŞME DÖNEMİ (1960-1980).....	38
3.4.1. İÇE DÖNÜK SANAYİLEŞME DÖNEMİNDE TÜSİAD'IN KURULMASI VE FAALİYETLERİ	40
3.5. LİBERALLEŞME DÖNEMİ (1980-1989).....	42
3.5.1. LİBERALLEŞME DÖNEMİNDE TÜSİAD (1980-1989)	43
3.6. SERBESTLEŞME, KRİZ VE MÜCADELE DÖNEMİ (1989-2002).....	47
3.6.1. SERBESTLEŞME, KRİZ VE MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜSİAD.....	47
3.6.2. SERBESTLEŞME, KRİZ VE MÜCADELE DÖNEMİNDE MÜSİAD	50
3.6.3. SERBESTLEŞME, KRİZ VE MÜCADELE DÖNEMİNDE SANAYİ VE İŞADAMLARI DERNEKLERİ (SİAD)	52
4.BÖLÜM	
TÜSİAD-AKP İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ-UYUM (2002-2007) VE ÇATIŞMA EVRELERİ (2007-2011)	55
4.1. AKP İKTİDARININ İLK DÖNEMİ (2002-2007): UYUM EVRESİ.....	57
4.2. AKP İKTİDARININ İKİNCİ DÖNEMİ (2007-2011): ÇATIŞMA EVRESİ	76
5.BÖLÜM	
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA	102
EK-1.....	114

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği (European Union)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
ASKON	: Anadolu Aslanları İş Adamları Derneği
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DB	: Dünya Bankası (World Bank)
DESK	: Demokratik Sendikalar Konfederasyonu
DOGÜNSİFED	: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sanayici ve İş adamları Dernekleri Federasyonu
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
EKK	: Ekonomi Koordinasyon Kurulu
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HAK İŞ	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HSYK	: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
IMF	: International Money Fund (Uluslararası Para Fonu)
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KAMU SEN	: Türkiye Kamu Sendikaları Konfederasyonu

KESK	: Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
MEMUR SEN	: Memur Sendikaları Konfederasyonu
MESS	: Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
SEDEFED	: Sektörel Dernekler Federasyonu
SİAD	: Sanayi ve İş adamları Derneği
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
RP	: Refah Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TUSKON	: Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Konfederasyonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜRKONFED	: Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UİB	: Uludağ İhracatçılar Birliği

UNICE	: Union of Industrial and Employers Confederations of Europe (Avrupa Sanayicileri ve İşverenleri Konfederasyonu)
YASED	: Uluslararası Yatırımcılar Derneği
YAŞ	: Yüksek Askeri Şura
YİK	: Yüksek İstişare Konseyi
YOİKK	: Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

GRAFİK

1.TÜSİAD Üyelerinin Türkiye Ekonomisine Katkısı	3
--	----------

TABLULAR

Tablo 1. TÜSİAD, MÜSİAD ve TÜRKONFED KARŞILAŞTIRMASI	4
Tablo 2. 2003-2007 YILLARI ARASINDAKİ TÜSİAD YAYINLARI VE TÜSİAD'IN LOBİCİLİK FAALİYETLERİ.....	75
Tablo 3. 2007-2011 YILLARI ARASINDAKİ TÜSİAD YAYINLARI VE TÜSİAD'IN LOBİCİLİK FAALİYETLERİ	97

1. BÖLÜM

GİRİŞ

*“Tarihte hiçbir şey değişmez, doğru ya da kesin olmamıştır. Bundan sonra da böyle olmayacaktır”
(Gramsci, 1985: 31)¹.*

1.1. AMAÇ VE ÖNEM

Son yıllarda dünya ekonomisinde önemli değişimler yaşanmaktadır. Küreselleşme olarak adlandırılan bu değişim sürecinin farklı boyutları bulunmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik boyutunu, teknolojik gelişmenin artması ve yayılması ile üretimin ve üretim kaynaklarının ulusal sınırları aşması olarak değerlendirmek mümkündür. Yaşanan bu gelişmelerle, ulusal ekonomilerin serbestleşmesi ve çok uluslu şirketlerin sayılarının artması, “iş dünyası”nın kimliğine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu süreçte artan iktisadi faaliyetleri ve dış ekonomik bağlantıları ile iş dünyası, ekonomik bir aktör olarak, ülkelerin ekonomi ve dış politika stratejilerinin belirlenmesinde daha etkin olmaya başlamıştır.

Türkiye’de de, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren belli bir sermaye birikimine ulaşan iş dünyasının, 1980 sonrasında başlayan liberalleşme sürecinin ekonomik avantajları ile politik etkinliğini arttırdığı gözlenmektedir. 24 Ocak 1980’de alınan kararlar ile başlayan bu süreçte gerekli olan ulusal ve yabancı sermaye ihtiyacı, ekonomide ciddi bir kaynak yaratan iş dünyasının önemini arttırmıştır. 1989 yılında finansal alanda gerçekleştirilen serbestleşme sonrasında ise, siyasal yetki sahipleri, Uluslararası Para Fonu (International Money Fund, IMF), Dünya Bankası (DB), Ekonomik Kalkınma ve

¹ Çeviri bana aittir.

İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) gibi kuruluşların kararlarına ve ulusal sermaye sahiplerinin taleplerine karşı daha duyarlı politikalar izlemeye başlamıştır. Bu şekilde, 1980 sonrasında, özellikle büyük sermaye sahiplerinden oluşan iş dünyası, hükümetlerin ekonomik başarılarını etkileyecek önemli bir aktör olarak, politik etkinliğini arttırmıştır. Türkiye’deki büyük sermaye sahiplerinin, 1980’li ve 1990’lı yıllar içerisinde kendisini hissettiren bu etkinliği, 2002 seçimleri sonrası değişen siyasal ve ekonomik koşullarla farklı bir boyuta ulaşmıştır. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin izlediği piyasa merkezli politikalar ile uluslararası ekonomik ilişkiler genişlemiş, özelleştirmelerin ve çok uluslu şirketlerin sayıları artmış, uluslararası sermayenin daha etkin olduğu bir ekonomik yapı oluşturulmuştur. Özelleştirmelerin ve uluslararası ekonomik aktörlerle iş birliği halinde yürütülen politikaların artması, AKP’nin bu süreçte genişleyen iş dünyası ile daha aktif ilişkiler kurmasını gerektirmiştir². Siyasal yetki sahipleriyle, iş dünyası temsilcileri arasında kurulan bu bağlantılar, iş dünyasının politik etkinliğinin artmasını sağlamıştır. Bu tezde ise, bu tespitten yola çıkılarak, AKP iktidarının ilk iki döneminde, bir iş dünyası örgütü olan TUSİAD ile hükümet arasındaki etkileşimin boyutları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

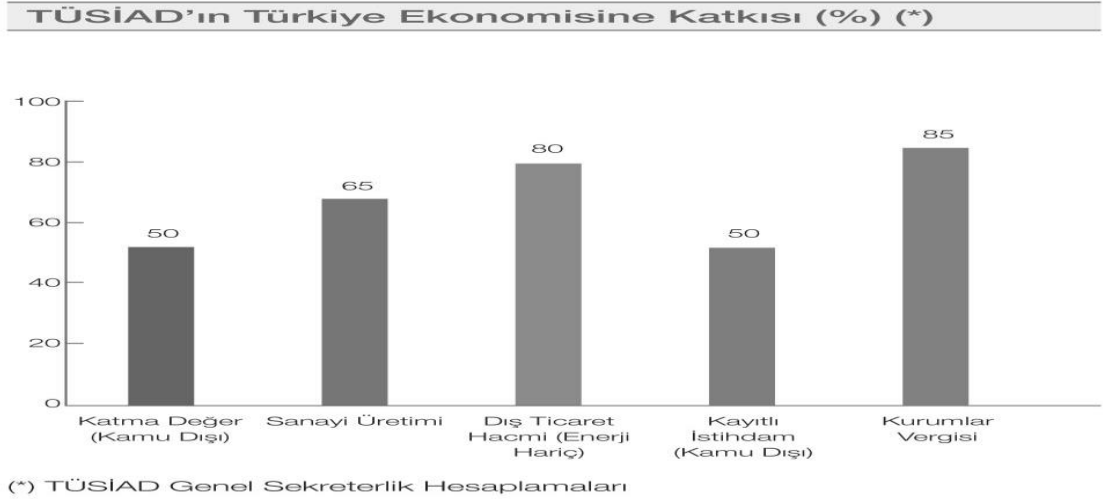
Bu kapsamda yanıt aradığımız soru, TUSİAD’ın, hükümetin politikaları üzerindeki belirleyici olup-olmadığı değil, özellikle ekonomi alanında talep ettiği politikalar ile hükümetin uyguladığı politikaların, incelenen iki dönem boyunca hangi noktalarda, ne yönde kesiştiğidir. Yani, bu tez, TUSİAD’ın talepleri ile hükümet politikaları arasında bire bir bir bağlantı kurma amacı taşımamaktadır. Bu tezde amaçlanan, ekonomide

² Bu ilişkinin incelendiği çalışmalar için bkz. Uğur, Mehmet., Yankaya, Dilek. (2008). *Policy Entrepreneurship, Policy Opportunism and EU Conditionality: The AKP and TUSIAD Experience in Turkey*. Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions, Vol. 21, No. 4. ss. 581– 601; Yavuz, Hakan. (2006). *Introduction: The Role of The New Bourgeoisie in the Transformation of the Turkish Islamic Movement*. The Emergency of A New Turkey: Democracy and AK Parti (içinde). Salt Lake City: The University of Utah Press. ss. 1-19; Doğan, Ali Ekber. (2010). *AKP’li Hegemonya Projesi ve Neoliberalizmin Yeniden Dirilişi*. Praksis, Sayı: 23. ss. 85-110; Buğra, Ayşe., Savaşkan, Osman. (2010). *Yerel Sanayi ve Bugünün Türkiye’sinde İş Dünyası*. Toplum ve Bilim, Sayı: 118. ss. 92-124; Yıldız, Ceren (2011). *The Influence of the Economic Interest Groups In Turkish Foreign Policy During the JDP Government Period (2002-2011): The Cases of TUSİAD and MÜSİAD*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

güçlü bir yere sahip bir iş dünyası örgütü ve etkin bir çıkar grubu olan³ TÜSİAD'ın, hükümetin iki dönem boyunca yürüttüğü ekonomi politikaları üzerinde hangi noktalara, ne şekilde etki etmeye çalıştığını tespit etmektir. Bu kapsamda, sadece ekonomi politikaları üzerinden hareket edilmeyecek, TÜSİAD'ın ekonomi ile ilişkilendirdiği toplumsal ve siyasal alandaki politika talepleri üzerinde de durulacaktır.

Türkiye ekonomisinin küresel pazara eklemlenmesinde önemli bir rolü olan TÜSİAD (Koyuncu, 2006: 128), 2013 verilerine göre, Türkiye dış ticaret hacminin yüzde 80'ini, sanayi üretiminin de yüzde 65'ini gerçekleştirmektedir⁴ (Verilerle TÜSİAD, <http://www.tusiad.org.tr>).

GRAFİK-1

TÜSİAD Broşür, 2013 (<http://www.tusiad.org.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2013).

Günümüzde faaliyet gösteren iki iş dünyası örgütü ile yapılan karşılaştırmada TÜSİAD'ın üye sayısının diğerlerine kıyasla daha az olduğu (Tablo 1.) ancak, Grafik-1'de görüldüğü gibi, ekonomiye katkısının, Türkiye'nin dış ticaret hacminin %80'ini karşılayacak düzeyde olduğu görülmektedir. Diğer iş dünyası örgütlerinin ise, Türkiye'nin dış ticaret hacminin ve sanayi üretiminin, TÜSİAD'ın gerçekleştirmedikleri

³ TÜSİAD, Türkiye'de yapılan çoğu çalışmada baskı grubu olarak nitelenmektedir. Ancak, bu tezde, kullanılan kuramsal çerçevenin de içerdiği biçimde, "çıkarcı grubu" terimi tercih edilmiştir.

⁴ Sönmez (2010: 75), TÜSİAD'ı, Türkiye girişimci sınıfının en etkin, hatta hegemonik örgütü olarak nitelendirmektedir.

%20'lik ve %35'lik kısmında pay sahibi olduklarını söylemek mümkündür.⁵ Bu anlamda sağladığı istihdam açısından da, diğer örgütlere kıyasla önde olan TÜSİAD'ın diğer iş dünyası örgütlerinden, Türkiye ekonomisindeki payı noktasında ayrıldığı görülmektedir.

TABLO 1. TÜSİAD, MÜSİAD ve TÜRKONFED KARŞILAŞTIRMASI					
Dernek ve Federasyon Adı ⁶	Kuruluş Yılı	Üye Sayısı	Yurt Dışı Temsilcilikler	Hazırlanan Rapor Sayısı	İstihdama Katkı (2010)
TÜSİAD	1971	602	5 Aktif Temsilci	224	6 milyon ⁷
MÜSİAD	1990	7000	4 Aktif Temsilci 143 Bağlantı Noktası	24	1.2 milyon ⁸
TÜRKONFED ⁹	2005	20 Federasyon 141 Dernek 11.000'den fazla İşadamı	-	21	1 milyondan fazla

Tablo 1.'de de görüldüğü gibi, TÜSİAD, hazırladığı rapor sayısı bakımından, karşılaştırma yapılan diğer iş dünyası örgütlerinin oldukça önündedir.¹⁰ Ekonomik, siyasi ve toplumsal konularla ilgili hazırlanan bu raporların çoğu kamuoyuna basın toplantıları ile sunulmaktadır. Diğer taraftan, TÜSİAD, 1994 yılından beri, komisyonlar ve çalışma grupları aracılığıyla çalışmalarını yürütmektedir. TÜSİAD yönetim kurulu üyelerinin başkanlık görevini üstlendikleri Ekonomik ve Mali İşler; Sanayi, Hizmetler

⁵ Bu değerler genel bir değerlendirme ile belirlenmiş olup, iki ya da daha fazla örgüte birden üye olanlar olduğu da düşünülerek asıl oranlar için daha ayrıntılı bir inceleme yapılması gerekmektedir.

⁶ Tabloda yer alan kuruluş yılı, üye sayısı, yurt dışı temsilcilikler ve hazırlanan rapor sayısı için derneklerin ve konfederasyonun internet sitesinden yararlanılmıştır (<http://www.tusiad.org.tr>., <http://www.musiad.org.tr>., <http://www.turkonfed.org.tr>, Erişim Tarihi: 12.12.2013).

⁷ Bu rakam, tarım ve kamudışı çalışanlar arasında TÜSİAD'ın sitesinde belirtilen istihdam oranının (% 50) sayısal ifadesidir.

⁸ Ayhan, Sağiroğlu, 2011: 131.

⁹ <http://www.turkonfed.org.tr>. Erişim Tarihi: 12.12.2013. Tabloda yer alan bazı bilgilerle ilgili kesin bir sayıya ulaşmak zordur. Kendilerini tanıtırken 45 milyar dolardan fazla ihracat yaptıklarını ve 1 milyondan fazla istihdam sağladıklarını ifade eden TÜRKONFED Başkanı, bu sayının tam olarak ne kadar olduğunu bildirmemektedir.

¹⁰ Örgütlerin kendilerinden alınan bilgilere göre, Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Konfederasyonu (TUSKON)'nun yayınlanmış bir raporu bulunmamakta, Anadolu Aslanları İşadamları Derneği (ASKON)'nin ise 31 adet raporu bulunmaktadır.

ve Tarım; Dışişleri; Yurtdışı İletişim; Parlamento İşleri; Şirket İşleri; Sosyal İşler; Bilgi Toplumu ve Yeni Teknolojiler; Meslek Örgütleri ile İlişkiler adlarını taşıyan 9 ana komisyon ve komisyonlarda yer alan 28 çalışma grubu (<http://www.tusiad.org.tr>), düzenli olarak toplanmakta, TÜSİAD görüşlerinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Sönmez, 2010: 74). Ankara, Brüksel ve Washington'da temsilcilikleri, Berlin, Paris ve Pekin'de büroları bulunan TÜSİAD, hükümete ve kamuoyuna ulaşmada mevcut kaynaklarını etkin bir biçimde kullanmakta, böylece politik hayattaki önemini ve etkisini arttırmaktadır. Sonuç olarak, bir yandan üyelerinin gerçekleştirdiği üretim ve ticaret hacmi ile diğer yandan, düzenledikleri konferanslar, toplantılar ve çeşitli faaliyetlerle Türkiye'nin ekonomik ve politik hayatında etkili bir örgüt olması dolayısıyla, TÜSİAD, bu tezde inceleyeceğim iş dünyası örgütü olarak belirlenmiştir.

1.2. İLGİLİ İNCELEMELER

Türkiye'de iş dünyası ve devlet ikilisinin birbirleriyle olan etkileşimini açıklamak üzere yapılan çalışmalarda, devlet merkezli yaklaşımın etkileri yoğun olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, “güçlü devlet geleneği”nin¹¹ varlığından hareketle, devlete, sermaye birikiminde etkin bir rol verirken, sermaye örgütlerini devlet karşısında edilgen bir konumda tutmaktadır. Yani, bu yaklaşımda devlet, iş dünyası faaliyetlerine ve sermaye birikimine yön veren merkezi bir konumdadır ve iş dünyası, sadece politikacılarla olan kişisel bağlarını kullanarak politika süreçlerinde etkili olmaya çalışmakta, bu anlamda bir çıkar grubu niteliği taşımamaktadır. Metin Heper (1991), Ayşe Buğra (2003), Çağlar Keyder (2009) ve Ziya Öniş (2002)'in çalışmalarında, Türkiye'de devletin toplumsal ilişkileri belirlemede etkin bir konumda olduğu vurgulanmakta, bu anlamda güçlü devlet geleneği tezinin yansımaları görülmektedir (Doğangün, 2005: 3). Güçlü devlet geleneği merkezli görüşleri, eleştirel bir bakışla değerlendiren ve Türkiye'de sermaye sahiplerinin, devlet ile ilişkilerinde belirleyici olduğunu ileri süren bir yaklaşım da, bazı çalışmalarda yer bulmaktadır. Bu yaklaşımda, devlet merkezli görüşlerin, sermayeyi

¹¹ Güçlü devlet geleneği görüşünün ayrıntılı bir eleştirisi için bkz. Doğangün, Gökten (2005). State Tradition and Business in Turkey: The case of TUSIAD. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

“dışsal” bir olgu olarak değerlendirmesi eleştirilerek, Türkiye’de sermaye sahiplerinin, kamu politikalarının etkinlik alanı dışında görülmesinin mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır. Galip Yalman (2002, 2009), Fuat Ercan (1998, 2007), Gürçağ Ş. Tuna (2007, 2008) ve Demet Dinler (2009) yaptıkları çalışmalarda, Türkiye’de iş dünyası ve devlet arasındaki ilişkileri, birikimini tamamlamış sermaye sınıfının, devlet politikalarında etkin bir rol oynamaya başlaması üzerinden irdelemektedir.

Türkiye’de devlet ve iş dünyası ile ilgili başka bir çalışma, bu ilişkiyi, çıkar gruplarının oluşumları ve devlet ile ilişkileri üzerinden analiz eden Robert Bianchi (1984) tarafından yapılmıştır. *Interest Groups and Political Development in Turkey* adlı eserinde Bianchi, iş dünyası örgütlenmelerini çıkar grupları kapsamına alarak, Türkiye’de çıkar grupları-devlet ilişkilerini incelemektedir. Plüralizm ve korporatizm¹² üzerinden bu ilişkileri sınıflamaya çalışan Bianchi, bu çalışmasında, Türkiye’de her tarihsel dönemde, plüralist ve korporatist çıkar grupları yapılarının bir arada olması nedeniyle, Türkiye’nin önde gelen ve devamlılığı olan heterojen bir temsil sistemine sahip olduğu tespitinde bulunmaktadır¹³ (Tuna, 2008: 80).

Türkiye’de iş dünyası-hükümet ilişkilerini, iş dünyası örgütlenmeleri üzerinden inceleyen tezler de, literatürde yer almaktadır. Konuyla ilgili yapılmış en önemli tezlerden biri, Haluk Alkan’ın (1998), “*Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamı Örgütlenmeleri (ODALAR-TÜSİAD-MÜSİAD)*” adlı doktora çalışmasıdır. Bu çalışmada Alkan, söz konusu örgütlerin oluşumlarını kronolojik olarak inceledikten sonra, baskı grubu olarak nitelediği bu üç örgütün birbirleri hakkındaki tutumlarını anket tekniğiyle ölçmeye çalışmaktadır.

¹² TÜSİAD’ın organizasyonlarını ve faaliyetlerini; klientalist, plüralist ve korporatist bir çıkar grubu yapılanması olarak yorumlayan ve bu anlamda Bianchi’nin değerlendirmesine benzeyen diğer bir yaklaşım için bkz. Gülfidan, Şebnem. (1993). *Big Business and The State in Turkey: The Case of TÜSİAD*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

¹³ Güçlü devlet geleneği üzerinden hareket eden Metin Heper ise, Türk devlet geleneğinin plüralizmle de, korporatizmle de bağdaşmadığını, bu kategorilerin Türkiye’deki çıkar grubu faaliyetlerini açıklamakta yararlı olamayacağını belirtmekte (Buğra, 2003: 306), plüralist ve korporatist yaklaşımları, toplum merkezli olmaları yönünden eleştirmektedir (Heper, 1991: 3). Ayşe Buğra ise, Bianchi’nin yaklaşımına kısmen katıldığını belirterek, Bianchi’nin üzerinde durduğu plüralizm ve korporatizm arasında gidip gelmelerin, Türkiye’deki politik sürecin niteliğini, devlet müdahalesinin alanıyla, özel çıkarların alanı arasındaki sınırları açık seçik ortaya koyan tutarlı bir stratejinin bulunmamasını yansıttığını ifade etmektedir (Buğra, 2003: 309).

İş dünyası örgütlenmeleri üzerine yapılan başka bir doktora tezi, Berrin Koyuncu'nun (2003), "*Globalization and Its Impact on Turkish Business Associations: TÜSİAD and MÜSİAD in a Comparative Perspective*" başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada Koyuncu, küreselleşmenin bu iki işadamı derneği üzerindeki etkisini, bu iki derneğin küreselleşmeye yönelik olarak zaman içerisinde değişen tutumları ve talepleri çerçevesinde ele almakta, bu kapsamda karşılaştırmalı bir analiz yapmaktadır.

2006 yılında yapılan başka bir tez Gülcan Işık'ın, "*Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD'ın Türkiye'de Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolünün Yazılı Basında Sunumu*" başlıklı doktora tezidir. Bu çalışmada Işık, öncelikle TÜSİAD'ı neden bir baskı grubu olarak nitelediğini, kurulduğu günden itibaren hükümetlerle olan ilişkilerini ele alarak vurgulamaya çalışmakta, özellikle 2002 yılında TÜSİAD'ın Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde hükümet üzerinde nasıl baskı kurduğunu, yazılı basın kaynakları üzerinden yaptığı araştırmalarla tespit etmeye çalışmaktadır.

Son olarak, belirtilmesi gereken diğer bir tez de, TÜSİAD'ın, Türkiye'de 1980'lerde izlenen ekonomi politikaları üzerinde etkili bir örgüt olduğundan yola çıkan Şükran Gölbaşı'nın (2007) "*TÜSİAD'ın Söylemleri Aracılığıyla Toplumun İnşa Girişimlerinin 24 Ocak Kararları ve İzleyen Süreç Bağlamında Eleştirel Bir İncelemesi*" adlı doktora tezidir. Bu tezde, temel olarak 24 Ocak Kararları'nın alınması aşamasında TÜSİAD'ın rolü, kararların öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmeler ışığında anlatılmakta, bu kapsamda TÜSİAD'ın, savunduğu liberal politikalar doğrultusunda kararların alınması üzerindeki belirleyici gücü, kararların ayrıntılı bir incelemesi ile gösterilmeye çalışılmaktadır.

1.3. KURAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomide güçlü bir yere sahip bir iş dünyası örgütü ve etkin bir çıkar grubu olan TÜSİAD'ın, hükümetin iki dönem boyunca yürüttüğü ekonomi politikaları üzerinde hangi konulara, ne şekilde etki etmeye çalıştığını tespit etmeyi amaçlayan bu tezde, neoplüralist bir çerçeveden yararlanılacaktır.

Liberal paradigma altında ortaya çıkan neopluralist görüşte, iktidar parçalara ayrılmıştır ve politik karar verme süreçleri, farklı çıkar gruplarının¹⁴ katılımı ile işlemektedir. Bu süreçlerde, bazı grupların, belirli uzmanlık alanlarından ya da ekonomik özelliklerinden kaynaklı avantajları nedeniyle, politik gündem ve siyasalar oluşturmada, diğer gruplardan daha baskın oldukları vurgulanmaktadır (Baggott, 1995: 37).

Neopluralistlerden Charles Lindblom, bir çıkar grubu olarak iş dünyasının, piyasa sistemine sahip demokrasilerde sahip olduğu ayrıcalıklar nedeniyle, politikaların belirlenme süreçlerinde, diğer çıkar gruplarına kıyasla daha etkin olduğunu iddia etmektedir. Bu etkinlik, iş dünyasının örgütlenmesine, örgütlerin boyutlarına, temsil ettikleri grubun büyüklüğüne ve ekonomik gücüne göre değişmektedir. Bir örgütün sahip olduğu ekonomik güç arttıkça, hükümete ulaşmada ve kamuoyunu etkilemede daha farklı ve etkili yöntemler kullanabileceğinden hareketle bu görüş, piyasa ekonomisine sahip ülkelerde iş dünyası lehine sonuçlanacak pazarlıklar sürecinin varlığını savunmaktadır.

Tez konusunu oluşturan iş dünyası-hükümet ilişkileri, ülkenin gelişmişlik düzeyi, siyasi kültürü, sosyal yapısı gibi birçok farklı değişken tarafından şekillenmektedir. Bu tezde, bu değişkenler göz ardı edilerek, neopluralistlerin ortaya koyduğu görüşler çerçevesinde AKP-TÜSİAD ilişkileri değerlendirilecektir.

Bu inceleme sırasında, şu araştırma sorularına yanıt aranmaya çalışılacaktır: 1- Türkiye’de büyük sermaye sahiplerini temsil eden TÜSİAD’ın sahip olduğu ekonomik güç, neopluralistlerin iddia ettiği biçimde politika karar süreçlerinde her zaman ayrıcalıklı bir konum yaratmakta mıdır? 2- Ülkenin gelişmişlik düzeyi, siyasi kültürü, sosyal yapısı gibi iş dünyası hükümet ilişkilerine yön veren birçok farklı değişken göz ardı edildiğinde, TÜSİAD’ın ekonomi politikaları talepleri ile hükümetin uyguladığı politikalar arasında ne ölçüde bir uyum ve çatışma vardır? 3-Bir çıkar grubu olarak TÜSİAD, politika karar süreçlerinde etkin olabilmek adına hangi araçları, ne şekilde kullanmaktadır?

Bu sorulara verilecek yanıtlar ışığında, bu tezin argümanını, 2002’nin son aylarından, 2007’nin ortasına kadar süren dönemde, AKP ekonomi politikaları ile TÜSİAD

¹⁴ İşadamları örgütleri, barolar, ticaret ve sanayi odaları çıkar grupları arasında sayılmaktadır.

taleplerinin, özellikle, IMF programlarına uyulması ve özelleştirmelerin sürdürülmesi noktasında bir uyum içerdiği ve ilişkilerin ikinci döneme kıyasla daha ılımlı bir şekilde sürdürüldüğü; 2007'nin ortalarından, 2011 seçimlerine kadar süren ikinci dönemde ise ilişkilerin TÜSİAD'ın ekonomi politikalarına ilişkin istekleri ile AKP'nin izlediği politikalar arasındaki farklılıkların yol açtığı bir çatışma içerdiği ve bu nedenle ilişkilerin ilk döneme kıyasla daha gerilimli bir şekilde sürdürüldüğü, bu kapsamda neopluralistlerin öne sürdüğü biçimde piyasa sistemine sahip olan bir demokraside iş dünyasının sahip olduğu avantajlar nedeni ile politika süreçlerinde her zaman ayrıcalıklı konumda olduğu iddiasının, incelenen dönemler itibarıyla, en azından ikinci dönemde Türkiye'de geçerli olmadığı düşüncesi oluşturmaktadır.

1.4. YÖNTEM

TÜSİAD'ın, AKP Hükümeti'nin iki dönem boyunca yürüttüğü ekonomi politikaları üzerinde hangi konularda, ne şekilde etki etmeye çalıştığına incelendiği bu tezin ilk bölümünde, tezin amacı, önemi, kuramsal çerçevesi ve yöntemi ile ilgili genel bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümünde ise, çıkar grubu tanımlamaları yapılmış ve çıkar gruplarının politika araçları üzerinde durulmuştur. Daha sonra, tezin kuramsal çerçevesini oluşturan neopluralist görüşü temellendirmek üzere, plüralist görüşteki çıkar gruplarının yeri ve önemi tartışılmıştır. İş dünyasının bir çıkar grubu olarak nitelenmesinden hareketle, neopluralizmde çıkar grupları öncelikli olarak değerlendirilmiş, son olarak, neopluralist görüşte iş dünyasının, diğer çıkar gruplarından hangi noktalarda ve neden ayrıldığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, TÜSİAD'ın kurulma amacını, kurulduğu günden, 2002 yılına gelinceye dek etkinliğini ve son yıllarda kurulan iş dünyası örgütlenmeleri ile olan ilişkisini anlamak ve son bölümdeki bilgileri bu temelden değerlendirmek adına, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayarak, Türkiye'de iş dünyası örgütlenmelerinin oluşumu ve sahip oldukları nitelikleri, genel bir çerçeve çizilerek anlatılmış, iş dünyası örgütleri içerisinde ağırlıklı olarak TÜSİAD'ın hükümet ile olan ilişkileri ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde, 2002-2011 yılları arasındaki AKP ile TÜSİAD ilişkileri, TÜSİAD'ın yayınları, hükümet temsilcileri ile bire bir görüşmeleri, kamusal oluşumlara katılımları aracılığıyla hükümet yetkililerine ilettiği politika talepleri ve bu talepler çerçevesinde hükümet ile olan etkileşimleri üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bölüm boyunca, yukarıda belirtilen araştırma sorularına yanıtlar aranmıştır.

Sonuçta, iki dönem boyunca izlenen TÜSİAD-AKP ilişkilerinin uyum ve çatışma evreleri dördüncü bölümde elde edilen bulgularla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda kuramsal çerçeveyi oluşturan neoplüralist görüşün, AKP-TÜSİAD ilişkilerindeki geçerliliği, eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmuş, bu kapsamda bazı tespitler yapılmıştır.

Çalışmanın genelinde konu ile ilgili makalelerden, kitaplardan ve yazılmış tezlerden faydalanılmıştır. Son bölümde ise çoğunlukla, TÜSİAD raporlarından ve başkanların açıklamalarından yararlanılmış, bu bilgiler gazetelerden taranan bulgularla desteklenmiştir. Farklı sermaye gruplarına ait, farklı ideolojilerdeki üç gazete; Hürriyet¹⁵, Yeni Şafak¹⁶ ve Cumhuriyet¹⁷, çalışmanın objektifliğini sağlamak açısından, bu bölümde yararlanılacak gazeteler olarak belirlenmiştir. 2002 Kasım - 2011 Haziran dönemleri arasını kapsayan bu inceleme, TÜSİAD –AKP anahtar kelimeleri üzerinden yapılmıştır. Bölümün asıl kaynağını oluşturmaması açısından, iki anahtar kelime ile TÜSİAD'ın çoğunlukla ekonomi politikalarına ve yine ekonomi ile ilişkilendirdiği siyasal taleplerini içeren haberler ve köşe yazıları içerisinde yapılan bu tarama, yeterli görülmüştür. Bu tarama sonucunda, Hürriyet Gazetesi'nden, 75 haber, 25 köşe yazısı; Yeni Şafak Gazetesi'nden, 65 haber, 5 köşe yazısı; Cumhuriyet Gazetesi'nden, 74 haber, 31 köşe yazısı incelenmiş, toplam 214 haber ve 61 köşe yazısından oluşan bu tarama sonuçlarının hepsinden faydalanılmamış, bir kısmı, TÜSİAD'ın yayınlarını ve söylemlerini destekleyecek biçimde tezin içerisinde alıntı olarak yer almıştır.

¹⁵ Hürriyet (sahibi: Doğan Yayın Holding Grubu).

¹⁶ Yeni Şafak (sahibi: Albayrak Grubu).

¹⁷ Cumhuriyet (sahibi: Cumhuriyet Gazetesi Vakfı).

2. BÖLÜM

ÇIKAR GRUPLARI

2.1. ÇIKAR GRUBU TANIMLAMALARI

Ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmiş bireylerin oluşturduğu çıkar grupları, siyasal karar alma süreçlerine müdahil olmaya çalışan örgütlenmelerdir. Bu örgütlenmeler, içinde buldukları toplumun siyasal iktidarını ortak talepleri doğrultusunda etkilemeye çalışmaktadırlar. Aslında, “çıkâr grubu”¹⁸ kavramının tek bir tanımı ya da çeşidi yoktur Baggott (1995: 2). Örneğin, ticaret odaları, iş dünyası örgütleri ve barolar çıkar grupları olarak kabul edilmektedir. Bu gruplar, farklı araçlar ile çeşitli politikalar üzerinde söz sahibi olmak için uğraşmaktadırlar. Amerikalı siyaset bilimci Lindblom (1993: 76), çıkar gruplarını, demokrasinin getirdiği düşünce ve ifade özgürlüğünün bir yansıması olarak görmektedir. Demokratik bir ortam, bireyin istek ve taleplerini dile getirmesini sağlamakta, bu şekilde kendilerini daha rahat ifade edebilen bireylerin, belli çıkarlar etrafında bir araya gelmesi kolaylaşmaktadır.

Çıkâr gruplarının çok ya da az olması, var olan grupların politikaya katılım gücü ve oranı, toplumun gelişmişlik düzeyine göre biçimlenmektedir. Çıkâr gruplarına daha az rastlanan toplumlarda birey, genellikle siyasi, iktisadi ve mesleki çıkar birliklerine dâhil

¹⁸ Kışlalı (1992: 221), çıkar gruplarının kendiliğinden var olduklarını, örgütlendikleri zaman baskı grubuna dönüştüklerini ifade etse de, çıkar gruplarıyla ilgili olarak yapılan çalışmaların hemen hepsinde kavram; baskı grubu kavramıyla özdeş olarak kabul edilmektedir. Özellikle son yıllarda Amerika’da yapılan çalışmalarda menfaat ya da çıkar grubu (interest group) terimi tercih edilir olmuştur (Işık, 2006: 24).

olmamakta, var olan grupların bazıları kamu politikalarına dâhil olsalar da, çoğu politikaya ilgisiz kalmaktadır. Bu toplumlar genel olarak gelişme sürecini tamamlayamamış niteliktedirler. Öte yandan, gelişmiş bir ülkede bireylerin çoğu, kendisini belli çıkarlar açısından konumlandırmakta ve bu şekilde oluşturduğu çıkar grupları ile demokratik sürece ortak olmaktadır. Kışlalı'ya göre (1992: 224), demokrasilerde çıkar gruplarının farklı çıkar ve görüşleri dile getirmesiyle oluşturacağı denge, siyasal süreçlerin yürütülmesinin temel koşullarından sayılmaktadır.

Politik süreç içerisinde yer alan iki aktör olarak çıkar grupları ile partiler çoğunlukla karşılaştırmalara tabi tutulmuşlardır. Partiler, çıkar gruplarından farklı olarak, değişik örgütlenmelerden gelen istek ve görüşleri birleştirip, ortak hedeflere dönüştürebilmektedirler. Bu çerçevede Almond (1958: 272), politik sistem içinde politik partiler ile çıkar gruplarının birbirlerinden çok farklı olduğunu söyler: “*Çıkar grupları, politik taleplerine çeşitli pazarlık yöntemleriyle ulaşmaya çalışırken, partiler, kamu politikaları önerileriyle oluşabilecek en büyük çıkar grubunu şekillendirmek için uğraşırlar*”. Dahl (1961: 5), politik partileri, molekül, çıkar gruplarını, atom olarak nitelendirerek, siyasal sürecin temeline çıkar gruplarını oturtmaktadır: “*Hükümetlerin birçok aktivitesi, farklı çıkarlara ve etki yöntemlerine sahip çıkar gruplarının çatışmaları sonucunda oluşmaktadır*”.

Çıkar grupları, kendi tabanlarını doğrudan ya da dolaylı yoldan ilgilendiren her türlü politikayı engellemek ya da desteklemek adına kendi üyelerini, diğer çıkar gruplarını, siyasal süreci ve kamuoyunu etkilemenin çeşitli yollarını ararlar. Bu yolda, iknadan doğrudan müdahaleye kadar uzanan çeşitli araçlar kullanmaktadırlar. Almond'a göre (1958: 272), çıkar gruplarının bu amaçlara ulaşmak için kullandıkları araçlar ülkelerin politik sistemlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Almond (1958: 272), batılı olmayan ülkelerde, yeni ve tecrübesiz çıkar gruplarının, araçsal olmaktan ziyade, dışavurumcu amaçlara sahip olduklarını ve bu amaçlara ulaşmak için isyan, eylem ve rüşvete dayalı teknikler kullandıklarını söylemektedir.

Demokratik ülkelerde çıkar gruplarının politika yapım sürecine etki etme yöntemlerinden ilki, sahip oldukları ikna gücüdür. Özellikle, seçimlerde partilere yapılan çeşitli yardımlar en güçlü ikna yöntemlerinden birisidir (Weidenbaum, 2003: 449). Seçim kampanyalarına yapılan yardımlar dışında, hükümet yetkilileri ile bire bir

görüşme, araştırma yapabilme ya da teknik bilgiyi daha rahat edinebilme gibi nitelikleri de çıkar gruplarının ikna güçlerini artırmaktadır (Lindblom, 1968: 66). Bu şekilde çıkar grupları, siyasi seçimlerle karşı karşıya olan politika yapıcılara, karar verme süreçlerinde, çeşitli rapor ve araştırmalarla yol göstermekte, onları yönlendirmektedirler. Çeşitli ikna yöntemlerini kullanan çıkar grupları, politikacıları, kendi taleplerinin “haklı” olduğuna inandırmakta ve bu şekilde “*ikna, zaman zaman rızadan çok aldatıcı bir biçim almaktadır*” (Lindblom, 1993: 83). Politika yapım sürecine etki etme noktasında çıkar gruplarının kullandığı yöntemlerden birisi de lobiciliktir (Bernhagen, 2007: 24). Lobicilik, düzenlenen bazı organizasyonlar, toplantılar ve çeşitli bağlantılarla siyasilere ulaşmaya çalışma olarak tanımlanabilir.

Çıkar gruplarının kendi talepleri adına müdahale etmek istedikleri konuları de olarak yansıtmaya çalıştıkları ve böylece kamuoyunun desteğini arkalarına alarak, politikaların belirlenmesi ve uygulanması süreçleri üzerinde daha etkili oldukları görülmektedir. Neticede çıkar grupları, belirtilen araçları kullanarak doğrudan ya da dolaylı bir şekilde kanun yapma, vergilendirme ya da kamu harcamaları gibi politika araçlarının kullanımına ve izlenecek olan yeni politikaların yapım süreçlerine müdahale etmektedirler. Ancak bu müdahalenin sınırları, grupların büyüklüğü ile finansal güçlerine, aynı zamanda ülkelerin siyasal kültürlerine ve gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

Çıkar gruplarının politikalar üzerindeki etkileri, grubun ve hitap edilen topluluğun büyüklüğüne göre değişmektedir. Bu iki oluşumun büyüklüğü ile grubun finansal gücü, çıkar gruplarının etkilerinin boyutunu belirlemektedir. Çıkar grubunun politikalara müdahale etme sınırları, gruba dâhil olan üyelerin sayısı ile grubun hitap ettiği topluluğun büyüklüğü ve finansal gücü arttıkça genişlemektedir.

Ülkenin siyasi kültürü, yasama sistemi ve parti yapılarındaki farklılıklar da, çıkar gruplarının taktiklerini ve ulaşabilecekleri hedefleri etkilemektedir. Ülkelerin kendi politik düzenleri içerisinde çıkar gruplarına verdikleri yer ve önem, bu grupların davranışlarını da belirlemektedir. Örneğin Almond (1958: 278), sıkı bir parti düzenine ve güçlü bir yürütme gücüne sahip olan ülkelerde, çıkar gruplarının, üst düzey bürokrasiye ulaşmaya çalışacaklarını söylemektedir.

Lindblom (1993: 83), demokratik düzenin niteliğine göre bir değerlendirme yapmakta, gelişmemiş bir demokraside çıkarların ifadelendirilmesini sağlayacak, halkı bilgilendirecek, araştırma yapacak, politika yapımcıların dikkatini çekecek, halkın ihtiyaçlarını yansıtacak kanalların yeterli olmadığından bahsetmekte, çıkar gruplarının böyle toplumlarda daha etkin olabildiklerini belirtmektedir¹⁹. Aynı şekilde Bianchi (1984: 27), az gelişmiş ülkelerde çıkar gruplarının, zaman zaman politik istikrarı ve ekonomik büyümeyi etkileyecek derecede güçlü olabildiklerini söylemektedir.

Çıkar grubu-devlet ilişkilerinin, farklı ülkeler ve koşullardaki şekillenme biçimleri, bu ilişkileri açıklamak üzere birçok görüşün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu görüşler arasından liberal paradigma altında ortaya çıkan neoplüralizmin, “*iş dünyasının politika süreçlerindeki ayrıcalıklı konumu*” kuramı ile iş dünyası-siyaset ilişkilerinin açıklanmasında yol gösterici olacağı düşünülmekte, bu nedenle, bu görüş çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Neoplüralizmi temellendirmek adına öncelikli olarak, plüralizmden bahsedilecektir. Plüralist görüşte, çıkar gruplarının yerine ve önemine değinildikten sonra, neoplüralist görüşün plüralist görüşten farklılaştığı noktalar belirtilecek, neoplüralist görüşteki iş dünyasını, diğer çıkar gruplarından ayıran özellikler ve iş dünyasının bir çıkar grubu olarak etkinliği ise, diğer bir başlık altında tartışılacaktır.

2.2. PLÜRALİST VE NEOPLÜRALİST GÖRÜŞTEKİ ÇIKAR GRUPLARI

2.2.1. PLÜRALİST GÖRÜŞTEKİ ÇIKAR GRUPLARI

Plüralizm, 1960’larda Amerika’da Arthur F. Bentley, David B. Truman, Robert A. Dahl ve Charles Lindblom’ın görüşlerinin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmıştır (Mcfarland 1987: 129). Plüralizmin temel düşüncesi, farklı güç merkezlerinin varlığı üzerinde

¹⁹ Lindblom (1993: 83), az gelişmiş demokrasilerden bahsederken özellikle Sovyet Rusya’yı örnek vermiştir: “*Sovyet Rusya’da ticaret örgütleri gibi yasal olarak organize olmuş gruplar hükümetin ekonomik yönetimini yönlendirmek için kurulmuşlardı. Diğer organize olmamış çıkar grupları ise Sovyet sisteminde kimlerin yükselip yükselmeyeceğini belirlemekteydiler.*”

şekillenmiştir. Işık'a göre (2006: 48), plüralist düşüncenin arkasındaki kilit fikir, çoğulluk-farklılık, çeşitlilik ve çok-yanlılıktır.

Amerika'da, 1960 ve 70'li yıllar boyunca, politik gücün varlığını ve sınırlarını açıklamak üzere en çok kullanılan akım plüralizm olmuştur²⁰. Başta Dahl ve Lindblom olmak üzere birçok siyaset bilimci Amerika'da var olan düzenin plüralizmle açıklanabileceğini düşünmüştür (Manley, 1983: 368). Günümüzde halen plüralizmin anlamına ve varsayımlarına ilişkin tartışmalar sürmektedir. Jordan (1990: 286), 1980'lerde piyasa sisteminin popülerliğinin artırmasıyla, plüralizmin ortaya çıktığı dönemden daha saygı duyulur bir akım haline geldiğini söylemektedir.

Plüralistler, Marxism'in sınıf temelli yaklaşımının yerine, grup merkezli yaklaşımı benimsemişlerdir. Grup kuramının babası olarak bilinen Bentley (Mathiowetz, 2008: 2), Marx'ın üretim araçlarına sahip olamayan "proletarya" yı, homojen, tek bir blok olarak görmesini eleştirmekte, "proletarya" nın içinde de birçok grup olduğunu söylemektedir. Manley'e göre (1983: 369), özellikle Amerika'da, çok farklılaşmış veto grupları mevcuttur ve toplumda sınıf çatışmalarının aksine, bu grupların uyumu söz konusudur.

Marxism²¹'den farklı olarak, plüralizm, devleti, kapitalist gelişmenin bir ürünü olarak düşünmemekte, Weber'in bakışına benzer bir biçimde, devleti, kapitalist gelişmeye katkıda bulunan bir kurum olarak görmektedir (Yılmaz, 2005: 111). Devlet, kapitalizm ve bürokrasinin birbirinden ayrılamayacağını söyleyen Weber, aynı zamanda devletin özerk olduğunu da vurgulamaktadır (Held, 1989: 44). Ancak plüralistlerden Truman, devleti, Weber'in özerk devlet tanımından ya da Marx'ın toplumu eş güdümleyen devlet anlayışından farklı olarak, toplum içinde var olan grupların güç uygulamalarına ve pratiklerine açık bir kurum olarak tanımlar (Held, 1989: 59). Devlet tarafsızdır ve tüm isteklerin ulaştırılabildiği bağımsız bir yapıdır. Devlet, farklı sosyal ve ekonomik çıkarların yarıştığı bir alandır, ancak, diğerlerinden bağımsız bir grup olarak tüm çıkarlara eşit uzaklıkta durmalıdır (Bernhagen, 2007: 25).

²⁰ "Plüralizm" kelimesi birçok tanımları kapsamaktadır: Normatif felsefede plüralizm, devleti birçok insanın ve grubun bağlı olacağı, farklı bir grup olarak gören politik bir düzendir; analitik teoride ise, modern devlet içinde hükümeti etkileyen bir politik harekettir. Gücün yayılımı ve dağılımı anlamlarına da gelen plüralizm, bir grup politikası olarak nitelenmektedir (Miller, 1983: 735).

²¹ Marxism, devleti, kapitalist sistem içinde ortaya çıkan burjuvazi sınıfının şekillendirdiği bir örgüt olarak değerlendirmektedir (Bernhagen, 2007: 47).

Dahl²² (1961: 5) başta olmak üzere birçok plüralist, politika yapım sürecinin merkezine çıkar gruplarını oturtmuştur. Plüralistler, yönetim sürecini, farklı çıkar grupları çatışmaları ile oluşacak dengenin bir sonucu olarak düşünmektedirler. Politikanın ham maddesi toplumda bulunan birçok farklı çıkar grubunun talepleridir ve kamu politikası bu grupların çatışmasından doğan dengenin bir ürünüdür (Mathiowetz, 2008: 3). Bu noktada hükümet politik sürecin başlangıcında, birçok farklı grupla iletişim halindedir (Mcfarland, 1987: 138) ve bu sürecin işleyişine minimum düzeyde müdahale etmekle görevlidir (Jordan, 1990: 294). Bu şekilde, plüralist bir sistemde, yönetme gücüne sahip olan iktidar, geniş bir alana yayılarak, birçok grup tarafından paylaşılmaktadır (Işık, 2006: 61). İktidarı paylaşan gruplar aracılığıyla çıkarların dile getirilmesi ve tartışılması Jordan'a göre (1990: 293), Rousseau'nun "genel irade" kavramına alternatif bir yasal otorite kaynağı yaratmaktadır. Bu kaynak, plüralist pazarlık süreçlerinin her aşamada yeni ve belki daha iyi bir sonuca ulaşmasını sağlarken (Miller, 1983: 737), iktidarın tek taraflı olmasına da izin vermemektedir. Farklı gruplar, çok farklı kaynakları harekete geçirebilmekte, bu nedenle iktidar genellikle tek elde toplanmamaktadır. Aksine, toplumun neredeyse tüm kesimleri siyasal sürece katılmaktadır. Sonuçta, plüralist bir düzende çıkar grupları, politik karar mekanizmalarını kendi talepleri doğrultusunda etkileyerek, siyasal sonuçları belirleyen en önemli unsur olmaktadır.

Demokratik bir toplum, çeşitli örgütlenmelerin toplumun geneline yayılmasına olanak tanımakta ve bir grubun diğerleri tarafından saf dışı bırakılmasını engellemektedir (Miller, 1983: 737). Eğer toplumun tüm kesimleri taleplerini devlete ulaştıramıyor ya da bazı gruplara imtiyaz tanınıyorsa o zaman politik bir mutabakata varma şansı tehlikeye girecektir (Smith, 1990: 306). Ancak plüralist bir düzende, tüm gruplar, kaynaklara eşit olarak ulaşma şansına sahip olmasalar da demokratik sürece bir şekilde etki etmeyi başarmaktadırlar (Held, 1989: 45). Örneğin, ekonomik anlamda daha fazla kaynağa sahip olan grupların bu süreçte herhangi bir üstünlüğü olmayacak, oy verme hakkı gibi başka alternatif kaynaklar sürece katılımı sağlayacaktır (Smith, 1990: 306). Ancak bu

²² Dahl, birçok dağınık ya da örgütlenmiş grubun yer aldığı bir güç sisteminden oluşan politik bir düzenden bahsetmektedir (Manley, 1983: 372). Dahl, demokrasinin azınlıkların karşıtlıkları ile yönetilen bir rejim olduğunu söylemektedir. Demokratik ortamda yarışan çıkar gruplarının yönetime seçim yoluyla müdahale edebildiği rejimi "poliarşi" olarak adlandırmaktadır (Held, 1989: 60). Plüralizmi ise poliarşiye ulaşmanın bir aracı olarak görmektedir (Jordan, 1990: 294).

sürecin ilerlemesi bazı şartları gerektirmektedir. Wilson (aktaran Işık, 2006: 62), plüralist bir toplumun varlığı için gerekli olan ilkeleri şöyle sınıflamaktadır: Toplumun bütün kesimlerinin çıkar grupları sisteminde temsil edilebilmesi ve “güç” ögesinin gruplar arasında eşit olarak dağıtılması. Bu temsiliyetin ve eşitliğin gerçekleştirilmesi için, politik araçlara sahip olma ve onları yönlendirme açısından hiçbir grubun politik süreç içerisinde bir üstünlüğünün olmaması gerekmektedir. Bu noktada “güç” ögesinin açıklanması aydınlatıcı olacaktır.

Weber’in, *“toplumsal bir hareket içerisinde bireyin, diğerlerinin direnci karşısında kendi isteklerinin-iradesinin farkında olması”* olarak ifade ettiği “güç/iktidar” tanımını onaylayan plüralistler (Held, 1989: 57), gücü/iktidarı, insanın, karşıtlarına rağmen, kendi amaçlarını ulaşabilme yeteneği olarak düşünmektedirler. Dahl’a göre (1956: 13), güç, A’nın isteklerini, B’nin isteklerini kontrol ederek gerçekleştirmesidir. Lindblom da aynı şekilde gücü/iktidarı, bireysel karar vericilerin-çıkarcı gruplarını bireysel karar vericiler olarak görmektedir-taleplerini, diğer çıkar gruplarının veya hükümetin karşıtlığını kontrol ederek gerçekleştirmeye çalışması olarak tanımlamaktadır (Mcfarland, 1987: 138). Bu kontrol, Lukes’in gücün üçüncü boyutu tanımında yer alan “kasıtlı olarak yönlendirme, karşıdakinin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesini sağlama” biçiminden (Bernhagen, 2007: 41) farklı olarak, demokratik ikna yollarını içermektedir. Ancak güç kavramı çelişkiler içermesi nedeniyle bazı siyaset bilimciler tarafından eleştirilmiştir. Dahl’ın ifade ettiği gibi (1956: 13), A’nın, B’yi demokratik yollardan ikna edebilmesi olanaklıdır, ancak, Bacrach ve Baratz (1962: 948), A’nın, B’yi karar alma süreçlerine dâhil etmeyerek kontrolü elinde tutmasının da mümkün olabileceğini söylemektedir. Yani, A’nın elindeki kaynakları kullanarak bir şekilde karar verme sürecine B’yi dâhil etmemesi gibi bir ihtimalin varlığını vurgulamakta (Held, 1989: 62), plüralist düşüncenin temelinde yer alan “bireyin çıkarlarını çeşitli gruplar içinde ve istediği biçimde ifadelendirmesi ve böylece kendi taleplerini karşılayabilmesi” öngörüsünü eleştirmektedirler.

Plüralistlere göre, gruplar, herhangi bir baskı ile karşılaştıklarında, yeni bir grup oluşturarak tepki verirler. Bu da gücün gruplar arasında eşit dağılmasını sağlar. Yani, bir grup isteklerini gerçekleştirme açısından baskın olmaya başlarsa, farklı bir grup

ortaya çıkacak ve bu şekilde oluşan muhalif örgütlenmelerle herhangi bir grubun çok güçlü olması engellenecek, demokratik denge sağlanmış olacaktır.

Plüralist düşünceye göre, insanlar çıkarlarını dile getirebilecekleri ve gerçekleştirebilecekleri güdüsüyle gruplara katılırlar. Katıldıkları grupların, kendi taleplerini karşılamak için baskı kuracağına ve bu amaca yönelik hizmet edeceğine inanırlar. Plüralist bir toplum analizinin merkezinde bireyin iradesinin, amaçlarının ve davranışlarının yer alması, yöntemsel bireyciliğin, plüralist teorinin temelinde yer aldığını göstermektedir (McFarland, 1987: 137). Yöntemsel bireycilik, politik karar süreçlerinin ve toplumdaki kontrol mekanizmalarının merkezine bireyi oturtmaktadır. Bu anlayış, çıkar gruplarını plüralist akımda kilit bir noktaya taşımaktadır. Plüralistler, çıkar gruplarını, çoğulluk-farklılık, çeşitlilik ve çok-yanlılık prensiplerini destekleyen önemli temsil kanalları olarak görmektedirler. Taleplerin politik süreçte yer almasının en iyi ve etkili yöntemi, bu taleplerin çıkar grupları aracılığıyla dile getirilmesidir. Temsil kanalları olarak önemli bir role sahip olan çıkar gruplarının talepleri, bu gruplardan herhangi birine dâhil olmayan diğer seçmenlerden ısrarcıdır. Bu nedenle, çıkar gruplarının istikrarlı ve her koşulda karşılık bekleyen taleplerinin uzun süreli politika önerileri ile karşılanması gerekmektedir. Neticede plüralistler, çıkar gruplarını, seçim sürecine katkı sağlayan ve özelleşmiş alanlarda kamu tercihlerini açık ve sürekli olarak temsil eden yapılar olarak düşünmektedirler (Işık, 2005: 62).

Plüralizmdeki bütün bu varsayımlar ve varsayımlar üzerinde şekillenen demokratik toplum öngörüsü, 70'li yıllardan itibaren eleştirilegelmiştir. Bu eleştirilerin ilk hedefi, plüralistlerin temeldeki iktidar eşitsizliklerini dışlayarak, fazlasıyla dar bir şekilde gözlemlenebilir eylemler (davranış) üzerinde odaklaştıkları yönündedir (Işık, 2005: 65). Bernhagen (2007: 26), plüralistlerin çıkar gruplarının politik gücünü, sadece politik sürecin karar verici alanındaki gözlemlenebilir politik hareketlere ve faaliyetlere bağladıklarını, grupların gözlemlenemeyen gücü ya da taleplerini göz ardı ettiklerini söylemektedir. Diğer bir eleştiri konusu ise, tüm grupların, ikna, lobicilik, medya gibi müdahale yöntemlerini kullanacak yeterli kaynağa sahip olmamaları nedeniyle belirli grupların politika oluşturma sürecinde daha fazla söz sahibi oldukları; imtiyazlı olan grupların, diğerlerini sürecin dışında tutarak, devlet faaliyetlerinin büyük bir kısmını kendi çıkarları lehine yönlendirdikleri biçimindedir. Bu eleştiri konuları, daha sonra

plüralistlerin kendi içlerinde de ayrılmaya neden olmuş, mevcut varsayımlar ve ilkeler, bir sonraki dönemde, neoplüralizm adı altında yeniden değerlendirilmiştir.

2.2.2. NEOPLÜRALİST GÖRÜŞTEKİ ÇIKAR GRUPLARI

Plüralistler, ilke ve varsayımları ile demokratik sistemin oluşumunu ve işleyişini en iyi açıklayan teoriye sahip olma yönünde iddialıdır. Ancak 70'lerden sonra savaşların ve ekonomik krizlerin de etkisiyle oluşan olumsuz şartlardan etkilenen plüralistler, öne sürdükleri ilkelerin politik düzeni açıklamada yetersiz kaldığını gözlemlemişler ve bu nedenle plüralizmin bazı varsayımlarını sorgulamaya başlamışlardır. Bu süreçte ortaya çıkan neoplüralizm akımı, grupların varlığına daha karamsar yaklaşmakta, plüralizmin, toplumdaki eşitsizlikleri ortaya çıkardığını vurgulamaktadır (Manley,1983: 372).

Neoplüralistler, geleneksel plüralizmin temel prensiplerini kabul etseler de; gözlemlenebilir politik alanda bu prensiplerin tam olarak geçerli olduğundan şüphelidirler. Tüm bireylerin çıkar grupları yoluyla politik karar verme sürecine katılımının ve sürece etkilerinin eşit olacağı prensibinin, ancak, politik karar süreci ve bu süreçte yer alan politik kuruluşların reformu yoluyla gerçekleşebileceğini düşünmektedirler. Piyasa sistemine dayalı demokratik bir ülkede, politik sürece katılım noktasında var olan ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin, köklü değişikliklerle giderilebileceğini söylemekte, piyasa sisteminin hâkim olduğu bir düzende plüralist bir toplumun oluşamayacağından bahsetmektedirler (Manley, 1983: 372).

Neo-plüralistler, toplumdaki bireyler ve gruplar arasındaki eşitsizliklerin sistematik olduğunu düşünmektedirler. Bu nedenle, plüralistlerin çıkar gruplarının demokratik denge unsuru oldukları konusundaki görüşlerine katılmamakta, hatta bu gruplardan bazılarının demokrasiye zarar verdiğini kabul etmektedirler.

Piyasa sistemine dayalı demokratik bir düzende oy verme hakkı ve süreci çoğunlukla herkesin yararlanabileceği bir olgu iken (Lindblom, 1993: 85), maddi kaynaklar ya da eğitim, sağlık gibi sosyal imkânlar, toplumun her kesiminde eşit olarak mevcut değildir, bazı gruplar bu kaynaklara daha kolay ve fazlaca erişebilmektedir. Ekonomik ve sosyal

imkânların daha rahat elde edilebilmesi, bu gruplara, politik kaynaklara ulaşmada öncelik şansı vermektedir. Sahip olunan politik kaynaklar ile de politik süreç üzerinde daha etkili olunabilmektedir (Dahl, 1980: 82). En iyi örgütlenmelere ya da en çok kaynağa sahip olan gruplar, hükümetin politikalarını yönlendirebilmektedir (Held, 1989: 60). Plüralist görüşün temsilcilerinden Lindblom da, 1970'lerde yaptığı çalışmalarda kendi görüşlerini de eleştirerek, plüralist bir sistemin öngördüğü eşitliği sağlamadığını tespit etmektedir. Dolayısıyla da neo-plüralistler, belirli grupların, modern kapitalist toplumdaki kilit pozisyonlarından veya ellerindeki imkânlardan kaynaklanan sistematik avantajlara sahip olduklarına inanmaktadırlar (Işık, 2005: 65). Tüm grupların politika yapım sürecindeki etkilerinin eşit derecede olmadığını bilincindedirler. Baggott'a göre de (1995: 39), neoplüralistler, demokrasilerde “güç” ün eşit dağıtılmış olduğunu ve bu yüzden de toplumda hiçbir grubun baskın olamayacağını söyleyen geleneksel plüralist görüşü paylaşmamakta, bazı grupların, politika oluşturmada ve var olan politikaları değiştirmede diğerlerinden daha baskın olduğunu kabul etmektedirler. Bu nedenle Smith (1990: 319), neoplüralist görüşte bazı grupların avantajlı konumlarını, politika yapım sürecinde yer alma biçimlerini anlamının önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Plüralist görüşte olduğu gibi, neoplüralist görüşte de, iktidar tek bir elde toplanmamıştır, hükümet parçalara ayrılmıştır ve gücün tek bir elde toplanması engellenmiştir (Held, 1989: 46). Ancak hükümet, politik süreç içerisinde, belirli grupların sahip oldukları ayrıcalıklar nedeniyle bu gruplara çeşitli imtiyazlar verebilir. Böylece siyasal süreçte, toplumdaki bazı gruplar, diğer çıkar gruplarına kıyasla daha “güçlü” ve daha etkin olacaktır. Bu şekilde neoplüralizm, plüralistlik bir politika yapım sürecini öngören plüralizmden ve politika sürecini baskın sınıfların kontrolünde gören Marxism'den farklılaşmaktadır.

Demokratik bir sistemde teknik bilgilere daha rahat ulaşabilmeleri, ikna gücünü ve lobicilik yöntemlerini daha çok kullanabilmeleri nedeniyle işveren örgütleri, meslek birlikleri ya da iş dünyası örgütleri baskın gruplar olarak düşünülmektedir. Ancak bu gruplardan hangisinin en ayrıcalıklı olduğu konusunda tartışmalar sürmektedir. Çoğu neoplüralist, işveren örgütlerinin, teknik bilgi ve ehliyete sahip olmaları açısından daha avantajlı olduklarını söylemektedir (Baggott, 1995: 39). Lindblom (1977), piyasa

sistemine dayalı bir demokraside, iş dünyasının, bir çıkar grubu olarak, sistemin kendisine sunduğu avantajlarla, diğer gruplar karşısında daha ayrıcalıklı olduğunu savunmaktadır. Bir sonraki bölüm, bu düşünce üzerinden iş dünyası-hükümet ilişkilerini değerlendirmeye ayrılmıştır.

2.2.2.1. NEOPLÜRALİST GÖRÜŞTEKİ İŞ DÜNYASI

Neoplüralist görüş, plüralist görüşten farklı olarak siyasi gündem ve politika oluşturmada belli grupların diğerlerinden daha ayrıcalıklı ve daha baskın olduğunu kabul eder. Piyasa sistemine dayalı demokratik bir siyasi düzen varsayımında, çoğunluğunu büyük sermaye sahiplerinin oluşturduğu “iş dünyası”, sistemin getirdiği avantajlarla, çıkar grupları içerisinde belli bir ayrıcalığa sahip olacaktır.

İş dünyası, demokratik karar alma süreçlerinin bir parçası olarak, önem arz etmektedir ve birçok siyaset bilimci, çeşitli yaklaşımlarla bu konuyu incelemiştir.²³ Charles Lindblom (1977), “iş dünyasının özel konumu” adı altında, bir çıkar grubu²⁴ olarak gördüğü iş dünyasının, politik süreçteki yeri ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Lindblom, politika yapım süreçlerini²⁵ ve bu süreçlerde hangi kesimlerin güçlü olduğunu, özgürlük ve eşitlik kavramları merkezinde irdelemektedir. Piyasa ekonomisinin, bir yandan,

²³ Konu ile ilgili çalışmalar için bkz. Bernhagen, Patrick. (2007). *The Political Power of Business*. London and Newyork: Routledge. Strange, Susan. (1991). *Big Business and the State*. Millennium: Journal of International Studies, Vol.20, No. 2. ss. 245-250; Polanyi, Karl. (2008). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: MA: Beacon Press; Culpepper, Pepper D. (2008). *Business Power, Policy Salience, and the Study of Politics*. European Studies Forum Vol.38, No. 2. ss. 5-11; Gill, Stephen R., David Law. (1989). *Global Hegemony and the Structural Power of Capital*. International Studies Quarterly. Vol.33, No. 4. ss. 475-499; Held, David. (1989). *Political Theory and The Modern State*. Standford: Standford University Press.

²⁴ Lindblom’a göre (1968: 68), çıkar gruplarını oluşturanlar, genelde iş dünyası örgütleridir ve bu anlamda, iş örgütlenmelerine dâhil olan üyelerin sosyo ekonomik durumları önemlidir. Amerika Federal Hükümeti’nin büyük bir bölümü, iş dünyasından ve profesyonel ailelerden oluşmaktadır. Lindblom’a göre (1968: 68), bu durumda, oluşacak olan politik süreçlerin genellikle iş dünyası lehine sonuçlanması kaçınılmazdır.

²⁵ Lindblom, politik karar verme sürecini, “The Science of Muddling Through” (1959) and “Still Muddling, Not yet through” (1979) adlı makalelerinde ayrıntılı olarak incelemiştir. Stephen Elkin’e göre (1982: 722), politik karar verme sürecini çözümlenmeye çalışan Lindblom’ın bu çalışmalarında, “incrementalism”ın (siyasî veya sosyâl alanda kademeli olarak yükselme) ilk ifadelerini bulmak mümkündür. Karar verme sürecinin her aşamasında, farklı konumlarda, farklı kaynaklara sahip politik katılımcıların, tecrübelerinden faydalanılması şeklinde tanımlanabilecek “incrementalism”, siyaset bilimi literatürüne önemli bir katkı olarak değerlendirilmektedir (Jordan, 1990: 293).

özgürlükçü bir sistemi temsil ettiğini, diğer yandan, ekonomik anlamda daha güçlü olan grupların, diğer gruplara kıyasla “ayrıcalıklı” olmalarına zemin hazırladığını öne sürmektedir.

Politik süreç içerisinde hükümetlerin ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirdikleri yatırımları, enerji politikaları ve vergi düzenlemeleri ile ilgili birçok kararları ekonomiktir. Bu nedenle Lindblom (1977: 15), politik olanın çoğunlukla ekonomik, ekonomik olanın da çoğunlukla politik olduğunu söyler. Ekonomi ve siyasetin ayrılmazlığını gören Lindblom (1977: 193), ekonomide kontrol gücüne sahip olan grupların, diğer çıkar gruplarından farklı, özel bir konuma sahip olduklarını vurgulamaktadır. Kendisinden önce iş dünyasının özel konumuna değinmedikleri için çağdaşlarını eleştiren Lindblom’a, daha sonra plüralistlerden Robert Dahl da katılmıştır (Elkin, 1982: 724).

Dahl²⁶ (1961) ve Lindblom (1977), özellikle Amerika üzerinde yaptıkları incelemeler sonucunda, iş dünyası ve örgütlerini, toplantılar ve bire bir görüşmelerle hükümete ulaşmadaki kolaylıkları ve ikna yöntemleri ile diğer örgütlerden ayırmaktadırlar.²⁷ Bu şekilde Dahl (1961) ve Lindblom (1977), belli grupların baskın olduğunu söyleyen neoplüralist görüş çerçevesinde iş dünyasının bir çıkar grubu olarak ayrıcalıklı durumda olduğunu öne sürmektedir.

Lindblom, öncelikle, piyasa sistemi ile demokrasiler arasındaki ilişkiyi çözümlenmeye çalışmıştır. Dikkatini çeken nokta, demokrasilerin, piyasa sisteminin egemen olduğu toplumlarda ortaya çıkması olmuştur. Lindblom’a göre, piyasa ve özgürlükler arasında sıkı bir bağ vardır. Piyasa, özgürlüklerin gelişimi için gerekli ortamı yaratmaktadır ve

²⁶ Dahl (1959: 26), işadamlarının sahip olduğu araçları ve bu araçların politika üzerindeki etkilerini araştırırken, bu dünyanın homojen olmadığını kabul etmektedir. Ona göre (1959: 26), iş dünyasının geniş kesimleri temsil eden kısmıyla, dar kesimleri temsil eden kısmı arasında düşünüldüğü gibi çıkar birlikteliği yoktur. Piyasaya, farklı çıkarlara sahip farklı firmalar arasındaki çatışma ve uyumsuzluğun hâkim olduğunu söyleyen Bernhagen’e göre (2007: 27) de, iş dünyası tek bir bloktan oluşmamaktadır.

²⁷ Karin Vorhoff (2010: 317), sermaye temelli örgütlenmelerin kamu politikalarını etkileme mekanizmalarını şöyle belirtmektedir: “Hükümete danışmanlık yapmak, kendi çıkarlarıyla ilgili siyasi toplumsal yönetsel kurumların kendi lehlerine faaliyet yürütmelerini sağlamak, bu kurumlara kendi görüşlerini destekleyen kişilerin atanmasını devlet bürokrasisini idarenin soruşturma ve araştırma komisyonlarına temsilci göndermek yoluyla etkilemek yargı organlarına etki ederek idari işlemlere örnek oluşturabilecek kararların alınmasını sağlamak, kamuoyu yaratarak taleplerinin siyasi yapıya ulaşmasını sağlamak.”

ancak demokrasinin varlığında, piyasa sistemi, bahsettiği özgürlüklerin garantisini sağlayarak, insanların kendi yaşam seçeneklerini yaratma şansını sunabilir (1977: 6).

Piyasa sistemini bu anlamda destekleyen Lindblom, planlı bir ekonomiye özgürlüklerin kısıtlanması sebebiyle olumsuz bakmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin ekonomik düzeni ile Batı demokrasilerini karşılaştırarak yaptığı çalışmalarda, barış zamanlarında Batı'da hiçbir devletin planlama yapmadığını gözlemlemiştir. Yani, Lindblom'a göre (1977: 167), planlama, ancak savaş dönemlerinde yapılabilecek bir düzenlemedir.

Dahl da, Lindblom gibi temel düşüncesini, piyasa ve demokrasi üzerine kurmuştur. Demokrasinin, sadece, piyasa sisteminin var olduğu düzenlerde gerçekleşebileceği, düşüncesini benimsemiştir (Dahl, 2001: 171; Baumol, 1954: 268). Demokrasinin, sadece, baskın kapitalist piyasa ekonomisine sahip ülkelerde ayakta kaldığını, planlı ekonomilerin ise, tarihte her zaman otoriter rejimlerle ilişkilendirildiğini ifade etmektedir (Dahl, 2001: 172).

Dahl ve Lindblom, ilk çalışmalarında, demokrasilerde, devletin görevini, piyasa koşullarının devamlılığını sağlama ile sınırlandırmışlardır. Ancak, daha sonraki yazılarında, piyasa ekonomisinin olumsuz etkilerini tersine çevirmek için yaygın hükümet kontrolü ve müdahalesinin gerektiğini vurgulamışlardır²⁸ (Lindblom, 1995: 688; Dahl, 1978: 196-203). Dahl ve Lindblom'ın piyasa ekonomisinin olumsuz etkilerinden kasıtları en başta, kapitalist düzende iş dünyasının elinde bulundurduğu kaynaklarla avantajlı durumda olması ve politikaları zaman zaman istedikleri gibi yönlendirebilmesidir. Bu şekilde iş dünyasının özel konumu, piyasa düzeninin ve demokrasinin- Lindblom ve Dahl'ın önceki çalışmalarında destekledikleri biçimde- öngördüğü eşitliği gerçekleştirmesini engellemektedir. Daha sonraki çalışmalarında, Dahl (1978: 196-203) ve Lindblom (1995: 688), bu eşitliği oluşturmak adına devletin, piyasa koşullarının devamlılığını sağlaması haricinde, şirket politikalarına ya da

²⁸ Dahl (1978: 198-203), devletin daha adaletli ve eşit bir düzen tesis etmek için örgütlü grupları kontrol etmesi gerektiğini söylemektedir. Kontrol edilen bir düzende plüralizmin daha iyi işleyeceğini düşünen Dahl'a göre (1978: 198-203), bu şekilde sistemin asıl amacı olan ifade özgürlüğü sağlanacak ve tüm gruplar politik sürece eşit şekilde müdahale edebileceklerdir.

bağımsız iş dünyası organizasyonlarına daha fazla müdahale etmesi gerekliliği noktasında fikir birliğine varmaktadırlar.

Dahl ve Lindblom, piyasa sistemi ile tanımlanan bir demokraside özel mülkiyet altına alınabilecek varlıkların sınırlı miktarda olmasından yola çıkmaktadırlar (Manley,1983: 375). Özel mülkiyet haklarının sınırlı olması, onlara sahip olanların daha ayrıcalıklı olmasına neden olmaktadır. Lindblom'a göre (1977: 171), iş dünyası üretim araçlarının büyük bir kısmını elinde bulundurduğundan, üretip üretmeme gibi bir seçim şansına sahiptir ki, bu da, onun özel konumunu belirlemektedir. Üretim araçlarına sahip olamayan kesimi çalıştırarak, onları kendi otoriter gücüne tabi kılması, sermayenin bir parçası haline getirebilmesi de iş dünyasının özel konuma sahip olmasını sağlayan bir başka unsurdur (Bernhagen, 2007: 7).

Lindblom'a göre (1977: 204), demokrasiler piyasaya bağımlıdır. Piyasa sisteminin yürümesi ise özel mülkiyetin varlığına ve sürekliliğine bağlıdır. Özel mülkiyet, ancak istikrarın ve ekonomik büyümenin olduğu bir ekonomide varlığını sürdürebilecektir. Böyle bir ekonomi, özel girişimlere yönelik politikaların öncelikli olarak uygulamasını gerektirmektedir (Held, 1989: 46). Çünkü, piyasa ekonomisine dayalı liberal demokrasilerde yatırım, üretim ve istihdama ilişkin en temel kararlar esasen özel sektör tarafından alınmaktadır (Lindblom, 1977: 170-88, Buğra, 2003: 33). Azınlıkların, kadınların, yaşlıların ve ücretlilerin maddi koşulları, sermaye sahiplerinin kararlarına bağlıdır²⁹. Bunun içindir ki, vergi düzenlemeleri ve teşviklerle özel girişimlerin daha fazla yatırım yapması sağlanmalı ve üretim desteklenmelidir.

Lindblom (1993: 89), özel alanda üretim ve yatırım kararlarını alan şirketlerin, politik ve sosyal bir niteliğe sahip olduklarını belirtmektedir. Şirketler, bir yandan tüketicilerin günlük ihtiyaçlarını karşılarken, diğer yandan kendi aralarındaki ulusal ve uluslararası rekabet sonucunda yeni teknolojiler geliştirmekte, tüketiciler için yeni tüketim kapıları açılmasını sağlamaktadır (Lindblom, 1993: 90). Lindblom (1977: 171), şirketlerin bu

²⁹ Przeworski (1988: 123), Lindblom'ın görüşüne benzer Marxist bir bakış açısı ile "devletin sermayeye olan yapısal bağımlılığını", şu şekilde açıklamaktadır: "*Toplumun tüm kesimleri, ekonomik kararlara bağlı ise, devlet de kendiliğinden sermaye sahiplerine bağlı olacaktır. Devletin politika sınırları, kapitalistlerin çıkarları için yeterince iyi olan politikalarla belirlenmiştir. Kapitalistler, politik hayat içerisinde yer almasalar dahi, kamu politikaları yine de onların istekleri doğrultusunda şekillenmektedir.*"

şekilde, ülkelerin sanayi teknolojilerini, sanayinin konumunu ve piyasa yapısını belirleme güçleri olduğunu ifade etmektedir.

Politik süreç içerisinde büyük sermaye sahiplerinden oluşan iş dünyasının yatırım ve istihdam üzerindeki gücü değişmeyen bir gerçektir. Poggi'ye göre (2007: 159), büyük firmalar daha büyük ekonomik birikim oluşturduğundan, kararları, rekabete yönelik olmaktan çok, stratejik seçimlerin sonuçlarıdır ve politika yapıcılarla müzakereye uygun kararlardır. Poggi (2007: 159), Lindblom'ın görüşüne benzer bir şekilde, politika oluşturma süreçlerinin ekonomik iktidarı elinde tutanlardan gelen girdilere açık olduğunu belirtmektedir.

Şirket politikalarına yön verenler aktif olarak politika içinde yer almasalar da, hükümetlerle olan derin ve dayanıklı ilişkileri nedeniyle bir şekilde politika yapım sürecinin bir parçası olmaktadır (Elkin,1982: 724). Bu noktada Lindblom (1993: 91) ve Dahl (1978: 197), karar vericiler olarak şirket sahiplerinin yanı sıra şirket yöneticilerinin de önemli olduklarını vurgulamaktadır. Tüketim ve ihracat için gerekli olan üretimi şirketler yapacaktır. Şirketlerin üretimi durdurma kararı alması, durgunluğa ve enflasyona neden olurken, diğer taraftan birçok insanın işsiz kalmasına yol açacaktır. Hükümet tekrar seçilmek ya da görevine devam edebilmek için istihdamı, büyümeyi ve ekonomik istikrarı engelleyecek politik adımlardan kaçınacak, mecburen iş dünyasının performansına bağlı kalacaktır³⁰.

Ekonomi, popüler politikayı ve seçim başarısını etkileyen bir olgudur (Bernhagen, 2007: 44). Bu nedenle politikacılar, politikaya, seçimlere ya da mali konulara etki edebilecek sonuçlardan korkarak iş dünyasının kârlarını azaltacak ya da güvenini sarsacak politikalar uygulamaktan çekinmektedirler. Seçimle iş başına gelen yönetimlerin ekonomik olarak başarılı olmaları, yönetimde kalmaları ya da tekrar seçilmeleri için önemli bir gösterge olarak değerlendirilmektedir. Politikacılar tekrar seçilmek için, işsizliği, enflasyonu ve gelir düzeylerini etkileyebilecek herhangi bir kararı dikkate almak zorundadır (Przeworski, Wallerstein, 1988: 13). Bu ekonomik

³⁰ Amerika'daki en büyük şirketlerden biri olan Genel Motors'un yöneticisi: “ *Genel Motors için ne iyiyse, ülkemiz için de o iyidir*” diyerek bu ilişkinin karşılıklı ve birbirine bağlı olduğunu ifade etmiştir (Lindblom,1977: 195).

oylama, Przeworski'ye göre (1988: 13), iş dünyasının yapısal gücünü oluşturmakta, devletin sermaye sahiplerine olan bağımlılığını artırmaktadır. Bu bağlamda Block (1977: 15), “hükümetlerin iktidarda kalmaları, sağlıklı ekonomiyi garanti edecek yeterli devlet geliri, politik yasallık ve destek ile oluşacak birikim sürecine dayanmaktadır” diyerek, “devletin sermaye sahiplerinden bağımsız bir yönetim gücüne sahip olmadığını” vurgulamaktadır.

Block (1977: 15), hükümetlerin bir takım faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için fonlara ihtiyaçları olduğunu, bu fonların da ancak, ekonomik faaliyetlerin bir sonucu olan vergilerin toplanması ile elde edilebileceğini belirtmektedir. Ekonomi, sürekli yükselme dönemleri içinde olmadığından, vergilerin toplanabilmesi için bir üretimin gerçekleşmesi ve bunun için de teşviklerin verilmesi gerekmektedir. Ekonomide yaşanan bir durgunluk evresinde elde edilecek fonların azalmaması için, iş dünyasının daha çok üretmeye teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu teşvikler, kaynak sağlamanın kolaylaştırılması, bazı pazarların korunması, araştırma destekleri ya da vergilerde indirim şeklinde olabilir. Lindblom'a göre (1993: 92), işsizlik, küçülme gibi sorunların artmaması ya da yaşanmaması için, kamu yöneticileri iş dünyasının istediklerini vermek zorundadır.

İş dünyası devlette yer alan yönetici bir grup değildir, ancak, piyasanın varlığı ile kamu politikalarını kontrol etme gücüne sahiptir. Piyasa sistemi, iş dünyasına, ellerinde bulundurdukları üretim araçları ile ne üretilene ve ne kadar üretilene karar verme hakkı tanımaktadır (Lindblom, 1977: 175). Lindblom, sadece kâr güdüsüyle üretimin arttırılacağına inanmamakta, bunun için ekonominin iyi işleyeceği bir ortama ve teşviklere ihtiyaç olduğunu savunmaktadır (Elkin, 1982: 722).

Piyasa ekonomisine dayalı bir demokrasinin sürdürülebilmesi için, iş dünyası ile hükümet, sistemin yürümesini isteyen iki aktör olarak bir şekilde anlaşmak zorundadır. Lindblom (1977: 181), Batı tipi demokrasiler olarak gruplandığı İtalya, Japonya, Fransa ve Almanya'da yaptığı incelemeler sonucunda, iş dünyası ile hükümet arasında yaşanan anlaşmazlıkların iş dünyasının özel konumu sayesinde, genelde iş dünyası lehine sonuçlandığını belirtmektedir. İş dünyası lehine düzenlenebilecek olan politikaları Lindblom (1993: 93), ikiye ayırmaktadır: teşvik niteliğindeki vergi indirimleri ve iş dünyasının yasa oluşturma süreçlerinde söz sahibi olmalarının

sağlanması. İş dünyasına teşvikler, genellikle seçim arenasının dışında yapılan anlaşmalarla verilmektedir. Zaman zaman gizli olarak da yapılan bu anlaşmaları büyük sermaye grupları dışında kalan kesimler, çoğu zaman karşı çıkmadan kabul etmektedir (Lindblom, 1968: 43). Lindblom'a göre (1977: 204), piyasa sistemine dayalı bir ekonomide var olan bu hâkim rıza, özel mülkiyetin varlığı ve dengesiz gelir dağılımı gibi konulardaki sessizliği de içerir ve çoğunlukla sûni olarak üretilmiştir³¹.

Piyasa sistemine dayalı bir ekonomide, zenginliğin büyük bir bölümünü elinde tutan iş dünyasının özel konumunu korumasını sağlayan başka bir unsur, ücretlilerin bir araya gelerek oluşturduğu grupların ve baskıların daha güçsüz olmasıdır. Ücretlilerin baskısı, ekonomide resesyona ya da durgunluk yaratacak kadar güçlü değildir (Lindblom, 1993: 95). Aynı zamanda, bu kesim belli bir yaşam seviyesini korumak zorunda olduğundan çıkar grubu olarak yeterince etkin olamamaktadır (Elkin, 1983: 726).

Demokratik ve piyasaya dayalı bir sistemin iş dünyasına sağladığı özel konum, toplumda otoritenin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Devlet, toplumun talepleri üzerindeki kontrolü sağlamaya çalışırken, iş dünyasının varlığı ve rekabeti, koyulan kuralların ya da prosedürlerin uygulanmasını engellemektedir. Yani, Lindblom'a göre (1995: 685), devlet, otoriteyi, piyasa sisteminin varlığı ile güçlenen iş dünyası nedeniyle gerekli ölçüde kuramamaktadır. İş dünyası, taleplerini dile getirebilecekleri ve politikalara etki edebilecekleri kamusal oluşumlara katılarak özel konumunu güçlendirmektedir. Bu şekilde, büyük sermaye sahiplerinden oluşan iş dünyası, devletin kurmak istediği otorite üzerinde önemli bir kontrol unsuru olarak var olmaktadır.

Devletin kontrol alanında etkili bir unsur olarak bulunan iş dünyasının bu alana müdahale etme sınırları, kendi güç alanı ile çevrelenmiştir. Çıkar gruplarının, başka çıkar gruplarının ya da hükümetlerin muhalefetleri karşısında taleplerini gerçekleştirmeye çalışmaları, Lindblom'ın da güç tanımına uymaktadır (Mcfarland, 1987: 138). Aynı zamanda Lindblom, iş dünyası gücünün iki kaynağı olduğunu

³¹ Öniş ve Türem (2001: 107), Türkiye'deki iş dünyası örgütlerinin, devlet ile olan ilişkilerini, demokratikleşme ile ilgili olan görüşlerini inceledikleri 2001 tarihli çalışmalarında, TÜSİAD, MÜSİAD ve TOBB'un hazırladığı raporların insan hakları ile ilgili reformların önerildiği bölümlerinde, gelir eşitsizliği ve gelirin yeniden dağılımı konularına değinmediklerini tespit etmişlerdir. Bu tespit, Lindblom'ın bahsettiği, toplumda özel mülkiyet ve gelir dağılımı konularında var olan hâkim rızanın bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

düşünmektedir. Gücünün ilk kaynağını, seçim dönemlerinde ya da yasa yapım süreçlerinde iş dünyası ile hükümet arasındaki pazarlıklar ve çatışmalar oluşturmaktadır (Mcfarland, 1987: 138). Bu diyaloglar iş dünyasının ekonomik gücünden kaynaklı olarak, çoğunlukla iş dünyası lehine sonuçlanmaktadır.

Toplumun diğer kesimlerinin taleplerini, politik taktikler veya lobicilikle bir şekilde kontrol edebilmesi, iş dünyasının gücünün ikinci kaynağını oluşturmaktadır. Demokratik bir düzende devlet, iş dünyasından ve diğer gruplardan gelen taleplerle karşı karşıyadır. İş dünyası piyasa sistemindeki sistematik avantajları dolayısıyla bu talepleri kontrol edebilmektedir (Elkin, 1982: 726). Diğer gruplar ve bireyler üzerinde kendi hegemonik üstünlüğünü kuran iş dünyası, kendi çıkarlarının gerçekleşmemesini de engelleme gücüne sahiptir (Bernhagen, 2007: 28). Ancak bu gücün sınırları konusunda net bir çizgi çekmek mümkün değildir.

İş dünyasının belli bir kontrol gücüne sahip olması, yasa yapıcının, iş dünyasının istek ve taleplerini öncelikleri arasına almasını gerektirir (Lindblom, 1977: 5). Devlet, bu kontrol gücünün farkındadır. Bu nedenle, büyük sermaye sahiplerini bu sürecin bir paylaşımcısı olarak görmekte ve faaliyetlerinin çoğunu desteklemek zorunda kalmaktadır (Elkin, 1982: 726).

İş dünyasının özel konumu sayesinde vatandaşların tercihlerini ve kamuoyunu yönlendirebilme boyutu, birçok farklı etkene bağlıdır. Ekonomide hâkim olan piyasa yapısı ve ülkenin siyasi koşulları ile beraber, iş dünyasının bir grup altında örgütlenebilmesi de bu etkenlerin arasında yer almaktadır. Örgüt üyelerinin sahip olduğu finansal imkânlar, üyelerin eğitim durumları ve örgütün büyüklüğü de, iş dünyası örgütlerinin politikaları yönlendirebilmelerinde etkindir (Weidenbaum, 2003: 449). Dahl (1959: 18) ise bu etkinin boyutunu, sahip olunan sermayenin büyüklüğüne bağlamaktadır.

İş dünyası homojen bir blok olmadığından (Bernhagen, 2007: 27), politik süreç üzerinde etki etmek istedikleri ekonomik ya da siyasal konular ile bu konular üzerindeki müdahale sınırları da, çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, vergiler konusunda etkin olan bir sermaye grubu, dış politika ile ilgili bir konuda ihmal edilebilir bir etkiye sahip olabilmektedir. Aynı zamanda, değişen konjoktür iş dünyasının her dönem aynı

çıklarına sahip olmasını engellemektedir. Nitekim Lindblom (1993: 86), 70'lerden önce, vergiler, iş gücü ilişkileri, tarım politikası ve sanayideki düzenlemeler üzerinden çıkar çatışmaları yaşandığını, 70'lerden sonra, ordunun kontrolü, enerji tüketimi, çevre koruması ve uluslararası ticaret gibi konularda çatışmaların arttığını söylemektedir. Bu doğrultuda, piyasa sisteminin devamlılığı gibi bazı temel konular haricinde, iş dünyasının temsil ettiği çıkarların çoğu değişime uğramıştır. Bu değişimin niteliği, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, siyasal kültürleri ve ekonomi politikaları gibi birçok farklı etken tarafından belirlenmektedir.

Genel bir değerlendirme ile plüralist ve neoplüralist görüşte çıkar gruplarının politika karar süreçlerinde önemli birer aktör oldukları söylenebilir. Charles Lindblom'ın ileri sürdüğü, "iş dünyasının politika karar süreçlerinde ayrıcalıklı olduğu" iddiası neoplüralist görüşte önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede, iş dünyası, piyasa sisteminin sağladığı avantajlarla çıkar gruplarının kullandığı ikna yöntemlerini daha rahat uygulayabilmekte ve böylece odalar ve barolar gibi çıkar gruplarına kıyasla politika süreçlerinde daha etkin olabilmektedir. Bu etkinlik çıkar grubunun bulunduğu ülkenin gelişmişlik düzeyi ve siyasi kültürü ile ekonomik ve toplumsal yapısına göre değişiklik göstermektedir. Bir sonraki bölümde, Türkiye'nin kendine özgü ekonomik yapısı içerisinde, çıkar gruplarının oluşum süreçleri ile bu grupların ekonomik ve siyasi hayattaki yerleri incelenecektir. Bu incelemenin sınırları, Osmanlı'nın son dönemlerinden, Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen 2002 seçimlerine kadar olan süreci içine alacak şekilde çizilmiştir. Bu uzun dönem, bir sonraki bölümde çıkar gruplarının niteliği ve devlet ile olan etkileşimleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İŞ DÜNYASI ÖRGÜTLENMESİNİN KISA TARİHİ (1876-2002)

3.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN SON DÖNEMİ (1876-1923)

Osmanlı toplumunda ekonomik temelli ayrışmaların ve buna dayalı toplumsal örgütlenmelerin ortaya çıkması, sanayileşmenin hız kazandığı I. Meşrutiyet sonrası döneme rastlamaktadır. Bu dönemde loncaların farklı bir versiyonu olarak kurulan Odalar³², daha sonra “Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odaları” adı altında örgütlenmişlerdir. Bu dönemde kurulan Odalar, günümüzün çıkar grubu anlayışından farklı olarak, ekonomik konularda hükümete danışmanlık yapma görevini üstlenmişlerdir (Buğra, 2003: 326).

1889 yılında kurulan İttihat ve Terakki Fırkası’nın, Müslüman Türklerin elinde olan milli bir ekonomi³³ yaratma amacı, 1908 yılında hükümeti kurmaları ile kendine daha geniş bir uygulama alanı yaratmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra seçimle başa gelen bu fırka, 1908 yılını izleyen on yıl içerisinde ekonomiyi millileştirmek adına birçok politika uygulamıştır. Fırka tarafından 1913’te çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu, yabancı şirketlerin idare bölümlerinde belirli sayıda Türk vatandaşı çalıştırmayı mecbur

³² Bu dönemde, Tarsus (1879), İstanbul (1882), Trabzon (1884), Muğla (1885), İzmir, Antalya ve Mersin (1886), Balıkesir, Bursa (1889), Adana (1884), Şanlıurfa (1894), Eskişehir (1895), Kayseri, Siverek (1896), Giresun, Antep (1898), Fethiye (1901), Bafra (1903), Isparta (1905), Bartın (1906), Samsun (1907), Manisa, Silifke ve Sivas (1908) Odaları kurulmuştur (Sönmez, 2010: 134).

³³ Bu dönemde kurulacak olan yeni iktisadi düzen için iki farklı görüşün mevcut olduğunu söyleyebiliriz: Ulusal ekonomiyi savunanlar (Ziya Gökalp, Yusuf Akçura) ve serbest ticaretçi, entegrasyoncu, beynelmilel ekonomiyi savunanlar (M. Cavit Bey). İttihat ve Terakki Fırkası içinde yer alan bu iki görüşün temsilcileri de politik hayat içinde yer alan önemli ve etkili kişilerdir. Ancak Boratav’ın belirttiği gibi (2006: 27) savaş koşulları milli iktisat anlayışının tercih edilmesini kolaylaştırmış, serbest ticaretçi, liberal görüş savaş sonrasında belli bir süre için etkinliğini yitirmiştir.

tutmuştur (Işık, 2006: 90). Bununla beraber, yerel üretimlere getirilen vergi muafiyetleri (Buğra, 2003: 69) ile hem yeni girişimlerin önünü açmayı, hem de ekonomide baskın olan gayri-müslimlerin³⁴ sayısını azaltmayı hedeflemişlerdir. İttihat ve Terakki Fırkası, 1908-1918 yılları arasında yaklaşık 72 tane anonim şirket kurmuş (Buğra, 2003: 68), bu şirketlerin içinde yer alan bankalarla girişimcilere kaynak sağlamayı amaçlamıştır. Yine bu çerçevede, 1914 yılında Müslüman-Türk unsurunu çatısı altında toplamak amacıyla kurulan Müslüman Tüccar Cemiyeti dikkat çekmektedir. Bu cemiyet, 1922'de kurulacak olan Milli Türk Ticaret Birliği'nin de temelini oluşturmuştur (Koraltürk, 1997: 15).

1916-1918 yılları arasındaki önemli gelişmelerden birisi de, esnafın yeni yatırımlar yapmasını sağlamak amacıyla kurulan Esnaf Cemiyeti'dir. Bu dönemde, ticaret kesimine yönelik olarak yapılan faaliyetler ve verilen destekler, imalat sektörünün büyümesini sağlamıştır. İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası üyelerinin 1920'lerdeki yapısına bakıldığında da, geniş bir ticaret kesimine karşılık küçük bir sanayici grubu olduğu gözlenmektedir (Buğra, 2003: 72).

İTF dönemindeki politikalar, sağlam temelli bir ekonomi yaratmaktan çok, Müslüman işadamlarına sermaye birikimi sağlamayı amaçlamıştır. İzlenen bu politika, girişimcilerin politik kimliklerinin, yatırım yapacakları alanların ve sahip oldukları kaynakların önüne geçmesine neden olmuştur. Buğra'ya göre (2003: 70), İttihatçıların bu stratejisi, bir sonraki hükümetin o dönemde kurulan firmalara karşı düşmanca bir tavır sergilemesine yol açmıştır.³⁵

Müslüman Türk girişimcilerin yeni bir burjuvazi yaratma çabası içerisinde devlet tarafından desteklenmeleri özellikle büyük toprak sahipleri ile piyasaya üretim yapan üreticilerin ve tüccarların iyi karlar elde etmelerini sağlamıştır. Böylece, Müslüman-

³⁴ 1913-1915 yılları arasında mevcut olan özel mülkiyetli 214 firmadan 172 tanesi gayri-müslim azınlıkların elindedir. 29 un fabrikasının 24'ü, 9 makarna fabrikasının 8'i, 18 şeker fabrikasının 16'sı gayri-müslimlere aittir (Buğra, 2003: 67).

³⁵ Buğra'ya göre (2003: 70), sanayi üretimi yapan özel firmaları özendirmek için sanayiciler tarafından kurulmuş olan Milli Fabrikacılar Cemiyeti'nin kapatılması, yeni hükümetin İttihatçıların iktisadi atılımlarına olan düşmanca tutumuna bir örnek teşkil etmektedir.

Türk girişimciler ile siyasi kadroların işbirliği sonucunda, gayrimüslim ticaret sınıfının işlevlerini kısmen de olsa devralabilen, yabancı sermaye ile işbirliği içinde kurulan şirketlerin kazançlarından gelir elde ederek zenginleşen yeni bir sınıf oluşmuştur (Işık, 2006: 92). Bu şekilde, İttihat ve Terakkinin, ulusal bir kapitalizm ile ulusal bir burjuvazi yaratma çabası, Cumhuriyet döneminde yeniden tanımlanacak olan bir ekonomik görüş ve siyasetin de yolunu açmıştır.

3.2. CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-2002)

3.2.1. TEK PARTİ DÖNEMİ (1923-1945)

İttihat ve Terakki Fırkası'nın kapitalizm ideali içerisinde Müslüman-Türk kökenli burjuvaziyi yaratma çabaları, uzun süren savaş dönemleri sonucunda sekteye uğramıştır. Yeni kurulan Ankara hükümeti ise, “devleti kurtarma” anlayışı içerisinde yürüttüğü politikalarla, burjuvazinin kendine yeni ve bağımsız bir kimlik yaratmasını belli bir dönem süresince engellemiştir.

Kurtuluş Savaşı (1919-1923)'nin ardından imzalanan Lozan Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan borçların Türkiye Cumhuriyeti tarafından ödeneceği taahhüt edilmiştir. Bu şekilde Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik hayatına büyük bir dış borç ile başlamıştır. Ödemesi 1929'da başlayacak olan bu dış borç, sermaye birikimi sürecinde yerli kaynak kullanımını sınırlamış, yabancı sermayeye ihtiyaç doğurmuştur. Nitekim 1920 ile 1930 arasında kurulan şirketlerin neredeyse üçte biri, yabancı sermaye sahipleri ile ortak olmuştur. Bu şirketlerdeki yabancı sermayenin payı, yerli sermaye payının yaklaşık iki katıdır (Keyder, 2009: 121).

Lozan Antlaşması'nın bir başka maddesi ile yönetimin yerli ve ithal mallara yönelik vergileri farklılaştırması engellenmekte, sadece devlet tekeline konu olan mallara daha yüksek bir fiyatlama hakkı tanınmaktadır. Bu nedenle, Ankara hükümeti için, birçok malın ve hizmetin üretimini veya ithalini devlet tekeline almak, Lozan'ın gümrük resimleri ve vergilerle ilgili kısıtlayıcı hükümlerinden kurtulmanın tek yolu gibi görünmektedir (Boratav, 2006: 40). Bu tekeller daha sonra imtiyazlı yerli ve yabancı

şirketlere devredilmiş, bürokrasinin içinden birçok kişi bu şirketlere ortak olmuştur. Dolayısıyla bu şirketler, devletin sağladığı tekel durumundan yararlanarak kısa sürede yüksek karlar elde etmişlerdir.

1923 yılının Şubat ayında toplanan İzmir İktisat Kongresi de, söz konusu dönemin önemli evrelerinden birisini oluşturmaktadır. Kongre, çiftçi, tüccar, sanayici ve amele grupları ile yeni kurulan rejimin ekonomik olarak karşılaşılabileceği sorunların tartışıldığı bir forum niteliğindedir. Bu dönemde, iş kolları henüz net bir ayırım taşımasa da, Kongre, ilk defa hükümet ile ekonomik kesimler arasındaki karşılıklı çıkarların dile getirildiği bir ortam olma özelliğini taşımaktadır. Kongre sonrasında, Ankara’da bir araya gelen ticaret ve sanayi kesimleri, Ankara Ticaret ve Sanayi Odası’nı kurmuştur. Yine 1925 yılında, çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odaları Yasası ile odalara tüzel kişilik tanınırken, tacir ve sanayicilerin odalara kayıt olmaları zorunlu tutulmuştur.

Dönemin sanayi sermayesini ilgilendiren bir diğer uygulaması da, 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu’dur. Söz konusu kanun, sınai yatırımlara ve işletmelere çok geniş muafiyetler ve ciddi oranlı teşvikler sağlamıştır (Boratav, 2006: 48). Özel sermaye birikimini artırmak isteyen devlet, çıkardığı bu kanun ile özel firmalara, devlet tekelleriyle işbirliği yapma hakkı tanımış, aralarında milletvekillerinin de olduğu bazı müteahhit ve tüccarların büyük servet edinmelerinin yolunu açmıştır (Işık, 2006: 98).

Lozan Antlaşması’nda yer alan madde gereğince 1923-29 yılları arasında gümrükler dondurulmuş, yerli üretime etkili bir koruma sağlanamamıştır. Bu nedenle, Cumhuriyet’in ilk dönemlerinden 1929’a kadar, dışa açık bir ekonomi politikası izlenmiştir. 1929 yılında, bu maddenin geçerliliği sona ermiş, devlet, yeni bir dış ticaret rejimi yürürlüğe koymuştur. Bununla beraber dünyada yaşanan ekonomik kriz, iktisat politikasının tamamen gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Bu şekilde uygulanmaya başlayan korumacı ve devletçi politikalar, siyaset-ekonomi ilişkisini başka bir boyuta taşımıştır³⁶ (Keyder, 2009: 124). Öte yandan bu politikalar, 1929 yılında dünyada

³⁶ Bu dönemdeki devletçilik anlayışı, özel kesim ile bir kopukluğu değil, aksine bir işbirliğini yansıtmaktadır. Özellikle, sanayi kesimi ile bürokratlar arasında su sızmayan bir koalisyonun varlığını ifade eden Keyder (2006: 51), sanayi mallarının fiyatlarının yüksek tutulması ya da 1936’da çıkarılan İş

yaşanan durgunluğun ekonomiyi olumsuz yönde etkilemesini engellemiş, yüksek miktarlarda dış ticaret açığı vermeden ve asgari ölçüde dış kredilerle sanayileşmenin yolunu açmıştır. 1930-1939 yıllarını Türkiye Cumhuriyeti için bir ilk sanayileşme dönemi olarak değerlendiren Keyder (2006: 49), sanayi burjuvazisinin de bu dönemde oluşmaya başladığını kaydetmektedir³⁷.

Korumacı ve devletçi politikalar, 1930 yılında yarı resmi olarak kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin amaçlarında da kendini göstermiştir. Tasarrufu teşvik etmek, yerli malların üretimini ve tüketimini özendirmek amaçları ile kurulan bu cemiyet, başta sanayi olmak üzere ekonominin diğer alanlarında da “kendi kendine yeterliliği” sağlamayı hedeflemektedir. Şeklen özel bir yapıda olan bu cemiyete milletvekillerinin çoğu üye kaydedilmiştir. Bu durum, Keyder'e göre (2009: 125), devletin, toplumun örgütlenme tarzına müdahale ederek milliyetçi anlayışa yakın “çıkar grupları” oluşturmaya çalışmasına örnek teşkil etmektedir.

Çoğu araştırmacıya göre, 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ticaretle uğraşan kesimler ve piyasaya üretim yapan toprak sahipleri vurgunculuk ile aşırı zenginleşmişlerdir. Karpata (1996: 109-111), vurgun ortamının oluşmasının ve süregelmesinin, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı altında ve büyük ölçüde onun sayesinde mümkün olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, 1940 yılında çıkarılan ve devlete geniş yetkiler veren Milli Koruma Kanunu kapsamına, karaborsa ve vurgunculuk ortamında yüksek karlar elde eden ticari sermaye sahipleri dâhil edilmemiştir. Bu da, ticari sermayenin savaş yıllarında belli bir birikim gerçekleştirmesini sağlamıştır. Diğer taraftan, 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu da gayri-müslimlerden, Müslüman-Türk vatandaşlarına doğru bir kaynak transferi yaratmış, bu şekilde ticari birikime katkı sağlamıştır.

Bu dönemde, yeni oluşmaya başlayan sanayi burjuvazisi ile savaş döneminde birikimini arttırmış olan ticari sermaye sahipleri ekonomik büyümeden pay alma noktasında bir

Yasası ile sanayide kartelleşmenin kolaylaştırılması gibi politikalarla, devletin, sanayi burjuvazisi ile paylaşacağı artığı büyütme çalıştığını belirtmektedir.

³⁷ 1929'da, sanayinin milli hasılda yüzde 9,9 olan payı, 1939'da, yüzde 18'e çıkmıştır (Boratav, 2006: 71).

çıkar çatışması yaşamaya başlamamış, bu nedenle odalardan farklı olarak kendilerini temsil edecek bir örgüt arayışı içine girmemişlerdir. Bu süreçte, 1938 Dernekler Yasası³⁸ ile odaları sıkı bir devlet denetimi altına sokan 1943 Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Yasası'nın³⁹ kısıtlayıcı hükümleri de etkili olmuştur.

3.2.2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİ (1945-1950)

CHP Hükümeti, 1946 yılında gerçekleştirilen seçimle yeniden hükümeti kurmuş, ekonomik kesimlerin taleplerini dikkate alarak, politik bir mecburiyetle ekonomik alanda çeşitli liberal tedbirleri uygulamaya koymuştur. CHP'nin, ekonomide belli sınırlandırmaları kaldırmak ve yeniden istikrarı getirmek için 7 Eylül 1946'da aldığı kararlar ile Türk lirası, 1946 yılında ilk defa devalüe edilmiş, ithalat olanakları genişletilmiş, bankaların altın satmasına izin verilmiştir. Karpat'a göre (1996: 151), küçük bir grubu teşkil eden işadamlarının ihtiyaçlarına cevap vermek üzere alınan bu kararlar, özellikle ticari sermayenin geliştirilmesi yönündedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik ve politik alanda yaşanan değişimlerin etkisiyle, devletin ekonomideki yeri tartışılmaya başlanmıştır. 1947'de düzenlenen CHP ve Demokrat Parti (DP) Genel Kongrelerinde devletçilik tartışmaları gündeme gelmiş, iki parti de devletçiliği yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Bu iki partinin, bu dönemde özel sermayeden yana olan tavırları, girişimcilere verilmesi gereken destekler hakkındaki görüşleri paralellik göstermiş, devletçiliğin tanımı bu çerçevede yeniden yapılmıştır.

1948 yılında İstanbul Tüccar Derneği tarafından düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi, işadamlarının devletçilik ile ilgili görüşlerini yansıtmaya açısından önemlidir. Devletin dış ticaret ve vergi alanındaki etkinliğinin sınırlanmasını talep eden İstanbul Tüccar Derneği'nin önerileri ile CHP ve DP'nin iktisadi görüşleri arasındaki benzerlikler dikkat

³⁸ 1938 yılında çıkarılan Dernekler Yasası, çeşitli hayır işleri ve çevre ile ilgili kurulan dernekler dışında herhangi bir derneğin kurulmasına ve faaliyet göstermesine pek bir imkân tanımamaktadır (Buğra, 2003: 327).

³⁹ Bu yasa ile odalar, işadamları camiasının ahlaki zaafı gerekçe gösterilerek sıkı bir devlet denetimi altına sokulmuştur (Buğra, 2003: 327).

çekmektedir. İş dünyası temsilcilerinden oluşan komisyonların kararları, genel olarak devletin ekonomik alandaki etkinliğinin sınırlandırılması yönünde olmuştur. Bu paralellik, belli bir birikime sahip olan sermayedarların devlet politikalarında söz sahibi olmaya başlamasını nitelemesi açısından önemlidir.

14 Ağustos 1948’de, iş dünyasının temsilcileri olan odalar ve borsaların, ülkenin gereksinimlerine daha uygun olduğu düşünülerek, politika danışma birimleri olarak değerlendirilmeleri kabul edilmiştir (Saybaşı, 1976: 8-4). Odalar ile ilgili diğer bir gelişme, Ticaret ve Sanayi Odaları ile Ticaret Borsaları hakkında 8 Mart 1950 yılında çıkarılan Odalar ve Borsalar Birliği Kanunu’dur. Bu kanun ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)’nin kurulmasının temeli atılmış, sanayicilerin Ticaret ve Sanayiciler Odalarından bağımsız olarak Sanayi Odaları bünyesinde temsil edilmelerine olanak sağlanmıştır.

3.2.3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960)

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile SSCB arasında başlayan Soğuk Savaş’ın⁴⁰ etkisiyle, Türkiye’nin piyasa ekonomisi ile merkezden kontrolcü bir ekonomi arasında piyasa ekonomisi lehine yaptığı tercih netlik kazanmıştır. Keyder’e göre (2009: 172-173), bu süreçte burjuvazi⁴¹, kendi hâkimiyetini sağlayacak bir düzen için mücadele etmiştir. Bu mücadele içerisinde sermaye sahipleri, yüksek miktarlarda birikim yapmış, günümüzün bilinen en nüfuzlu işadamları o dönemde iş hayatına atılmıştır. Yerli sanayi burjuvazisinin gelişimi 1950’lilerin sağladığı olanaklarla kolaylaşmış, önde gelen sanayi kuruluşlarının temelleri bu yıllarda atılmıştır.

⁴⁰ Politik ve ekonomik olarak iki kutuba ayrılan dünya, piyasa ekonomisinin temsilcisi ABD ile sosyalist bir ekonominin temsilcisi olan SSCB arasında 1989 yılına kadar sürecek bir mücadeleye tanık olmuştur.

⁴¹ Türkiye’de burjuvazi olup, olmadığı tartışmalarına Boran, “*Bizde Batıdaki gibi bir burjuva sınıfı yoktur ama batı anlamında bir burjuvazi vardır ve gelişmektedir. Bizim burjuvazi de bizim toplumumuzun çapına göre bir burjuvazidir. Bugünkü politik düzenin burjuva sınıfına dayandığı ve onun yararına olduğu apaçiktir*” (Boran’dan aktaran Ercan, 2007: 362) diyerek farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Demokrat Parti, özellikle iktidarının ilk yıllarında, işadamları için olumlu bir ekonomik ortam yaratabilmiştir. Bu ortamın yaratılmasında savaş sonrası ekonomide yaşanan hızlı büyümenin etkisi göz ardı edilememelidir. Savaş sonrası, Avrupa'daki gıda ihtiyacı sonucu dış talepte meydana gelen artış ile 1950 Kore Savaşı'nın iç talepte yarattığı genişleme ekonomik büyümeyi hızlandırmıştır. Bu büyümeden en çok pay alan kesim ise, ticaret ile uğraşanlar olmuştur. Ticaret sınıfının yanı sıra, sanayiciler de, yüksek fiyatlarla satılan malları ithal edebilen tüccarlar sayesinde bir tür küçük sanayi yaratabilmişlerdir (Boratav, 2006: 113). Bu şekilde birikimini arttıran ticari sermayeyi ve güçlenmeye başlayan sanayi sermayesini temsilen yarı resmi bir kamu kuruluşu olarak kurulan TOBB, 1952 yılında faaliyetlerine başlamıştır (Bianchi, 1984: 250).

DP iktidarda olduğu dönemler içerisinde, Sümerbank Yapı Sanayini özelleştirmesi, devlet ile özel sektör iş birliğini sağlamak için Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın kurulması, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun 1951 ve 1954'de olmak üzere liberalleşme yönünde iki kere revize edilmesi gibi uygulamalarla özel sektörün önünü açacak çalışmalar yapmıştır. Özellikle bugünün büyük holdinglerinden Enka, Tekfen, Doğuş, Alarko bu dönemde yapılan düzenlemelerden büyük kazançlar sağlamıştır (Buğra, 2003: 82).

1950-1960 yılları arasında sanayi sermaye birikiminin artmaya başlaması ile ticaret ve sanayi kesimi arasında başlayan ayrışma, sanayi kesimini yeni parti oluşumlarına yönlendirecek şekilde belirginleşmiştir.⁴² Ercan'a göre (2007: 395), 50'lilerin sonlarında ekonomide sanayiye geçişin hızlanması ile ticari sermaye birikim modeli tıkanmış, bu tıkanma ödemeler dengesi krizi ile açığa çıkmıştır. Bu kriz ile beraber dış kaynakları azalan hükümet, IMF ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte kar oranları düşen bazı ticari sermaye sahipleri, sanayi sermayesine yönelmeye başlamış⁴³, ticaret ve sanayi ile uğraşan kesimler arasında yavaş yavaş başlayan çıkar çatışmaları, Ercan'a göre (2007: 395), 1960 darbesinin ekonomik temelini hazırlamıştır.

⁴² Bu dönemde, Hürriyet Partisi adıyla bir parti kurulmuş, ancak ömrü çok uzun olmamıştır.

⁴³ Özel sektör yatırımları 1957'de konut alanında %-51.60; makine-teçhizat alanında % 29.27 iken; 1960'a gelindiğinde konut alanında % 41.24'e düşmüş, makine-teçhizat alanında % 44.63 yükselmiştir (Ercan, 2007: 400).

3.4. İÇE DÖNÜK SANAYİLEŞME DÖNEMİ (1960-1980)

Sanayi kesimlerinin taleplerini karşılayacak gibi görünen 1960 darbesi, Keyder'e göre (2009: 199-201), planlama, koordinasyon ve ithal ikamesine dayanan yeni bir politikanın başlatılmasına resmen izin vermiştir. Özellikle, 1965 sonrası Adalet Partisi, "hür teşebbüs"ün gelişmesi için, planlama örgüt ve mekanizmalarının kullanılmasında bir sakınca görmeyecektir⁴⁴ (Yalman, 2002: 18). Planlama politikaları, Demokrat Parti döneminde oluşmaya başlayan, Ercan'ın üretken sermaye dediği (2007: 384) sanayi sermayesini daha da güçlendirmiştir. Sanayi sermayesinin birikimini arttırması, yabancı sermaye ile iş birliği içerisinde gerçekleşmiştir (Ayhan, Sağıroğlu, 2011: 127). Ercan (2007: 391), ABD'nin 1944'de açmayı reddettiği Ereğli Demir Çelik Fabrikasını 1960 yılında kurmak istemesini, bu işbirliğinin bir sonucu olarak görmektedir. Yabancı sermayenin doğrudan veya dolaylı yatırımları ile desteklenen sermaye sahipleri, devlet politikalarında daha etkili olmaya başlamışlardır. Örneğin, 1960'lı yıllarda, "özel sektörün temsilcileri" olarak Odalar Birliği ile ilgili, bakanlar arasında üç ayda bir toplantılar yapılmaya başlanmıştır. Bu toplantıların yanı sıra, özellikle sanayi sermayesi temsilcilerinin görüşlerini açıklayarak, çıkarlarını toplumun genel çıkarlarıymış gibi sunmaya başlamaları 1960'lı yıllara rastlamaktadır (Buğra, 2003: 194). Ayrıca, 27 Mayıs Darbesi'nin hemen sonrasında, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in Odalar Birliği'nden bakan adayı istemesi ve Odalar Birliği'nin Sanayi Bakanlığı için önerdiği "piyasadan anlar, sanayiciliğe vakıf" üç adaydan biri olan Şahap Kocatopçu'nun Sanayi Bakanı seçilmesi (Ercan, 2007: 392), özellikle sanayi ile uğraşan işadamlarının politikaları etkileyen bir konuma geçmeye başladıklarının başka bir göstergesidir.

Bu dönemin bir diğer önemli gelişmesi, önde gelen aile şirketlerinin "holding" şeklinde örgütlenerek, farklı alanlardaki faaliyetlerini bir çatı altında toplamaları ve denetim

⁴⁴ Yalman (2002: 19), AP yönetiminin, planlamayı, ekonominin akla uygun biçimde idare edilmesi için gerekli bir araç olarak görmeye kalmadığını, aynı zamanda devlet ve birey arasında inşa edilecek ve daha önceleri devletçilik karşıtı bir perspektiften bakıldığında sorunlu gözükken bir uzlaşmanın yeniden biçimlendirildiğini ve bu şekilde yeni dönemin hegemonya projesini hayata geçirmeye çalıştığını söylemektedir.

güçlerini artırmalarıdır (Ercan, 2007: 386). 1960'lı yılların başında kurulmaya başlayan holdingler, 60'ların sonlarına doğru güçlenmeye başlamış, 7 Ocak 1967 tarihli Business Week Dergisi'nde, "Üçüncü Sektör" başlığı ile Koç Holding kurucusu Vehbi Koç, şu şekilde yer almıştır : "44 sınaî ve ticari şirketle ilişkisi bulunan Koç, Türkiye iş hayatının en ileri gelen simasıdır. Kendisine Türk ekonomisinin üçüncü sektörü adı verilmektedir: Devlet sektörü, özel sektör ve Koç sektörü" (Business Week'ten aktaran Koç Topluluğu'nun çıkardığı Bizden Haberler, 1967: 8). Bu şekilde, başta Koç grubu olmak üzere, büyük holdinglerin varlığı ve yatırım yapma güçleri, onlara hukuksal olarak bazı düzenlemeleri talep etme avantajı sağlamıştır. Örneğin Koç Grubu, yatırım indirimlerinin kendileri için ne kadar önemli olduğunu belirterek, bu yöndeki beklentilerini hükümete iletmıştır (Ercan, 2007: 403).

Türkiye ekonomisinin planlama temelli ithal ikameci politikalar ile büyümesi, sanayi alanındaki birikimi arttırarak⁴⁵, farklı özel sektörlerin doğmasını sağlamıştır. Bu sektörlerin dış ticaret harcamalarının arttırılması ve düşük kur gibi talepleri, ticari sermayenin çıkarları ile çatışmıştır (Bianchi, 1984: 251). Dış ticaret konusunda sanayicilerin bu hassaslığı, TOBB'un bu dönemde ticarete konu olacak malların ve miktarlarının belirlenmesinde söz sahibi olmasından ve ağırlıklı olarak ticaret kesiminin lehine politikalar sunmasından kaynaklanmıştır. Sanayi sektörünün çıkarlarını temsil etmek üzere kurulan Sanayi Odaları, TOBB'un uygulamalarını sektörel çıkarları lehine değiştirmek için uğraşmışlar, ancak başarılı olamamışlardır. Diğer taraftan, 5590 sayılı TOBB Yasası'nda değişiklik talep eden sanayicilerin bu isteği de karşılıksız kalmıştır⁴⁶ (Gülfidan, 1993: 34). Böylece sanayi ile uğraşan kesimler, sektörleriyle ilgili meselelerini bizzat kendileri halletmek üzere Eylül 1968'de toplanmışlar ve bazı odaların⁴⁷ başkanlığında bir "Sanayi Birliği" kurmaya karar vermişlerdir. Bu süreçte yaşanan bu ayrışmaların ötesinde, genel olarak iş dünyasını endişelendiren bir olay da, Necmettin Erbakan'ın 1969 yılında TOBB başkanlığına seçilmesi olmuştur. Necmettin

⁴⁵ Bu dönemde devlet, sanayicilere kalkınma ve yatırım bankaları aracılığıyla finansal kaynak sağlayarak, KİT'ler aracılığıyla girdi üreterek, döviz kurunu aşırı değerli tutarak ve ithalata miktar kısıtlamaları getirerek ciddi destekler vermiştir (Ayhan, Sağıroğlu, 2011: 127).

⁴⁶ Ticaret ve Sanayi Odaları'nın, Odalar Birliği'nden kopacaklarını ve bunda kararlı olduklarını açıklayan Ege Bölgesi Sanayi Odası Başkanı Şinasi Ertan, kendilerini Odalar Birliği'ne bağlayan 5590 sayılı Kanun'un değiştirilmesi için çalıştıklarını söylemiş, Odalar Birliği'nde etkin olan tüccarları, ekonomik krizlerin nedeni olarak göstermiştir (Cumhuriyet, 1969: 28 Mayıs).

⁴⁷ Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Kayseri ve Eskişehir Sanayi Odaları.

Erbakan'ın dini muhafazakârlığı ve zenginliğe karşı olan tutumu, iş dünyası çevrelerini tedirgin etmiş, sanayileşme evresindeki bir ekonomide güçlü sermaye sahipleri ile çatışmak istemeyen Demirel, TOBB'un Ticaret Bakanlığı ile olan ilişkilerini gözden geçirerek, yetkilerini azaltmıştır (Bianchi, 1984: 257). Ancak, bu düzenlemeler yeterli olmamış, dışa açılma noktasına gelen ve TOBB içerisinde yeterince temsil edilemediklerini düşünen sanayicilerin, sol eğilimlerin yükselmesinin (Öncü, 1980: 474) tedirginliği ile birlikte örgütlenme ihtiyaçları netleşmiştir.

3.4.1. İÇE DÖNÜK SANAYİLEŞME DÖNEMİNDE TÜSİAD'IN KURULMASI VE FAALİYETLERİ

12 Mart 1971 Darbesi ile hızlanan bu örgütlenme süreci, 2 Nisan 1971'de Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı, Selçuk Yaşar, Raşit Özsaruhan, Ahmet Sapmaz, Feyyaz Berker, İbrahim Bodur, Hikmet Erenyol, Melih Özakat, Osman Boyner ve Muzaffer Gazioğlu tarafından imzalanan Kurucular Protokolü ile tamamlanmış ve TÜSİAD, 20 Mayıs 1971'de Bakanlar Kurulu kararı ile resmen kurulmuştur (TÜSİAD, Tanıtım Broşürü, 2001). Dernek, kuruluş amacını, “... Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak” olarak ortaya koymuştur (TÜSİAD, Kurucular Protokolü). Buğra'ya göre (1998: 526), büyük ölçekli firma üyeleri ve İstanbul'da merkezleri olması, derneğin elitist arka planına katkı yapmaktadır. Alkan (1998: 117) ise, derneğin şubesinin açılmaması ile ilgili yönetmelikte yer alan maddeyi, üye kabulünde yönetimin gücünü ve üye aidatları ile ilgili düzenlemeleri örnek göstererek, derneğin merkezi bir yapılanması olduğunu belirtmektedir.

TÜSİAD, daha çok, sanayi alanındaki büyük sermayenin çıkarlarını temsil etmeyi, bu sermayenin ekonomik ve sosyal sorunlardaki etkinliğini artırmayı amaç edinmiştir. Nitekim eski başkanlardan Ali Koçman'ın da işaret ettiği gibi; “*TÜSİAD, farklılıklar içermekle birlikte Türkiye'deki büyük iş sahipleri ile holdingleri temsil etmektedir*” (aktaran Gülfidan, 1993: 25). Böylece, örgütlü bir şekilde çıkarlarını TÜSİAD kanalı ile

dile getiren büyük sanayi sermayesi, politik süreçlere müdahale etme olanağı elde etmiştir. Bu müdahale, 1970’li yılların ekonomik şartları içerisinde kendisini hissettirmeye başlamış, 1979’da hükümetin düşmesine yol açacak noktaya ulaşmıştır.

1973 yılında İsrail ve Arap Birliği ülkeleri arasında yaşanan savaş ve ardından gelen petrol krizi⁴⁸, başta Batılı ülkeler olmak üzere, birçok gelişmekte olan ülkeyi olumsuz etkilemiştir. Bu krizin etkileri Türkiye’de de görülmüş, dönemin hükümeti, kriz zamanlarında belirli programlarla ülkelere mali kaynak sağlayan IMF’nin sunduğu teklifi kabul etmek durumunda kalmıştır. Ancak, iş dünyası, hükümetin programı iyi uygulayamadığını belirterek, politikadaki memnuniyetsizliğini dile getirmeye başlamıştır. Bu memnuniyetsizlik, hükümetin değişmesinde de rol oynamış, bir sonraki hükümet, IMF'nin önerilerini, Washington’u ve TÜSİAD’ı memnun edecek şekilde uygulamaya koymuştur. Ancak, 1970’lerin sonuna gelindiğinde, makroekonomik istikrarın bozulması ve döviz dar boğazı nedeniyle, petrol ve diğer zorunlu girdilerin temin edilememesi ve sabit maliyetlerin karşılanamaması, sanayicileri zor durumda bırakmıştır⁴⁹. Yaşanan ekonomik krize, sağ-sol görüşlü hareketlerin kanlı mücadeleleri de eklenmiştir. Bu koşullar, başta büyük sermaye sahipleri olmak üzere birçok kesimi rahatsız etmiş, sanayi sermayesini temsilen TÜSİAD, ekonomik ve siyasal düzene müdahale gerekliliği duymuştur.

1979 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, TÜSİAD, politik ve ekonomik sistemi eleştirmek ve sistemi sanayi sermayesinin çıkarları doğrultusunda değiştirmek amacıyla yedi ayrı gazeteye ve haftalık bir dergiye dört hafta boyunca ilanlar vermiştir. “*Gerçekçi çıkış, Devlet bekliyor*”, “*Açlığı Paylaşın ya da Zenginliği Sağlayın*”, “*Refah ve Özgürlük Düşmanları*” gibi sloganların yer aldığı ilanlarda TÜSİAD, özellikle ihracatın yetersizliği, ithalatın gerekliliği, işsizlik, enflasyon gibi sorunların üzerinde durmakta, bu sorunların çözümü için para arzının düşürülmesi, devlet müdahalesinin azaltılması,

⁴⁸ 1973’de petrol üretimini düşürüp, Batılı ülkelere özellikle de ABD ve Hollanda’ya petrol taşıyan sevkiyatlara ambargo koyan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries, OPEC), petrolün fiyatını birkaç kat arttırarak, özellikle gelişmekte olan ülkeler için uzun sürecek bir enflasyona ve durgunluğa yol açmıştır.

⁴⁹ Bu kriz döneminde sanayi üretimi % 5,4 oranında düşerken, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) % 0,4 oranında azalmıştır (Arat, 1991: 140).

özel girişimcinin önünün açılması ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)'nin verimliliğinin artırılması gibi öneriler sunmaktadır (Arat, 1991: 140). Eski TÜSİAD başkanlarından Şahap Kocatopçu, ilanları vermelerinin sebebini, Bülent Ecevit ile özelleştirme gibi birçok konuda görüşmelerine rağmen, bir sonuç alamamaları olarak belirtmektedir (Koyuncu, 2006: 130). Ecevit ise, bu eleştirilere “işadamları paralı muhtıra verdi” diyerek karşılık vermiş, diğer taraftan ilanlar, toplumun bazı kesimlerinde tepki ile karşılanmıştır. Koyuncu'ya göre (2006: 130), 1979 yılı, derneğin tarihinde önemli bir dönüm noktasına işaret etmekte, bu yıldan sonra dernek, büyük işadamlarının çıkarlarını savunan bir çıkar grubu olmaktan öteye giderek, etkili bir baskı grubuna dönüşmektedir.

Hükümete yönelik eleştiriler ve ilanlar konusunda diğer bir dikkat çekici unsur, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), TOBB ve Hür Teşebbüs Konseyi gibi resmi ve gayri resmi diğer sermaye örgütlerinin bu konuda TÜSİAD'ı yalnız bırakmaması; aksine ağır ve yıkıcı eleştirilerle, siyasi iktidarı yıpratma kampanyasına katılması olmuştur. Ercan'a göre (2002: 64), sermayenin dışa açılma noktasında bazı temel düzenlemelere ihtiyaç duyması bu birlikteliği sağlamıştır.

Sonuçta, TÜSİAD'ın, diğer örgütlerin desteği ile yürüttüğü bu kampanyası, Bülent Ecevit Hükümeti'nin yıpranmasında önemli rol oynamış ve bu dönemde yaşanan ekonomik kriz, beraberinde siyasi krizi de doğurmuştur (Boratav, 1995: 72). 16 Ekim 1979 tarihinde Ecevit istifa etmiş, iktidara gelen Demirel hükümet, TÜSİAD önerileri doğrultusunda yeni ve liberal bir ekonomi paketi açıklamıştır (Arat, 1991: 141). TÜSİAD'ın eski bir üyesi olan Özal'ın, baş ekonomik danışman (Işık, 2006: 127) programın liberal ekonomi politikalarını içeren bir yapıda olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda, 24 Ocak Kararları'na da zemin hazırlayan bu program, uygulama öncesinde TÜSİAD çevrelerince geniş ölçüde dile getirilmiştir (Işık, 2006: 144).

3.5. LİBERALLEŞME DÖNEMİ (1980-1989)

Yılmaz (2009: 79), 1980'li yıllara gelindiğinde, sermayenin, içe yönelik birikimini tamamlamış, dışa açılma ve serbestleşme üzerine belli taleplerde bulunacak noktaya

gelmiş olduğunu söyleyerek, 24 Ocak 1980’de alınan kararları bu sürecin bir yansıması olarak nitelemektedir. 24 Ocak Kararları, Türkiye’nin siyasal ve ekonomik yaşamında önemli bir değişimin başlangıcı olmuş, bu kararlar ile ihracata yönelik üretim modeli çerçevesinde ekonomide yeni bir strateji uygulanmaya başlamıştır. İhracata dönük üretimin sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesi için iç talebin daraltılması, dışa açılmaya uygun olmayan sektörler verilen desteklerin azaltılması ve devletin ekonomide düzenleyici bir rol üstlenmeye başlaması gibi yapısal değişiklikler gerekmektedir. İç talebin daraltılması ise, iç talebi azaltmayı, iş-gücü piyasasına müdahale edilmesini, ücretlerin azaltılmasını ve devalüasyonlarla alım gücünün düşürülmesini gerekli kılmaktadır. 12 Eylül 1980’den sonra resmi bir şekilde uygulanmaya başlayan bu politikaların çoğu, TÜSİAD, TOBB ve TİSK gibi işveren örgütlerinin talepleri ile kesişmektedir (Işık, 2006: 131).

3.5.1. LIBERALLEŞME DÖNEMİNDE TÜSİAD (1980-1989)

TÜSİAD’ın 1979 yılında verdiği ilanların ve daha sonrasında dile getirdiği taleplerinin ana vurgusu, devletin müdahaleci mekanizmalarının değiştirilmesi, piyasa mekanizmasının egemen kılınması ile dış ticarete liberalizasyon üzerinedir. IMF ve DB önerileri ile örtüşen bu talepler, 24 Ocak Kararları’nda açık bir biçimde yer almıştır. Bu noktada, bu kararlara bağlı olacak ve bunları sermaye sahiplerinin istediği biçimde uygulayacak bir hükümet eksikliği, 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahale ile tamamlanmış, 12 Eylül’de televizyonda ilk kez halka hitap eden Kenan Evren, yeni rejimin hedefleri arasında dışa dönük bir kalkınma stratejisi olduğunu ifade etmiştir. TÜSİAD’ın politika değişikliği talepleri ile uygulamalar arasındaki sıkı ilişkiyi tespit eden Şükran Gölbaşı’nın çalışması (2007), büyük sermaye gruplarının, politika yapım sürecinde etkili olduğunu savunan Lindblom (1993: 82)’in kuramı ile bu anlamda örtüşmektedir. 1970’li yıllarda belli bir birikimi sağlayan sanayi sermayesi, temel bir takım stratejik kararların alınmasını talep etme noktasına gelmiş, 24 Ocak Kararları ile iş dünyası-siyaset ilişkisi yeni bir boyuta taşınmıştır. Gölbaşı (2007: 141), 1979 yılında MESS Yönetim Kurulu Başkanı ve TÜSİAD üyesi olan Özal’ın, Demirel’e sunduğu “çıkış yolu” programındaki önerileri ile 24 Ocak Kararları’nın bire bir örtüştüğünü belirtmektedir. Aslında bu kararlar, uluslararası konjonktürle uyumlu bir Türkiye

ekonomisi yaratmada atılan somut adımlar olarak değerlendirilebilir. Uluslararası sermaye ile yurt içindeki büyük sermayenin iş birliği, bu kararların daha hızlı bir şekilde alınmasını ve uygulanmasını sağlamıştır.

TÜSİAD, 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri müdahalenin, önemli bir dış sermaye kaynağı olan Avrupa için bir tehdit oluşturabileceğinden endişe etmektedir (Öniş, Türem, 2002: 444). 3 Ekim 1980'de, Vehbi Koç, Kenan Evren'e bir mektup göndererek, askerlerin siyasete girmemesini istemiş, böyle bir durumda Avrupa'dan dışlanmamızın kesin olacağını vurgulamıştır (Arat, 1991: 142). TÜSİAD'a göre, askeri vesayet devamlılığı ihtimali, Avrupa başta olmak üzere gelişmiş ülkelerle ekonomik anlamdaki bütünleşme hedefine (Yalman, 2002: 22) bir engel teşkil etmektedir. Sonuçta, askeri vesayet çok uzun sürmemiş, 1983 seçimlerine kadar süren geçici askeri yönetim sürecinde de, TÜSİAD'ı⁵⁰ ekonomik anlamda memnun eden politikalar izlenmiştir. Ancak bu dönemde kabul edilen 1982 Anayasası'nda yer alan sivil örgütlenmelere ilişkin kısıtlayıcı hükümler, başta TÜSİAD olmak üzere tüm çıkar gruplarını tedirgin etmiştir. Bu hükümler, sendikaların işlevsizleştirilmesinin yanında, çıkar grupları şeklinde örgütlenen ticaret birliklerinin, odaların ve gönüllü derneklerin faaliyetlerinin kısıtlanmasını içermektedir. Bu anayasa ile çıkar gruplarının kurulması ve üyelik süreçleri devlet tarafından kontrol edilir duruma getirilmiştir (Arat, 1991: 144). Arat (1991: 144), 1983 yılında yeni bir büyüme stratejisi ve liberal politika önerileriyle kurulan hükümetin, çıkar grupları tarafından desteklenmesini, kısmen bu yasalara bağlamaktadır. Bu noktada TÜSİAD'ın diğer çıkar gruplarından farklı olarak, Özal başkanlığında kurulan yeni hükümetle farklı bir ilişkisi olduğunu belirten Arat (1991: 144), kabinede yer alan ve aynı zamanda TÜSİAD içinde temsil edilen şirketlerin, hükümet ile “organik bağ” oluşturduğunu söylemektedir. 1983 sonrasında, TÜSİAD başta olmak üzere girişimci derneklerinin, diğer örgütlenmelere göre daha fazla sesinin çıkmasını ve kamuoyu oluşturmada önemli bir rol oynamasını, Buğra (2003: 205) hükümet içerisindeki bu yerleşikliğe bağlamaktadır. Özellikle TÜSİAD, 1983 yılında kurulan ANAP hükümeti ile özel girişimlerin desteklenmesi üzerine pazarlıklar yapmış, Turgut Özal başta olmak üzere birçok TÜSİAD üyesinin hükümetin içinde yer alması bu pazarlıkların sermaye lehine sonuçlanmasını kolaylaştırmıştır. Aslında, 1982

⁵⁰ TÜSİAD, 1981'de Bakanlar Kurulu kararı ile “kamu yararına çalışan dernek” statüsü kazanmıştır.

Anayasası gönüllü örgütlenmelerin politik hayata müdahalede bulunmasını engellemiştir. Ancak, hükümet politik ve ekonomik konularda İstanbul Ticaret Odası (İTO) ya da TOBB yerine, genelde TÜSİAD ile iş birliği içerisinde hareket etmiştir (Arat, 1991: 135). Bir çıkar grubu olarak TÜSİAD, bu yıllardan itibaren hükümetin politikalarında daha çok söz sahibi olmaya başlamıştır. Boratav (1997: 201) da, iş dünyasının 1980'lerden itibaren kaynak transferinde avantajlı bir konuma geçtiğini, büyük işadamlarını bir araya getiren TÜSİAD gibi bir derneğin, diğer çıkar gruplarından daha fazla dikkate alındığını söylemektedir.

1980'li yıllar içerisinde TÜSİAD üyesi büyük sanayi şirketleri ekonomik anlamda ciddi kazançlar sağlamışlardır. Koç, Eczacıbaşı, Çukurova ve Özal'a yakın olan Sabancı Grubu'nun yanında, ENKA ve STFA gibi inşaat şirketleri - ki bu şirketlerin neredeyse tümü aile mülkiyetli holding şirketleri olarak yapılanmıştır, kendi bankaları, sigorta, ticaret ve üretim şirketleri vardır⁵¹ - dışa açılmanın getirdiği imkânlardan oldukça fazla bir biçimde yararlanmışlardır. Yine de 1982-1985 yılları arasında gerçekleşen özel sektör yatırımları⁵², kamu yatırımlarının önüne geçememiş, altyapı ve iletişim sektörlerine yapılan yatırımların çoğu kamu tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu yıllarda, kamu yatırımlarının ekonomide belirleyici olması, devletin, türlü teşvikler, fonlar vs. gibi vasıtalarla özel sektöre ve özellikle ticaretle uğraşan kesimlere destek vermesi, Şenalp (2008: 93) ve Dinler'e (2002: 45) göre, devletin uluslararası sermayeyle bütünleşebilecek sermaye grupları yaratma çabasından kaynaklanmaktadır. 1980'li yıllara damgasını vurmuş olan bu çaba ve popülizm ile beraber kaynak dağıtımında ortaya konan keyfi yaklaşımlar, sonraki yıllarda sermaye grupları arasında kızgınlaşan paylaşım mücadelesinde büyük rol oynamıştır (Şenalp, 2008: 94). Özellikle, ihracata dayalı bir ekonomik model içerisinde ticaret sermayesine verilen önem

⁵¹ Türkiye'de 1980 sonrası sermayenin merkezileşmesine dikkat çeken Ercan (1998: 48), holdingleşen ve 1980 sonrası banka sahibi olarak iyice palazlanmaya başlayan Türk burjuvazisinin, bir taraftan devlet, diğer taraftan uluslararası sermaye ile karşılıklı bağımlılık ilişkileri içerisinde girdiğini söylemektedir.

⁵² Özel sektörün toplam yatırımlar içerisindeki payı, 1984'te % 45,0, 1985'te % 42,9, 1986'da % 42,9'dur (Arat, 1991: 136).

(Kalaycıoğlu, 1991: 81), büyük sanayi sermayesi ile hükümet arasında zaman zaman sorunlar⁵³ yaşanmasına sebep olmuştur.

Sanayi sermayesinin temsilci örgütü TÜSİAD, 1980'li yılların ortalarında, hükümetin keyfi ve belirsizlik yaratıcı politikalarını eleştirerek, yeni düzeni "kleptokrasi" (hırsızlık rejimi) olarak nitelendirmeye başlamıştır (Boratav, 1995: 99-100). Ancak, kamuoyunda, bu durumdan en başta kendilerinin yararlandığı düşüncesi gittikçe yayılmış, işadamlarının toplum içerisinde kendi konumlarına duydukları güven sarsılmaya başlamıştır (Buğra, 2003: 206). İş dünyasını temsilen TÜSİAD, bu güveni tazelemek adına kendi haklılıklarını ortaya çıkaracak bir oluşuma ihtiyaç duymuştur. Böylece kurulan basın bürosu ile talepler ve şikâyetler basın aracılığı ile dile getirilmeye başlanmıştır (Heper, 1991: 172). Neticede TÜSİAD, elindeki imkânları⁵⁴ kullanarak, çoğunlukla ekonomik durumu, ancak, sadece kendisini değil, toplumun tümünü ilgilendiren koşulları eleştirmeye başlamış (Öniş, Türem, 2002: 444), toplumda kaybettiği güveni tekrar kazanmaya çalışmıştır. Ancak, Arat (1991: 139) dernek içindeki bu yönelimin, üyeler arasındaki çıkar ayrılıklarından dolayı ikilik yarattığını ifade etmekte; 1987 yılında ANAP Hükümeti ile ilgili olarak yapılan değerlendirme sonucunda ortaya çıkan eleştirel tablonun başkan Ömer Dinçkök ile hükümeti karşı karşıya getirmesini ve başta Sabancı olmak üzere birçok üyenin de bu karşılaşmada hükümet tarafında durmasını, bu ikiliğe örnek olarak göstermektedir (Arat, 1991: 139). Sonuç olarak, 1980'lerin sonunda TÜSİAD, kendi içindeki ayrılıklara rağmen, çoğunlukla hükümetin ekonomi politikalarını eleştiren ve bu yönde sahip oldukları imkânları genişletmeye başlayan bir iş dünyası örgütü olarak 1990'lı yıllara girmiştir.

⁵³ Hükümetin, ihracatçılara yönelik teşvikleri ve iç talebi azaltıcı politikaları ihracat miktarlarını arttırmıştır. Sanayicilerden çok, ihracatçılara önem veren iktidar, sanayicilerin daha ucuz kredi ve daha düşük faiz oranları taleplerini karşılayamamış, bu da büyük sanayi sermayesi ile zaman zaman sorunlar yaşamasına sebep olmuştur.

⁵⁴ Lindblom (1993: 82), büyük sermaye gruplarının elinde, başta, medya olmak üzere birçok etkili araç olduğunu söylemektedir. TÜSİAD da, bu gruplardan biri olarak, özellikle medyayı, zaman içerisinde etkinliği daha da artacak biçimde kullanabilmiştir.

3.6. SERBESTLEŞME, KRİZ VE MÜCADELE DÖNEMİ (1989-2002)

Dışsal olan yabancı sermayenin, tam anlamıyla yerel bir aktöre dönüşümü Şenalp'a göre (2008: 93), 1989 yılında alınan 32 Sayılı Karar ile tamamlanmıştır. Döviz hareketliliğinin sağlanması, yabancı sermayenin ekonomide belirleyici etkenlerden biri olarak yer almasını sağlamıştır. Özellikle imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT) (1992) ve Gümrük Birliği (1995) Anlaşmaları, ticaret alanında daha çok serbestleşmeyi getirmiş ve beraberinde, uluslararası sermayeye bağlılığı artmıştır. 1989 yılında alınan 32 Sayılı Karar ve yürürlüğe giren anlaşmaların etkisi ile kısa vadeli sermaye girişleri canlanmış, ancak bu canlanma beklenildiğinin aksine ekonomiye olumlu yansımamış, bu süreçte izlenen genişlemeye dönük politikalar ile Cumhuriyet tarihinin en büyük dış ticaret ve cari işlem açıkları gerçekleşmiştir. Bu dönemde genişlemeye dönük politikalar, hükümetlerin popülizmle liberalizmi birleştirmeye yönelik uygulamalarının bir sonucu olarak kendini göstermiş ve beraberinde 1994 krizini getirmiştir. Bu şekilde krizle başlayan 1990'lı yıllar, Türkiye ekonomisi için dönüm noktası olacak 2000 ve 2001 krizleri ile sona ermiştir.

3.6.1. SERBESTLEŞME, KRİZ VE MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜSİAD

80'li yıllarda dünyada hâkim olmaya başlayan Yeni Sağ'ın ekonomik teorileri, TÜSİAD'ı olabildiğince küçük bir devlet yapısı talebine yöneltmiştir. TÜSİAD'ın bu talebinde, küçük bir devlet yapısının, küreselleşmenin ekonomik faydalarından yararlanabilecek rekabete açık bir piyasa ekonomisinin bir gerekliliği olarak görülmesinin de etkisi vardır (Koyuncu, 2006: 136). Bu talep çerçevesinde düzenlediği büyük konferanslar ile TÜSİAD, bir taraftan, büyük sermaye gruplarının toplum içindeki pozisyonlarını etkilemeye, diğer taraftan parlamento üstü bir kurumla politikayı şekillendirmeye çalışmıştır (Öniş, Türem, 2002: 445). TÜSİAD, “optimal devlet anlayışı” talebi ile hükümetin finans alanında reformlar yapmasını önermiş, bütçe açıkları, yüksek enflasyon gibi ekonomik sorunların çözümü için birçok teklifte

bulunmuştur. Bu tekliflerin arasında, vergi ve sosyal güvenlik sisteminde reform, KİT'lerin özelleştirilmesi, kamu harcamalarının azaltılması yer almaktadır.

Öniş ve Türem (2002: 444), Sovyet modelinin çökmesinin, demokrasinin ve insan haklarının Avrupa Birliği gibi bir oluşumla tekrardan vurgulanmaya başlamasının TÜSİAD liderlerini etkilediğini belirterek, bu süreci, TÜSİAD oluşumunun diğer bir aşaması olarak nitelemektedir. Bu yıllardan itibaren TÜSİAD, ekonomi alanındaki görüşlerinin yanısıra, başta demokratikleşme olmak üzere, toplumsal ve hukuksal konulardaki görüşlerini de dile getirmeye başlamıştır. Küreselleşmenin ekonomik yararlarının, ancak ve sadece demokratik normların politik alanda yer alması ile gerçekleşebileceğine vurgu yapan TÜSİAD üyeleri, hazırlattıkları raporlarla, verdikleri demeçlerle ekonomi dışındaki konularda da eleştiriler yapmaya başlamışlardır. Büyük sermaye sahipleri, çöken Sovyet rejimi sonrasında uluslararası sermaye ile işbirliklerinin devam etmesinin ancak, toplumsal, kültürel ve hukuksal reformlarla mümkün olabileceğini düşünmektedirler. Bu bağlamda, 1989 sonrası artık belirgin bir biçimde Batı'nın yanında yer almayı talep eden büyük sermaye sahipleri, bu amaçla çeşitli anayasal reform önerileri sunmaktadırlar.

TÜSİAD'a göre, küresel ekonomiye entegre olma sürecinde gerekli olan hızlı ekonomik büyümenin sağlanması ve küresel rekabete ortak olunması için Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle iş birliği yapması gerekmektedir (Buğra, 1998: 527). Küreselleşmenin bir parçası olabilmek için benimsenen bir dış amaç olarak AB üyeliği (Koyuncu, 2006: 137), bu anlamda TÜSİAD'ın jeopolitik ve jeostratejik çıkarlarına uygun düşmektedir. Bu amaçla 1988 yılında Avrupa Sanayicileri ve İşverenleri Konfederasyonu (Union of Industrial and Employers Confederations of Europe, UNICE)'na üye olan TÜSİAD'ın (Koyuncu, 2003: 154), AB üyeliğinden ekonomi alanındaki beklentileri, iktisadi gelişmenin hızlanması ve yabancı sermaye girişlerinin artması yönündedir (Koyuncu, 2006: 139). Nitekim 1990 sonrasında yasal ve kurumsal reform önerileri sunmaya başlayan TÜSİAD, 1995'ten itibaren ise, Gümrük Birliği'ne girişin de etkisi ile demokratikleşmeyi ve Avrupa Birliği'ni referans alan çeşitli reformlar talep etmeye başlamıştır. (Buğra, 1998: 526; Uğur, Yankaya, 2008: 588).

1997 yılında “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri”⁵⁵ adı ile hazırlatılan⁵⁶ raporda⁵⁷, Gümrük Birliği’ne giriş ile resmen Avrupa ile entegrasyonun ilk adımının atıldığı, bundan sonraki süreçte Avrupa Birliği’ne üyelik için demokratik reformların gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu şekilde TÜSİAD için demokratikleşme talebi, öncelikle AB’ye üyelik için gerekli olan bir ön koşul niteliği taşımaktadır. Söz konusu raporda, demokratikleşmenin gerçekleştirilmesi için Anayasa’da değiştirilmesi gereken maddeler ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır. Raporun özellikle Genelkurmay Bakanlığı’nın Milli Savunma Bakanlığı’na bağlanması ve Milli Güvenlik Kurulu’nun kaldırılmasını öneren maddesi, Koyuncu’ya göre (2006:132), dernek içerisindeki liberal ve muhafazakâr kesimler arasında ciddi bir tartışmaya yol açmıştır. Öniş ve Türem (2001:110) de, 1997’de yayınlanan bu rapordan sonra, dernek içerisinde 1980’lerin sonlarında kendisini göstermeye başlayan çatışmaların netleştiğini, TÜSİAD’ın kendi içerisinde ikiye bölündüğünü, genç işadamlarının devlete daha az bağımlı olan bir ekonomik yapı talep ettiklerini, TÜSİAD’ın kurucularından olan kuşağın ise, devlete bağımlılıklarının devam etmesini ve düzenin bu anlamda değişmesini istemediklerini iddia etmektedir. Bu nedenle insan hakları, Kürt sorunu ve Avrupa ile entegrasyon konularında gerekli olan hukuki altyapı değişikliklerinin önerildiği demokratikleşme raporunda yer alan önerilerin, homojen bir iş dünyası ve homojen bir sermaye grubunun olmamasından kaynaklanan bir imkansızlık içerdiğini ifade etmektedir (Öniş ve Türem, 2001: 110).

Sonuç olarak, bu raporu TÜSİAD’ın tarihinde önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendiren Koyuncu, bu dönemden sonra TÜSİAD’ın sadece büyük işadamlarının çıkarlarını gözeten bir çıkar grubu olmadığını ülkenin uzun dönem çıkarlarını kollamaya

⁵⁵ Prof. Dr. Bülent Tanör’ün TÜSİAD için kaleme aldığı bu rapor, 2007 yılında Prof. Dr. Zafer Üskül tarafından tekrar gözden geçirilmiş ve “Türk Demokrasisi’nde 130 yıl (1876-2006): Prof. Dr. Bülent Tanör anısına Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri 10. yıl güncellemesi” adı ile yayınlanmıştır.

⁵⁶ Derneğin, Türkiye’de demokratikleşmeye ne kadar ihtiyaç olduğunu yüksek sesle vurgulamaya başlaması ve bu konuda ilerleme sağlanması yönünde gösterdiği ısrarı, Koyuncu’ya göre (2006: 132), raporun başında, o güne kadar raporların girişinde yer alan “bu raporda belirtilen görüşler, yazarlara aittir, derneği bağlamaz” ifadesinin yer almamasında kendisini göstermektedir.

⁵⁷ “Türkiye’de Demokratik Standartların Yükseltilmesi, Tartışmalar ve Son Gelişmeler” adı ile 1999 yılının Aralık ayında yayınladığı başka bir raporunda TÜSİAD, 1997’de yayınlanan raporun yansımalarını ve 2000 yılına kadar geçen sürede bu alanda yaşanan gelişmeleri incelemektedir (TÜSİAD, Yayın No: T/99-12/274).

yönelik bir sivil toplum örgütü olma rolüne büründüğünü ifade etmektedir. Işık'a göre de (2006: 149), 1990'lı yıllarda TÜSİAD, kendisini “*sivil toplumun sorumlu bir sivil teşkilatı*” olarak görmeye başlamıştır. Bu yıllardan sonra, toplumsal ve siyasal alanlarda sürekli olarak görüş bildirmeye başlayan TÜSİAD'ın bunu bir görev olarak benimsemesi, çoğu zaman hükümetler ile arasının açılmasına neden olmuştur.

3.6.2. SERBESTLEŞME, KRİZ VE MÜCADELE DÖNEMİNDE MÜSİAD

Daha çok küçük ve orta boy işletme sahiplerinden oluşan MÜSİAD⁵⁸, 1990 yılında kurulmuş, sanayide üretken kaliteyi, satarken dürüstlük ve hakkaniyeti, siyasete yönelirken ahlak ve fazileti esas alma idrak ve şuuru ile Türkiye'nin, bölgenin, İslam dünyasının ve insanlığın gündemine sahip çıkarak, ekonomik ve sosyal gelişmeden yana bir sistemin oluşumunu amaç edinmiştir (Koyuncu, 2004: 28). İstanbul merkezli⁵⁹ olarak kurulan bu derneğin üyeleri, TÜSİAD'a kıyasla daha çeşitli bir coğrafi dağılım göstermektedir. Ancak, Öniş ve Türem'in de (Öniş, Türem, 2001: 100) belirttiği gibi, bu dağılım, derneğin ekonomik gücünün yeterli bir göstergesi değildir. Diğer taraftan kuruluşunda yaklaşık 1100 işadamını bir araya getiren derneğin, “diğer örgütlenmelerden farkı”, Sönmez'e göre (2010: 110), yaş ortalaması 33 olan üyelerinin siyasal motivasyonlarında yatmaktadır.

Öniş ve Türem'e göre (2001: 101), MÜSİAD'ın muhafazakâr değerler ile Doğu'yu örnek alan ekonomik modellemeler yapması, Batı'nın “bireyselci ahlakını” geri planda bırakarak, dini değerler üzerine inşa edilebilecek bir ekonomik sistem önermesi,

⁵⁸ MÜSİAD hakkında yapılan çalışmalar için bkz. Alkan, Haluk. (1998), *Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamlı Örgütlenmeleri (Odalar, TÜSİAD, MÜSİAD)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi; Buğra, Ayşe. (1998). *Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations, International Journal of Middle East Studies*, Vol.30. No. 4. ss. 521-539; Koyuncu, Berrin. (2003). Globalization and Its Impact on Turkish Business Associations: TÜSİAD and MÜSİAD in a Comparative Perspective. Doktora Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi; Koyuncu, Berrin. (2004). *Küreselleşme ve MÜSİAD: Bir Müslüman İşadamlı Derneğinin Küreselleşmeye Eklemlenmesi*. Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi. ss. 25-36. Lorasdağı, Koyuncu Berrin. (2010). *The Relationship between Islam and Globalization in Turkey in the Post-1990 Period: The Case of MÜSİAD*. Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. No. 52. ss.105-128; Ayhan, Berkay., Sağiroğlu, Seher. (2011). *İslami Burjuvazinin Siyasal İktisadı: MÜSİAD Örneği*. Praksis, Sayı: 27. ss. 117-144.

⁵⁹ Alkan'a göre (1998: 157-159), merkezin, şubelerin sorumluluklarının belirlenmesinde ve dağıtılmasında fazlaca bir etkisi vardır.

TÜSİAD ile aralarındaki temel farklılığı oluşturmaktadır. Keyman ve Koyuncu'ya göre (2005: 118), MÜSİAD, üyelerini, “*Homo Islamicus*” olarak tanımlamakta, dini değerleri temel alan alternatif bir ekonomik gelişme anlayışını esas almaktadır. Buğra da (1998: 529), derneğin, İslami bağlayıcı unsur olarak kullanan, dayanışmanın ve iş bölümünün önemli olduğu bir oluşum olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda dernek üyelerinin örnek aldıkları model, Doğu Asya modelidir (Buğra, 1998: 522; Öniş, Türem, 2001: 101; Koyuncu, 2004: 34), çünkü onlara göre, bu modelde kültürel değerler ve kimlikler korunarak, küreselleşmenin gereklilikleri yerine getirilmektedir (Koyuncu, 2004: 34).

Öniş ve Türem'e (2002: 446) göre, TÜSİAD'ın özellikle 1990'lı yıllarda demokratikleşme, insan hakları gibi konuların üzerinde daha çok durmaya başlaması, hükümet tarafından desteklenen MÜSİAD gibi yeni bir sermaye örgütünün varlığı ile ilişkilendirilebilir. Ayhan ve Sağıroğlu'na göre (2011: 132), iki dernek arasındaki çatışma, çoğunlukla kültürel değerler üzerinden yaşanmakta, işadamlarının arasında ekonomik çıkarların korunması noktasında bir karşıtlık bulunmamaktadır. MÜSİAD'ın bahsedildiği gibi “halktan gelen”, “halkın” çıkarlarının yanında olan küçük bir sermaye örgütü olmadığını belirten Ayhan ve Sağıroğlu (2011: 132), liberal reformları talep etme noktasında ve emek-sermaye ilişkileri ekseninde bu iki derneğin birbirleriyle karşıtlık içinde olmadıklarını ifade etmektedir. Koyuncu da (2004: 34), MÜSİAD üyesi işadamlarının, serbest pazar ekonomisini destekleyen, devletin küçülmesini ve ekonomik hayatta yerini özel sektöre bırakmasını talep eden, özelleştirmeyi savunan bir konuma sahip olduklarını söylemektedir.

Refah Partisi (RP)'nin hükümette olduğu 1990'ların ortalarında üye sayısını 3000'lere çıkaran derneğin, ekonomik olarak güçlenmesi (Öniş, Türem, 2001: 100), öte yandan, MÜSİAD'ın önerdiği düzenin, İslam temelleri üzerine inşa edilecek ekonomik ve sosyal bir yapı sunması, iş dünyasının belli bir kesiminin endişelenmesine neden olmuştur. Bu endişe kendisini, 28 Şubat 1997'de gerçekleştirilen askeri müdahale sonrasında, TOBB, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ), Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)'nin açık bir biçimde ordunun yanında yer alması ile açığa çıkmıştır.

28 Şubat 1997 süreci ardından Refah Parti'sinin kapatılması, MÜSİAD'a üye olan ve hükümete yakın olmaları dolayısıyla ekonomik alanda yer bulmuş olan kesimlerin olumsuz şekilde etkilenmesine neden olmuştur⁶⁰ (Sönmez, 2010: 124). Diğer taraftan, Koyuncu'ya göre (2003: 244), Refah Partisi'nin kapatılması, MÜSİAD'ın AB ve küreselleşme ile ilgili olumsuz görüşlerini değiştirmiştir. 1997 öncesinde AB'ye girme taraftarı olmayan MÜSİAD, 1997 sonrasında küreselleşmenin ekonomik getirilerinden faydalanmak için demokrasiye ve AB'ye bakışını değiştirmiştir. Ancak, demokratikleşme konusu MÜSİAD açısından daha çok dini hak ve özgürlükler üzerinden ele alınmakta, bu anlamda MÜSİAD'ın, demokrasiye araçsal olarak yaklaştığı görülmektedir (Öniş, Türem, 2001: 110; Koyuncu, 2010: 127). MÜSİAD, demokratikleşme içerisinde bahsettiği sosyal adaleti, daha çok kamu kaynaklarının küçük ve orta boy işletmelere dağıtılması olarak ifade etmekte, devletin bazı grupları koruduğunu ve bunun rekabeti önlediğini belirterek, devlete yüksek miktarlarda borç vermek için enflasyonist politikaları destekleyen bu grupları eleştirmektedir (Öniş, Türem, 2001: 107–110). Sonuçta küresel ekonomi içerisinde önemli bir paya sahip olmak isteyen ve bu anlamda 1997 sonrasında taleplerde bulunmaya başlayan MÜSİAD'ın bu tutumu, Keyman ve Koyuncu'ya göre (2005: 112), İslam ve serbest piyasanın beraber olabileceğinin bir göstergesidir ve dernek bu şekilde modernitenin İslami modelini temsil etmektedir.

3.6.3. SERBESTLEŞME, KRİZ VE MÜCADELE DÖNEMİNDE SANAYİ VE İŞADAMLARI DERNEKLERİ (SİAD)

1990 öncesi dönemde TÜSİAD, TOBB ve bağlı odalara karşı daha “sivil” bir burjuva örgütlenmesi amacıyla, Anadolu'daki orta ve küçük ölçekli sermaye gruplarının, Sanayi ve İşadamları Dernekleri (SİAD) oluşturmalarını teşvik etmiştir. Ancak, MÜSİAD'ın 1990'da kurularak, çeşitli sosyal ağlar ve devlet desteği aracılığıyla üye sayısını arttırması, bu derneklerin hedeflenen amaçlara ulaşmalarını engellemiştir. 28 Şubat 1997 müdahalesinden sonra, MÜSİAD'ın genişlemesinin durması ile beraber ilk

⁶⁰ Ayhan ve Sağiroğlu (2011: 136), MÜSİAD'ın RP ile olan ilişkisinin kalıcı ve koşulsuz bir destek olarak görülmemesi gerektiğini belirterek, Necmettin Erbakan'a yakın işadamlarını bir araya getiren ASKON'un kuruluşunu bu çerçeveden yorumlamaktadır.

zirvesini gerçekleştiren SİAD'lar, amaçlarını, “*yurt sathına yayılmış sanayici ve işadamlarının sesi, kamuoyuna, meclise ve hükümetlere duyurmak, ulusal ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunacak projeler üretmek*” olarak belirtmişlerdir (Sönmez, 2010: 85). Önce, Türkiye SİAD Platformu adı altında, daha sonra, konfederasyon biçiminde örgütlenen SİAD'lar, 14 Nisan 2005 yılında TÜRKONFED ismi ile anılmaya başlanmıştır (Sönmez, 2010: 85).

TÜSİAD'ın liberal ve MÜSİAD'ın İslami modernite anlayışlarından farklı olarak SİAD'ların milliyetçi ve muhafazakâr bir moderniteyi temsil ettiğini belirten Keyman ve Koyuncu'ya (2005: 122) göre, SİAD'lar, toplumu, organik bağlarla birbirine tutunan sosyal ve kültürel bir birlik olarak tanımlamaktadırlar. Bu noktada MÜSİAD'dan farklılıkları, organik bağı dini değerlerden ziyade, toplumu oluşturan ailevi, etnik, milli ve geleneksel unsurlarla ilişkilendirmeleridir. SİAD'ların daha çok, organik bağların ekonomik ve kültürel hayatta önemli olduğu Gaziantep, Konya, Denizli, Çorum, Eskişehir ve Kayseri gibi küçük şehirlerde etkili olması da bu özelliklerinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Diğer taraftan, küreselleşme sürecine olumlu yaklaşan SİAD'lar, Keyman ve Koyuncu'ya (2005: 122) göre, ekonomik ve kültürel küreselleşmeyi kendi yerel kültürlerine katkı yapan pozitif ve değerli bir süreç olarak görmekte, muhafazakar ve milliyetçi duruşlarını koruyarak, yerel ile global arasında bağ kurmaya çalışmaktadır.

Genel bir değerlendirme ile odaların kurulması ile başlayan iş dünyası örgütlenmesinin, zaman içerisinde artan sermaye birikimleri ve iş kollarının farklılaşması ile birlikte yeni örgütlenmelere yöneldiği söylenebilir. TOBB, TÜSİAD, MÜSİAD ve SİAD'ların dâhil edildiği iş dünyası örgütleri içerisinde TÜSİAD, özellikle 70'li yılların sonlarından itibaren hükümetler ile sıkı bir etkileşim içine girmiş, politika karar süreçlerine ortak olabilmek adına, gazetelere ilan verme, raporlar hazırlama ve hükümet yetkilileri ile bire bir görüşme gibi çeşitli ikna yöntemlerini kullanmaya başlamıştır. TÜSİAD'ın politikalara müdahil olma ve politikaları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışma isteği, 1979 yılında Ecevit Hükümeti'nin düşürülmesi ile tam olarak açığa çıkmıştır. Bu olay, TÜSİAD için bir dönüm noktası olmuş, bu yıldan sonra TÜSİAD, 80'li yıllarda hükümetin ekonomi politikasını sık sık eleştiren, 90'larda ise

demokratikleşme ve AB'ye üyelik konusunda hükümetlerden taleplerde bulunan ve hükümetlere yol gösterecek raporlar sunan bir iş dünyası örgütüne dönüşmüştür. Bir sonraki bölümde, TÜSİAD'ın bu dönüşümü AKP Hükümeti ile etkileşimleri üzerinden ve neoplüralist bir çerçeveden incelenmeye çalışılacaktır.

4. BÖLÜM

TÜSİAD-AKP İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ-UYUM (2002-2007) VE ÇATIŞMA EVRELERİ (2007-2011)

Demokratik ülkelerde çıkar gruplarının politika yapım sürecine etki etme yöntemlerinin en başında sahip oldukları ikna gücü gelmektedir. Çıkar gruplarının araştırma yapabilme ya da teknik bilgiyi daha rahat edinebilme gibi nitelikleri, ikna güçlerini artırmaktadır (Lindblom, 1968: 66). Bu nitelikleri sayesinde çıkar grupları, siyasi seçimlerle karşı karşıya olan politika yapıcılara, araştırma raporları başta olmak üzere çeşitli yayınlarla yol göstermekte, onları, kendi çıkarları doğrultusunda politika izlemeleri için yönlendirmeye çalışmaktadır. Weidenbaum'a göre (2003: 449) de özellikle seçimlerde partilere yapılan çeşitli yardımlar, en güçlü ikna yöntemlerinden birisini oluşturmaktadır.⁶¹

Politik karar süreçlerine etki etme noktasında çıkar gruplarının kullandığı yöntemlerden birisi de lobiciliktir (Bernhagen, 2007: 24). Lobicilik, düzenlenen bazı organizasyonlar, toplantılar ve çeşitli bağlantılarla siyasilere ulaşmaya ve siyasi yetki sahiplerini grup çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini sağlamaya çalışmak olarak tanımlanabilir. Böyle geniş bir tanımın içine birçok farklı faaliyet dâhil edilebilir. Örneğin, çıkar gruplarının, hükümetin üst düzey yetkilileri ile bire bir görüşmeler gerçekleştirmesi, yine siyasi yetki sahipleri ile bir araya gelinen kamusal oluşumlarda yer alması ve bu şekilde görüşlerini karşılıklı olarak dile getirdiği ortamlarda bulunması ve bu ortamların oluşturulmasına katkı sağlaması çıkar gruplarının lobi faaliyetleri kapsamında girmektedir. Ayrıca çıkar gruplarının temsil ettikleri grupların temsilcileri ile siyasi

⁶¹ Türkiye'de böyle bir yöntemin olup-olmadığına dair kesin bilgilere ulaşılamadığından, bu yöntem TÜSİAD'ın kullandığı ikna yöntemleri arasında sayılmamıştır.

yetki sahiplerini bir araya getirecek seminer, konferans ve kongre gibi organizasyonlar düzenlemeleri yine lobi faaliyetleri içerisinde yer almaktadır.

Neoplüralist görüşteki çıkar grupları da, bahsedilen nitelikleri taşımaktadır, ancak, bu görüşün temsilcileri, bazı grupların, sahip oldukları kaynaklar nedeni ile çıkar gruplarının kullandığı bu yöntemleri daha sık ve etkin kullanabildiğini söylemektedir. Sahip olunan kaynaklar ile hükümetin politikalarına etki etme arasında doğru bir orantı kuran neoplüralistler, bu şekilde bir çıkar grubu olarak gördükleri iş dünyasının, ekonomik gücü sayesinde sahip olduğu kaynaklar ve bu kaynaklar aracılığı ile kullandıkları ikna yöntemlerinin, hükümetin politikalarına etki etme noktasında diğer çıkar gruplarından daha avantajlı olduğunu savunmaktadır.

Türkiye'deki iş dünyası örgütlenmeleri arasında yer alan TÜSİAD da, iş dünyasını temsil eden bir çıkar grubu olarak, bünyesinde bulundurduğu büyük işadamlarının talep ettikleri politikaları dile getirmek ve bu yönde hükümetleri etkilemek adına çeşitli ikna yöntemleri kullanmaktadır. Politika alternatiflerinin sunulduğu ayrıntılı araştırma raporlar hazırlaması, gündeme ilişkin değerlendirmelerde bulunulan süreli yayınlar çıkarması ve lobi faaliyetleri kapsamında; yurt içinde Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar, müsteşarlar ve bürokrasiden isimlerle görüşmesi, Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK), Ekonomi Koordinasyon Kurulu (EKK), Yatırım Danışma Konseyi (YDK), Ekonomik ve Sosyal Konsey gibi bakanlıkların ya da müsteşarlıkların himayesinde toplanan kurul ve konseylerde bulunması ve yasa yapım süreçlerine görüş bildirerek katılması bu yöntemler arasında sayılabilir. Ayrıca TÜSİAD, sivil toplum örgütleri ile görüşmeleri, üniversitelerle kurduğu iş birlikleri ve dış politikada AB ülkeleri başta olmak üzere, çeşitli ülkelerle yürüttüğü temasları ile lobicilik faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürmektedir.

TÜSİAD, 2002-2011 yılları arasında da, iktidarda bulunan AKP Hükümeti ile sık sık bire bir temaslarda bulunmak, kurumsal iletişim platformlarına katkı ve katılım sağlamak, yasa yapım süreçlerine görüş bildirerek katılmak gibi yukarıda bahsedilen ikna yöntemlerini etkin bir şekilde kullanmıştır (Tablo 2.- 3.). Tablolarda yer almayan bir bilgi de, senede bir kere yapılan Olağan Genel Kurul ve her sene 3 kere düzenlenen Yüksek İstişare Konseyi (YİK) toplantılarının hemen hemen hepsinde hükümetin üst

düzyey bir temsilcisi bulunmasıdır. Bu şekilde diğery görüşmelere ek olarak, bu toplantılarda da, işadamları, görüş ve düşüncelerini hükümete aktarma olanağını yakalamaktadır. Bu bölümde, TÜSİAD'ın bu yöntemleri, 2002-2011 yılları arasında hangi politikaları etkilemek amacıyla ve ne şekilde kullandığı, bu süreçte hükümet ile olan etkileşimleri dikkate alınarak bir inceleme yapılacaktır.

4.1. AKP İKTİDARININ İLK DÖNEMİ (2002-2007): UYUM EVRESİ

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde yaşanan cari açık, enflasyon ve kamu borç yükünün fazlalığı gibi sorunlar nedeniyle, 1998 yılında Demokratik Sol Parti (DSP) genel başkanı Bülent Ecevit başkanlığında, DSP-Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)-Anavatan Partisi (ANAP) ortaklığında kurulan 57. Hükümet, 1999 yılında IMF önderliğinde, bir istikrar programı uygulamaya başlamıştır. Bu program önceleri olumlu sonuç vermişse de, 2000 yılının sonunda ve 2001 yılının Şubat ayında olmak üzere, iki ayrı krizin⁶² yaşanmasını önleyememiştir (Demirkol, 2006: 72). TÜSİAD, bu krizlerin nedenini daha çok IMF reçetelerine bağlı kalınmamasına bağlamaktadır. AB üyeliğine ve demokratik oluşumlara engel teşkil eden ekonomik sorunların, en kısa zamanda IMF yardımıyla çözülebileceğine inanan TÜSİAD, bu süreç boyunca hükümete bu yönde baskı yapmaya devam etmiştir. Nitekim 57. Hükümet, Kasım 2000 ve Şubat 2001 yılında yaşanan krizlerin etkilerini en aza indirmek üzere, 14 Nisan 2001 tarihinde IMF ve DB destekli "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nı uygulamaya koymuş ve program çerçevesinde çeşitli politikalar izlemeye başlamıştır. Ancak, büyük sermaye sahiplerini temsilen TÜSİAD, bu dönem içerisinde AB üyeliğine yönelik olarak yapılması gereken yapısal reformların yetersizliğini (Koyuncu, 2006: 141) ve yaşanan ekonomik krizleri neden göstererek yatırım yapacak güçlerinin kalmadığını her fırsatta dile getirmeye başlamıştır. Yeni bir bakış açısı ile *İstanbul yaklaşımını*⁶³ benimseyen çoğu TÜSİAD

⁶² 2001'de yaşanan kriz sonrasında yaklaşık bir milyon kişi işsiz kalmış, Milli Gelir, 50 milyar dolar kadar düşmüş, ekonomi % 8,5 küçülmüştür (Keyman, Koyuncu, 2005: 110).

⁶³İstanbul yaklaşımı ile bu çevre, enflasyonun, büyümeden daha öncelikli bir sorun olarak dikkate alınması (Hürriyet, 08 Nisan 2002), kredilerin, şirket bilançolarının daha ayrıntılı incelenmesi sonucunda verilmesi, İhale Yasası'nın değiştirilmesi ve bağımsız kurulların özerkleştirilmesi gibi talepleri içeren bir yaklaşımı benimsemişlerdir (Hürriyet, 27 Aralık 2002).

üyesi, yabancı sermayenin⁶⁴ ekonomik krizden kurtulmayı sağlayacak önemli bir girdi olduğunu düşünmektedir. Bu üyeler, doğrudan ve dolaylı sermaye girişlerini güvence altına almak için, güvenilir ve istikrarlı bir ekonomi ile AB'ye üyelik sürecinin devam etmesini sağlayacak politikalar uygulanması gerektiği savunmaktadır. Ancak, hükümetin AB'ye üyelik süreci ile ilgili belirsiz tutumları ve ekonomik koşulların beklenildiği düzeyde iyileşmemesi gibi nedenlerle, TÜSİAD, kendi talepleri ile uyumlu yeni bir siyasi oluşuma destek vereceğini zımni bir biçimde belirtmeye başlamıştır.⁶⁵ Önceleri, erken seçim taraftarı olmadıklarını ifade eden TÜSİAD üyeleri⁶⁶, daha sonra seçime destek vermiş, ertelenmesi ihtimaline de karşı çıkmıştır. Nitekim TÜSİAD'ın, seçim öncesinde AKP ile yaptığı görüşmelerde, IMF ve DB destekli ekonomik programın devam etmesi ve AB'ye üyelik sürecinin hızlandırılmasına bağlı olarak, erken seçime ve kendilerine destek verilebileceği açık bir biçimde belirtilmiştir (Hürriyet, 09 Temmuz 2002). Uğur ve Yankaya da (2008: 590), AKP'nin 14 Ağustos 2002 tarihinde kurulmasından önce AKP ile TÜSİAD'ın yaptıkları görüşmelerde, özellikle AB'ye üyelik sürecinin hızlandırılması ve gerekli reformların yapılması konusunda anlaştıklarını ifade etmektedir.

2002 seçimleri öncesinde taleplerini, seçilen partilere gönderen TÜSİAD, 2002 seçimlerinde, yeni bir yaklaşımla, YİK'de alınan ekonomiye ilişkin kararları seçime girecek partilere göndermiştir. Bu şekilde TÜSİAD, siyasete doğrudan müdahil

⁶⁴ Yabancı sermaye girişlerini garanti altına almak için, hükümet tarafından Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yasası'nın çıkarılması planlanmaktadır. IMF'ye verilen niyet mektubu uyarınca çıkarılması planlanan bu yasa ile yabancı yatırımcılar, yatırım için özel bir izin almayacak, yerli yatırımcıyla aynı prosedüre tabi olacak ve uluslararası uygulamaları esas alan yasa ile yabancı sermayeye serbestlik getirilecektir. Bu tasarı, Başbakanlık, Hazine Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, Maliye ve Sanayi Bakanlıkları bürokratları, TOBB, TÜSİAD, Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) ve Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) temsilcilerinin katıldığı YOİKK toplantısında yaklaşık üç saat boyunca tartışılmış ve tasarının mevcut haliyle Meclis'e sunulmasına karar verilmiştir (Hürriyet, 22 Mayıs 2002). Yasanın 17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, şirket sayısında hızlı bir artış gözlenmiştir. 17 Haziran 2003 – 31 Ağustos 2006 döneminde kurulan yabancı sermayeli şirket sayısının, önceki yıllarda kurulan toplam şirket sayısına göre % 139,6 arttığı gözlemlenmiştir (Doğrudan Yabancı Yatırım Verileri Bülteni, 2006: 2).

⁶⁵ YİK'de konuşan Tuncay Özilhan "Bu gidişe dur denmezse iktidar partileri tarihlerinin en büyük hezimetini kendi elleriyle hazırlamış olacaklar" (Hürriyet, 20 Haziran 2002) ifadeleri ile hükümeti uyarmaktadır.

⁶⁶ Önceleri Ecevit'in yönetimde kalmasına sıcak bakan TÜSİAD, hastalığının ilerlemesi ve durumun belirsizliğini sürdürmesi üzerine, Ecevit'in onursal başkan yapılmasını önermeye ve seçim sisteminin değişmesi akabinde yapılacak bir seçimi desteklemeye başlamıştır (Hürriyet, 3 Haziran 2002; Radikal, 9 Temmuz 2002).

olmakta, rapor⁶⁷ haline getirerek siyasilere ulaştırdığı kararlar ile seçim öncesinde partilerle zımnî bir pazarlık yapmaktadır. İletilen bu kararlar, Hürriyet gazetesinde şöyle belirtilmektedir:

“1- Ekonomik program sürsün, siyasi olarak güçlü şekilde sahiplenilsin. Güçlü yönetim için “Ekonomi ve Maliye Bakanlığı” tek elde toplansın.

2- Seçim ertesinde enflasyon hedeflerine geçilsin, yüzde 20’lik hedefe sadık kalınsın. Para ve gelirler politikası bu hedefleri desteklesin.

3-Borç yükünün azaltılması, ekonominin rekabet gücünün artırılması için kamu reformu tüm alanlarda tamamlansın.

4-Kamudaki aşırı istihdam azaltılması programı devam etsin ama mağduriyeti gidermek için de sosyal politika araçlarıyla önlem alınsın.

5- Seçim sonrası özelleştirmeler hızlandırılarak tamamlansın.

6-Devlet, merkeziyetçi yapıdan uzaklaştırılsın, yerel yönetimlere ağırlık verilsin, ekonomik rasyonellere uygun bir örgütlenmeye gidilsin.

7-Kamuda insan hakları liyakat çerçevesinde değerlendirilsin. Toplum karar mekanizmasına katılsın. Hesap verilebilirlik ve şeffaflık ön plana alınsın, yolsuzlukla aktif olarak mücadele edilsin.

8- Vergi reformu makroekonomik açıdan değerlendirilsin. Büyüme, istihdam ve üretim artışı için reel finans sektöründe vergi yükü azaltılsın.

9- Vergi oranları arz yönlü olarak tekrar belirlensin.

10-Vergi idaresinin modernizasyonu tamamlansın, vergi tabanı genişlesin.

11-Ekonominin AB ekonomisiyle uzlaştırılmasına hız verilsin.

⁶⁷ “3 Kasım 2002 Genel Seçimleri Sonrasında Kurulacak Hükümetin Öncelikli Gündemini Oluşturması Gereken Konular Hakkında TÜSİAD Görüşleri” adı ile hazırlanan raporda talepler daha ayrıntılı bir biçimde ifade edilmiştir (TS/SEK/02-028, 30 Eylül 2002).

12- Yatırım ortamının iyileştirilmesi çalışmaları hızlandırılsın. Siyasi iradenin yanı sıra bürokraside bir zihniyet değişikliği gerçekleştirilsin.

13-İstihdamı caydıracak, rekabette avantaj yaratacak uygulamalar olmasın. İş güvencesi yasası yürürlüğe girmeden önce Bilim Kurulu'nun hazırladığı İş Kanunu Taslağı yasalasın.

14- Sürdürülebilir büyüme için bankacılık sisteminde yeniden yapılanmanın bittiği ve sistemik riskin kalmadığı açıkça ortaya konsun.

15- Geri dönmeyen kredi sorunu, bankaların sermaye yapılarını bozmadan ve yeni kredi açılmasını sağlayacak şekilde çözülsün. Finansal yeniden yapılandırma programı iyi işlemesi için mevzuat değişikliği yapılsın.

16-Sermaye piyasaları derinleştirilsin, reel sektörde de risk denetimi ve uluslararası muhasebe standardı uygulansın” (Hürriyet, 26 Eylül 2002, Işık, 2006: 229).

Işık'a göre (2006: 230), sonu “sın” ile biten bu kararlar, TÜSİAD'ın iddiasının aksine “öneri” değil, bir nevi “dayatma” niteliği taşımaktadır.⁶⁸ Lindblom (Mcfarland, 1987: 138), iş dünyası gücünün iki kaynağı olduğunu belirtmekte, seçim dönemlerinde oy kaygısı içinde olan politikacılarla, iş dünyası arasındaki pazarlıkları ve çatışmaları, gücün bir kaynağı olarak nitelemektedir. 2002 seçimleri öncesinde Türkiye’de de, gözlemlenebilecek bu pazarlıklar sürecinin içerisinde TÜSİAD'ın etkin olarak yer aldığını söylemek mümkündür.

Daha önce de bahsedildiği gibi, çıkar grupları, kendi çıkarlarını kamuoyunun yararına olan genel çıkarlarımı gibi aksettirmeye⁶⁹ ve onları bu yönde ikna etmeye çalışmaktadır. TÜSİAD da, iş dünyasını temsil eden bir çıkar grubu olarak, sermayenin çıkarlarına uyacak politikalara destek vermekte ve bunları toplumun tümü için gerekli politikalar olarak kanalize etmeye çalışmaktadır. 2 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen seçimler ile iktidar olan AKP'nin, ilk gündem maddelerinden biri, ABD'nin Irak'a müdahale planında Türkiye'nin yer alıp almaması konusudur. TÜSİAD bu noktada kendi

⁶⁸ Nitekim seçim sonrasında AKP tarafından 16 Kasım 2002’de ilan edilen Acil Eylem Planı, çoğunlukla bu talepleri içermektedir (TÜSİAD, Aralık, Yayın No: T/2002-12-343).

⁶⁹ Buğra’ya göre de (2003: 332), özel sektör çıkarlarının ulusal refahın bir parçası olarak temsil edilmesi eğilimi bütün dünyada, pek çok farklı toplumda görülen uluslararası bir eğilimdir.

çıkarlarının, Türkiye'nin ABD'nin yanında olmasını gerektirdiğinin farkındadır ve başkan Özalp olaya farklı bir açıdan yaklaşarak kamuoyunu ikna etmeye çalışmaktadır: *“Türkiye demokratik bir ülke olarak hiçbir zaman totaliter bir rejimin yanında yer almamalıdır. Kararsızlık bizi yeni dengelerin dışında bırakabilir”* (Hürriyet, 14 Ocak 2003). Özalp, konuşmanın devamında ekonomik programın krediye ihtiyacı olduğunu, ABD'ye destek sonucunda gelecek kredinin, faizlerin düşürülmesinde kullanılabileceğini belirterek, müdahaleye desteklerinin en önemli nedenlerinden birini, açıkça dile getirmektedir (Cumhuriyet, 14 Ocak 2003). Uluslararası sermaye desteğini kaybetmek istemeyen TÜSİAD, bu noktada tercihini, tezkerenin onaylanması yönünde kullanmıştır.⁷⁰

TÜSİAD, ekonomi ile ilişkilendirdiği siyasi konularla ilgili hükümete sürekli mesajlar verirken, ekonomi politikalarına ilişkin eleştirilerini üst düzey hükümet yetkililerine bire bir görüşmeler aracılığıyla iletmektedir. Hükümet yetkilileri ile TÜSİAD temsilcilerinin bir araya geldiği toplantıların ilki, *“AKP TÜSİAD Diyalog Zirvesi”* adı ile gerçekleştirilmiş, toplantı sırasında dile getirilen TÜSİAD görüşleri ile ilgili YİK üyesi Yavuz Canevi:

“IMF, Dünya Bankası ilişkileri, ekonomide tekrar sapmalara yol vermeden programın uygulanması, güven ortamının getirilmesi, reel faizlerin son zamanlarda biraz yükselmesinden duyduğumuz endişe gibi, seçimden sonra iyimserlik havasının geldiğini ama şimdi yavaş yavaş dağılır gibi olduğunu, bunu tekrar geri getirilmesinde yarar olduğunu, bunu yapabileceklerine inandığımızı söyledik. İhale Kanunu'ndaki son gelişmelerde piyasaya verilen yanlış mesajların tekrar düzelme eğiliminde olduğu konusunda bize bilgiler verdiler. Komisyonlarda bu konunun tekrar doğruyu bulacak şekilde çalışmaların yapıldığını ve kısa zamanda hem Avrupa standartlarına uygun, hem de Türkiye'nin gerçeklerine uygun bir ihale kanunu tasarısı üzerinde yeniden çalışmalara başlanacağını ifade ettiler. Bu, bizleri rahatlatmış” (Hürriyet, 21 Ocak 2003)

⁷⁰ TÜSİAD'ın bu tercihi, bazı çıkar grupları tarafından eleştirilmiş; ASKON, *“Çok gönülleri varsa, gidip Amerikan ordusuna gönüllü yazılabilirler”* derken; Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) da, *“İşveren çevrelerinin ABD'nin Irak'a yapacağı saldırıda Türkiye'nin yer almasını istemeleri endişelerimizi arttırıyor”* ifadelerini kullanmıştır (Yeni Şafak, 15 Ocak 2003).

açıklamasını yapmıştır. Lindblom (1993: 82), iş dünyasının, hükümetin ekonomik performansını yansıtmaya niteliğinin olduğunu ve bu niteliğin, iş dünyasının politik sürece etki edebilmesini kolaylaştırdığını ifade etmektedir. TÜSİAD başkanı Özilhan, özellikle ekonomik konularla ilgili olarak hükümete yönelik eleştirilerinin nedenini açıklarken, ister istemez bu iddiayı doğrulamaktadır : “*Biz iş aleminde olduğumuz için bazı şeyleri daha önce hissediyoruz. Hükümetin bu uyarılardan sonra bazı konularda daha tedbirli, daha dikkatli davrandığını gördük. Bundan sonra da gerektiğinde ikazlara devam edebiliriz*” (Hürriyet, 5 Şubat 2003). Yine bu dönemde TÜSİAD, hem halkın, hem de hükümetin dikkatini çekmek üzere “Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri: Gelişmekte Olan Ülke Deneyimleri Işığında Türkiye Analizi” ve “Türkiye’de Girişimcilik Raporu” gibi ekonomiyi yakından inceleyen ve önerilerde bulunan çalışmalar hazırlamış ve bunları kamuoyu ile paylaşmıştır.

TÜSİAD’ın 1 Mart tezkeresinin geçmesi doğrultusunda kamuoyunda oluşturmaya çalıştığı yönelim ve hükümet ile yapılan bire bir görüşmeler sonuç vermemiş, aslında iktidarın da beklemediği bir biçimde tezkere Meclis’ten geçmemiştir.⁷¹ Bununla beraber izlenen Kıbrıs politikası ve Kuzey Irak’a müdahale tartışmaları büyük sermaye sahiplerini tedirgin etmiş, TÜSİAD başkanı Özilhan’ın, Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulamaları” adlı raporun tanıtımı sırasında yaptığı konuşması büyük yankı uyandırmıştır⁷²:

“Acaba Batı dünyası ile aramıza mesafe koyarak, 'Türk'ün Türk'ten başka dostu yok' tezine haklılık kazandırılmaya mı çalışılıyor? Acaba Türkiye küçültülerek ve içine kapatılarak, kolay yönetilebilir bir hale mi getirilmeye çabalıyor? ABD gibi 50 yıllık bir müttefikinizle olan ilişkinizi onarılması güç bir noktaya getirirseniz, Avrupa Birliği ile ilişkilerinizi çıkmaza sokarsanız, Kıbrıs sorununu çözümsüzlüğe sürükleyerek dünyanın geri kalanından da tecrit olmayı göze alırsanız, önünüzde kalan seçenek nedir? Otoriter ve düşük gelirli bir Ortadoğu ülkesi olmak mı?” (Cumhuriyet, Çalışlar, 28 Mart 2003; Munyar, Hürriyet, 31 Mart 2003).

⁷¹ Bu noktada, bir çıkar grubu olarak TÜSİAD’ın Irak politikası konusunda taleplerinin yerine gelmediğini ve doğrudan bir bağlantı ile Lindblom’ın tezinin çürütülebileceğini söylemek mümkün, ancak Türkiye’nin özgün şartları ve sonucun beklenmedik bir biçimde iktidarda da sürpriz etkisi yaratması, doğrudan bir bağlantının kurulmasını zorlaştırmaktadır.

⁷² Bu konuşmanın ardından Başbakan Tayyip Erdoğan, Özilhan’a hitaben “siyasete atıl, hesaplaşalım” derken, üyelerden İnan Kıracı istifa etmiştir (Hürriyet, 31 Mart 2003). Ankara Sanayi Odası Başkanı Zafer Çağlayan da bu eleştirilere katılmadığını belirterek, bu açıklamaların Türkiye’nin elini zayıflatacağını, birlik ve beraberliğini bozacağını düşündüklerini ifade etmiştir (Yeni Şafak, 28 Mart 2003).

Aynı toplantıda Özilhan, büyüme ve enflasyon oranlarının revize edilmesini, IMF programının 2006'ya kadar uzatılmasını, Annan Planı'nın kabul edilmesini talep ettiklerini belirtmektedir (Cumhuriyet, 6 Nisan 2003). Bu dönemde, hükümet ile TÜSİAD arasında söylemler üzerinden ciddi sürtüşmeler yaşanmaktadır. Kopenhag kriterleri çerçevesinde yapılacak reformların tamamlanmasının ve ABD'nin Ortadoğu politikasına destek ile ilişkilerin düzeltilmesinin gerekli olduğunu belirten TÜSİAD, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tasarısı'ndan, Irak'a asker gönderilmesi planından ve gittikçe artan "kadrolaşma"⁷³ dan duyduğu rahatsızlığı sıkça ifade etmeye başlamıştır.⁷⁴

Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, TÜSİAD, 1990'lardan sonra demokratikleşme ve Avrupa Birliği'ne üyelik⁷⁵ konusunda daha hassas bir tavır içine girmiştir. 1989 sonrasında dünya siyasetinde değişen dengeler, büyük sermayenin taleplerini de değiştirmiştir. Lindblom'ın belirttiği gibi (1983: 86), iş dünyası çıkarları zaman içerisinde değişmekte, talepler bu çıkarlar çerçevesinde belirlenmektedir. Türkiye'de de, 1990 sonrasında, büyük sermaye sahiplerinin taleplerinde kayda değer bir değişim yaşanmıştır. 1990 öncesinde daha çok ekonomik konulara önem veren, çalışmalarını bu yöndeki eleştirileri ve talepleri çerçevesinde yapan TÜSİAD, 1990 sonrasında AB'ye üyelik, demokratikleşme, insan hakları konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu durum, TÜSİAD'ın 1990 sonrasında ekonomik çıkarlarını bir kenara bıraktığı anlamına

⁷³ Tuncay Özilhan (Arcayürek, Cumhuriyet, 31 Mayıs 2003), "*Türkiye'nin önündeki kritik süreçlerde sorunlarının uzlaşmayla çözülmesi gerektiği bilinmelidir. Bir Orman Yasası ile ülke ayağa kaldırılıp referandum noktasına getirilebiliyor. Kamu kesiminde ve özellikle yükseköğretimde kadrolaşma çabalarıyla tansiyon had safhaya yükseltiliyor. Bu konuların gündemi işgaline yol açmak, kendi bindiği dalı kesmektir*" sözleriyle hükümeti uyarmaktadır.

⁷⁴ 2003 yılında yapılmaya başlanan bu eleştirilerin, 2004 yerel seçiminden sonra arttığını ifade eden Uğur ve Yankaya (2008: 594), bu seçimlerden sonra AKP ile TÜSİAD arasındaki gerilimlerin yükseldiğini, özellikle YÖK Tasarısı'nı ve Hrant Dink cinayeti ile ilgili hükümetin tutumunu eleştiren TÜSİAD'ın 2004 öncesinde AB'ye yönelik demokratikleşme taleplerinin AKP tarafından yerine getirildiğini, ancak yerel seçimler sonrasında, AKP'nin kendi tabanını memnun edecek politikalara yöneldiğini belirtmektedir. Koyuncu da (2006: 125), AKP-TÜSİAD arasındaki ilişkilerin 2005 yılının Mart ayından sonra farklılaştığını öne sürmektedir. 2005 yılının Mart ayına kadar TÜSİAD ile AKP arasında ılımlı bir ilişki sürdürüldüğünü, Dünya Kadınlar Günü kutlamaları dolayısıyla gösteriye katılan kadınlara uygulanan polis şiddetini eleştiren ve sorumlular konusunda ihmalkâr davranıldığını söyleyen Koyuncu, TÜSİAD ile AKP Hükümeti'nin arasının bu olaydan sonra açıldığını ifade etmektedir.

⁷⁵ Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde koşulları değerlendirildiği ve yeni önerilerin sunulduğu birçok rapor hazırlanmıştır: Avrupa Birliği Üyelikine Doğru: Türkiye'de Siyasi Reformlar (2002), Avrupa Birliği Çevre Mevzuatına Uyum Süreci (2002), Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri (2003), Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar (2007), 1 Ocak 2014 Tarihinde Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Hedefine Doğru: Güçlü Demokrasi, Güçlü Sosyal Yapı, Güçlü Ekonomi (2007).

gelmemektedir. Aksine, TÜSİAD, demokratikleşmeyi ve AB üyeliğini, liberal ekonomik sistemin devamlılığını⁷⁶ sağlamak, böylece küreselleşmenin ekonomik faydalarından yararlanmak adına talep etmektedir (Öniş, Bayer, 2010: 187). Güçlü bir liberal ekonomi için, gelişmiş liberal demokrasilerle işbirliğinin şart olduğunu vurgulayan TÜSİAD, AB'ye üyeliği bu nedenle önemsemektedir. Bu bağlamda 17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen AB zirvesi, üyelikle ilgili gelişmeler ve müzakerelerin başlaması anlamında ciddi bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁷⁷

TÜSİAD'ın, teknik bilgileri daha rahat elde edebilmesi, araştırmalarını bu kapsamda yapması ve hazırladığı raporları kamuoyu ve hükümet ile paylaşması bir çıkar grubu olarak ikna gücünü artırmaktadır. TÜSİAD'ın, 2004 yılında, işsizlik ve emeklilik sistemi ile ilgili olarak hazırladığı raporlar buna örnek teşkil etmektedir. Örneğin, "Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik" adlı raporunda, TÜSİAD, istihdam artışını sınırlayan yapısal özelliklerin belirlenmesi, tarımsal üretimin piyasa odaklı hale getirilmesi, iş gücü maliyetlerinin düşürülmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesini önermektedir (TÜSİAD, Yayın No: T/2004-11/381). TÜSİAD'ın iş gücü maliyetlerinin düşürülmesini sağlayacak önerilerinden biri de, emeklilik sisteminde köklü değişikliklerin yapılmasıdır. Bu konu, TÜSİAD tarafından hazırlanan "Türk Emeklilik Sisteminde Reform" adlı raporda ayrıntılı biçimde incelenmiştir. TÜSİAD, bu raporda, sosyal güvenlik sistemi ile ilgili kurumsal yeni düzenlemeler önermekte, bu düzenlemelerin istihdam, reel ücretler ve kamu maliyesi üzerine etkilerini uzun dönemli bir model oluşturarak ele almaktadır. Bu raporda; "mevcut emeklilik kurumlarının tek çatı altında toplanarak, herkese asgari bir hayat standardı sunulması, işveren ve sigortalı arasında paylaşılan prim yükü ile devletin sistemden tamamen çekilmesi, bireysel emeklilik şirketleri adı altında faaliyet gösteren şirketlerin artması ve yaygınlaşması, emeklilik yaşının 55-56 olması" gibi öneriler yer almaktadır (TÜSİAD, Yayın No: T/2004-11/382). Yeldan (Cumhuriyet, 29 Aralık 2004), reform önerilerinin yüksek bir maliyeti olduğunu belirterek, bu reformu gerçekleştirimin mümkün olmadığını söylese de, günümüzde uygulanan sistemin bu önerilerle benzeşen

⁷⁶İlk bölümde belirtildiği gibi, C.Lindblom (1977: 167) ve R. Dahl (2001: 171) da piyasa ekonomisi ile demokrasi arasında doğrusal bir ilişki olduğunu vurgulamış, çalışmalarını bu çerçevede yürütmüşlerdir.

⁷⁷ Bu zirvede, Türkiye'nin üyelik sürecinde olumlu adımlar attığı belirtilmiş, ancak müzakerelerin ileri bir tarihe ertelenmesi kararı alınmıştır.

tarafları bulunduğu açıktır. SSK ve Bağ-kur'un, Sosyal Güvenlik Kurumu adı altında toplanması, emeklilik yaşının yükseltilmesi ve bireysel emeklilik sisteminin yaygınlaştırılması bu benzerliğe örnek gösterilebilir.

TÜSİAD (Yayın No: T/2004-12/384), 2004 yılı için hazırladığı Ekonomik Değerlendirme Raporu'nda, cari açığın yılsonu itibarıyla 15 milyar doları bulabileceğini belirterek, 2005 yılı için uyarıda bulunmuştur. TÜSİAD'ın 2005 yılı için dile getirdiği endişeleri ve politika önerileri, MÜSİAD'ın uyarıları ile paralellik göstermektedir.⁷⁸ Nitekim MÜSİAD başkanı Ömer Bolat, büyüme sürecine sektörel disiplin getirilmemesi, sıcak para ve cari işlemler açığının yol açtığı kırılganlığın giderilmemesi halinde, 2005 yılının kaybedilebileceği uyarısında bulunarak, 2004'te 15.6 milyar dolara tırmanan cari işlemler açığı konusunda, hükümetin ve ekonomi yönetiminin sert tedbirler almasının ihtiyaç olduğunu belirtmiştir (Yeni Şafak, 24 Mart 2004). Bu eleştiriler, 2005 yılının ilk aylarında, ekonomik mevzularla ilgili olarak hükümet ile TÜSİAD arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. TÜSİAD, AB müzakereleri başlangıç tarihi olan 3 Ekim 2005'e kadar, kriterlere uyum aşamasında ciddi adımlar atılması gerektiğini ve ekonominin iyi gitmesinin de bu anlamda önemli olduğunu vurgulamaktadır. Baş müzakereci olarak Ali Babacan'ı öneren TÜSİAD, seçimin bir an evvel yapılmasını ve üyelik sürecine ilişkin kriterlerin yerine getirilmesini talep etmektedir (Yeni Şafak, 14 Ocak, 19 Mayıs 2005).

Lindblom (1968: 66), çıkar gruplarının, politikacıları ikna etmek adına, sık sık bire bir görüşmeler veya toplantılar aracılığıyla bir araya gelecek ortamlar yarattığını ifade etmektedir. TÜSİAD da, iş dünyasını temsil eden bir çıkar grubu olarak, politikacılarla sık sık bir araya gelmekte, bu görüşmelerde politikalara dair memnuniyetlerini ya da eleştirilerini rahatça dile getirebilmektedir. Bu ortamlardan birisi de, Yatırım Ortamını İyileştirme Reform Programı altında ilki 2004'ün Mart ayında düzenlenen YDK toplantılarıdır. Günümüzde Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen YDK'nın 2005 yılında düzenlenen toplantısı, Başbakan başkanlığında 19 uluslararası şirketin üst düzey yöneticileri ile TOBB,

⁷⁸ Bu paralelliğin her zaman gözlendiğini söyleyemeyiz ancak, makro ekonomik değerlerde görülen olumsuz değişimlerin her iki dernek tarafından zaman zaman aynı dönemlerde dile getirildiğini ifade edebiliriz.

TÜSİAD, YASED, TİM başkanlarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda TÜSİAD'ın özelleştirmelerle ilgili memnuniyetini dile getirmesi dikkat çekmiştir (Hürriyet, 24 Mayıs 2005). Daha sonra, Başbakan Erdoğan da, TÜSİAD merkezinde yapılan bir görüşmede “*Özelleştirmelerdeki gelişmeler ve doğrudan yabancı sermayenin Türkiye’ye olan ilgisi*”⁷⁹ de gösteriyor ki, *Türkiye bir yatırımlar ülkesi olmaya doğru gidiyor*” ifadesiyle, özelleştirmelere devam edeceklerinin sinyallerini vermiştir (Hürriyet, 17 Temmuz 2005). Hükümetin bu politikası, kaynak yaratılması ve yabancı yatırımcıların Türkiye’ye çekilmesi açısından özelleştirmelere devam edilmesini isteyen TÜSİAD’ın da taleplerine uymaktadır. Büyük sermayeyi temsil eden⁸⁰ TÜSİAD’ın beklentilerinin hükümet açısından daha öncelikli olduğunu söylemek mümkündür.⁸¹ Doğan da (2010: 98), hükümetin ekonomik performansının, sağlanan sermaye akışına bağlı olduğunu, bu akışın devam etmesi için de, AKP’nin, ABD ve AB ile iş birliği içerisinde olan TÜSİAD’ın talep ettiği politikalara uyması gerektiğini ifade etmektedir. Bu zımnî anlaşmanın farkında olduklarını MÜSİAD başkanı Ömer Bolat: “*AKP ile MÜSİAD’ın doğal taban uyuşması sürmektedir ancak AKP hükümet olduktan sonra, MÜSİAD tabanının ekonomi alanındaki beklentilerini, IMF ve ‘TÜSİAD eksenli finans sermayesi’nin baskısı nedeniyle, siyasi alandaki beklentilerini de ‘sırça köşklere yaşayan beyaz Türklerin’ istikrarsızlık tehditlerinden dolayı gerçekleştirememiştir*”⁸² (Hürriyet, 25 Ağustos 2005) ifadeleriyle dile getirmektedir.

⁷⁹ 2005 yılında net doğrudan yatırımlar 8,6 milyar ABD doları olarak gerçekleşirken, 2006 yılında, 19,2 milyar ABD doları tutarında net doğrudan yatırım girişi gözlenmiştir (<http://www.tcmb.gov.tr>. Erişim Tarihi: 27.10.2013).

⁸⁰ Türkiye dış ticaret hacminin yüzde 80’ini, sanayi üretiminin de yüzde 65’ini, TÜSİAD gerçekleştirmektedir (Verilerle TÜSİAD, <http://www.tusiad.org.tr> Erişim Tarihi: 26.10.2013). Sadece, Koç (% 22) ve Sabancı (% 14) grupları bile, perakende sektörü toplam pazar payının yüzde 36’sını kontrol edecek bir aşamaya gelmiştir (Buğra, 2003: 408).

⁸¹ Berberoğlu’na göre (Hürriyet, 03 Ekim 2006), TÜSİAD’ın 2006 yılı itibarıyla milli gelirin yaklaşık %35’ini oluşturuyor olması onu diğer örgütlerden ayırarak, eleştirilerini daha net ve daha sık bir biçimde dile getirmesini kolaylaştırmaktadır.

⁸² Ömer Bolat, konuşmasına şu şekilde devam etmiştir: “*Uygulanan IMF destekli programda ortaya konan reçete ve küreselleşme rüzgârları daha çok finans kesiminin işine yarıyor. TÜSİAD ile aramızda orada bir ayrışma var. TÜSİAD üyeleri arasında finans kesimi ciddi ağırlık oluşturuyor. Ayrıca teknolojik gelişmesini sağlamış sermayesi güçlü firmalar bu programla avantajlı duruma geçiyor. MÜSİAD ise reel sektörün tabanını temsil eden kuruluş. Bizim raporlarımız, 28 vilayette üyelerimizden sektör kurullarımızdan gelen bilgilere dayanır. Öyle bir uzmana rapor hazırlatıp; içindeki görüşler bizi bağlamaz türünden bir yaklaşımımız yok. Biz üreten kesimin, Anadolu sermayesi ağırlıklı firmaların ortaya koyduğu fotoğrafı sunarız*” (Hürriyet, 25 Ağustos 2005).

TÜSİAD'ın, araştırmalarına ve çalışmalarına güvenilecek kişi ve kurumlarla iş birliği yapması, kamuoyunu ve hükümeti ikna etmek açısından stratejik bir hareket olarak nitelenebilir. Bu bağlamda, TÜSİAD'ın, Lindblom'ın çıkar gruplarının ikna yöntemlerinden biri olarak nitelediği, araştırma yapabilme ve teknik bilgiyi daha rahat edinebilme imkânlarını, en etkin biçimde kullandığını söylememiz mümkündür. Üniversitelerle iş birliği içerisinde olan TÜSİAD, 2005 yılının Aralık ayında, Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu ile “Uluslararası Sermaye Hareketleri: Yükselen Piyasalar İçin Sırada Ne Var?” başlıklı bir konferans düzenlemiştir. Konferansta konuşan Ömer Sabancı, *“Bugün karşı karşıya bulunduğumuz cari açık rakamını, geçmiş yıllarla karşılaştığımızda açığın finansmanında olumlu yönde ciddi farklılaşma olduğunu görüyoruz. İçinde bulunduğumuz dönemde, kamu finansman dengelerinde görülen ciddi iyileşme, cari açığın finansmanının geçmişe oranla çok daha sağlıklı yapılmasına imkân sağlamaktadır. Cari açığın finansmanı, bütçe açıklarının; faizlerin, enflasyonun düştüğü ve kurda oynaklığın azaldığı bir ortamda gerçekleşmektedir”* (Cumhuriyet, 3 Aralık 2005) ifadeleriyle, cari açığın varlığından çok, finansmanın önemli olduğuna vurgu yapmıştır.

TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi (YİK), yılda üç kere mevcut yıla ilişkin genel bir değerlendirme yapmak ve bir sonraki dönem ile ilgili öneriler sunmak üzere toplanmaktadır. Siyasi, hukuki ve ekonomik konulardaki eleştirilerin dile getirildiği 2005 yılının son YİK toplantısında, başkan Mustafa Koç, ekonomide; işsizliği, kayıt dışı ekonomiyi, yolsuzluğu, eğitimde; siyasi önyargının yaygınlığını ve siyasette; seçim barajının yüksek olmasını hükümetin çözmesi gereken sorunlar olarak ifade etmiştir (Hürriyet, 22 Aralık 2005). TÜSİAD üyelerinin ve üst düzey temsilcilerinin genel söylemlerine bakıldığında, TÜSİAD'ın, sadece ekonomik konularda değil, toplumsal ve siyasi alanlarla ilgili konularda da uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Ömer Sabancı, 2006 yılının ilk Genel Kurulu'nda kendi adına konuşurken aslında TÜSİAD'a ait genel bir bakıştan bahsetmektedir: *“Gelişmiş bir ekonomi ile siyasi ve ekonomik istikrarın, demokratik bir hukuk devleti olmaksızın tam anlamıyla tesis edilemeyeceğini anlatmayı, misyonumun temel unsurlarından biri olarak görmekteyim”* (Yeni Şafak, 27 Ocak 2006). Nitekim TÜSİAD temsilcileri ile AKP hükümetinin bir araya geldiği toplantılarda ya da yapılan bire bir görüşmelerde, büyüyen istikrarlı bir ekonominin, demokratikleşme ile sürdürülecek siyasi istikrara ihtiyacı olduğu sık sık

vurgulanmaktadır. Türkiye’de demokratikleşme ile siyasi istikrarın sağlanması için terörün bitmesi gerekliliğini de belirten TÜSİAD, TÜRKONFED ve merkezi Diyarbakır’da bulunan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sanayici ve İş adamları Dernekleri Federasyonu (DOGÜNSİFED) ile ortak bir açıklama yaparak, bu sorunun bir an önce çözülmesini istemiştir. TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı, TÜRKONFED başkanı Enis Özsaruhan ve DOGÜNSİFED başkanı Şeymus Akbaş, terör sorunu halledilmeden, Doğu’ya ve Güneydoğu’ya yatırım yapamayacaklarını ifade eden açıklamalarında, kalkınma ajanslarıyla ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere (KOBİ) dönük özel politikalarla, gerekli alt yapının sağlanmasının yatırımlar için atılması gereken zorunlu adımlar olduğunu belirtmişlerdir⁸³ (Cumhuriyet, 07 Nisan 2006). İş dünyasının sadece kar güdüsü ile yatırım yapmadığını, aynı zamanda ekonominin iyi işleyebileceği, güvenli ve istikrarlı bir ortama ihtiyaç duyduğunu belirten Lindblom’ın (Elkin, 1982: 722) bu görüşünün, Türkiye’deki iş dünyasının talepleri ile uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

TÜSİAD başkanı Ömer Sabancı, 13 Mayıs 2006’da Resmi Gazete’de yayımlanan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 9. Kalkınma Planı Stratejisi’nin, TÜSİAD’ın politika önerileri ile uyumlu olduğunu, “*Stratejik olarak birçok konuyu kapsayan, TÜSİAD’ın da gündemine paralel, çok güzel bir çalışma yapılmış. Bizim görüşlerimizden yararlanmışlar demiyorum ama aynı yönde düşünüyoruz, DPT’yi kutluyorum*” şeklinde ifade etmiştir (Hürriyet, 9 Mayıs 2006). Bu ifade, kamunun politika oluşturma sürecinde iş dünyasının rolünü anlamak açısından önemlidir. DPT gibi, kamuda etkin olan bir kurumun hazırladığı kalkınma planı TÜSİAD tarafından değerlendirilmekte, eksiklikleri eleştirilmektedir: “*Çok başarılı ancak bize göre bir tane eksiği var. Bu da şu; Türkiye’nin AB’ye üye olabileceği tarih 2013-14 olarak öngörülmüyor. Demek ki Türkiye bu geçiş döneminde bazı AB sınırlamalarına tabi değil. Türkiye bu geçiş döneminde hangi sektörlerle teşvik vereceğini, vermeyeceğini belirlemeli. Gümrük Birliği nedeniyle bazı sektörlerde sınırlı olsak da bazı sektörlerde serbestiz, bunu değerlendirmeliyiz. Türkiye’de bölgesel kalkınmadaki eşitsizlik gibi çok ciddi bir sorun*

⁸³ Bu açıklamalardan yıllar sonra Başkan Boyner’in konuşmasından TÜSİAD’ın bu konudaki düşüncelerinin değişmediğini görüyoruz : “*Biz neticede kalkınma örgütleri değiliz. Hükümet değiliz. Sınırsız kaynaklarımız da yok. Yaptığımız yatırımlar devletin yaptığı yatırımların önüne geçemez. Bu noktada bir bilinç ortaya konmalı ve devlet politikalarıyla birlikte çalışmamız gerekiyor*” (Hürriyet, 1 Temmuz 2010).

var” (Hürriyet, 9 Mayıs 2006). 2006 yılının ilk aylarında hükümet ile TÜSİAD arasındaki ilişkiler ılımlı bir şekilde yürütülmüş, ancak IMF’nin kamu harcamalarıyla ilgili uyarıları ve hükümet ile yeni atanacak Merkez Bankası başkanı konusunda yaşanan anlaşmazlık, ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre, Financial Times gelişmeleri şu şekilde yorumlamıştır:

“Baharın ilk günlerinde bir TÜSİAD heyeti, Süreyya Serdengeçti’nin Merkez Bankası başkanlığı’na yeniden atanması konusunda lobi yapmak için gittiği Ankara’dan eli boş döndü. Erdoğan, Türkiye’nin az sayıdaki gerçek bağımsız kuruluşlarından biri olan Merkez Bankası’nın başına, partisine sadık bir isim getirmeye çalışırken, bankalar, yatırımcılar ve sanayicilerle savaşa girildi. Erdoğan sonuçta başarısız oldu. Ancak onlarca yıl boyunca siyasete karıştırılmayan Merkez Bankası, ilk kez kendini din ve laiklik tartışmasının ortasında buldu. Başkan atama kavgasının en belirgin sonucu, iş dünyasıyla AKP’nin yollarının ayrılması oldu” (Hürriyet, 23 Mayıs 2006).

Financial Times’da ifade edildiği gibi, ilişkiler kopma noktasına gelmese de, AKP’nin, TÜSİAD’ın talebinin aksine Durmuş Yılmaz’ı Merkez Bankası başkanı olarak ataması, iş dünyasında endişelerin artmasına yol açmıştır. Artan endişelerini TÜRKONFED Başkanlar Kurulu toplantısında dile getiren TÜSİAD başkanı Ömer Sabancı, hızlı ve kararlı adımlarla yeni politikaların devreye sokulması gerektiğini belirterek, 10 maddelik bir politika paketi önermiştir:

“-AB müzakere sürecinde yavaşlayan ivmenin yeniden kazanılması, ekonomik konularda uyum sürecinin hızlandırılması, yurt içi ve yurt dışı iletişim stratejilerinin belirlenmesi,

-Avrupa Birliği’nin Lizbon Stratejisine uyum sağlamak amacıyla, işgücü piyasalarına esneklik sağlayıcı ve ürün piyasalarında rekabet şartlarını geliştirici türde mikroekonomik reformları içeren bir programın uygulanması,

-AB Uyum Paketinin içerisinde yer alan başta Devlet Yardımlarının Çerçevesi, İzlenmesi ve Denetlenmesi, Mesleki Yeterlilikler Kurumu Kurulması, Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı Kurulması gibi düzenlemelerin bir an önce yasalaşması,

-2007-2013 yıllarını kapsayan 9. Kalkınma Planı Stratejisi'nin kuvvetli bir siyasi irade ile uygulamaya konması,

-Üretimin yoğun ithal aramalı kullanan yapısını değiştirmek ve katma değeri yüksek ürünlere yönelmek için başta KOBİ'ler olmak üzere tüm sanayiye dönük bir yeniden yapılanma programının başlatılması,

-Üretimde girdilerin dünya fiyatlarında temin edilmesi için vergi ve vergi benzeri yüklerin azaltılması⁸⁴,

-İleri teknoloji ürünlerinin üretiminde performans artışı sağlamak için, başta araştırma geliştirme olmak üzere, tüm alanlarda özendirici politikaların devreye sokulması,

-Hizmet ihracatında rekabet gücünün artırılması,

-Bölgesel ve sektörel yatırım önceliklerinin belirlenmesi,

-Verimlilik artışı ve sanayideki dönüşüm ihtiyacının gerektirdiği insan kaynaklarının sağlanması için yeni istihdam ve eğitim politikalarının devreye sokulması”⁸⁵ (Yeni Şafak, 16 Haziran 2006). Bu pakette yer alan politika önerileriyle, TÜSİAD, bir taraftan, hükümeti, AB konusunda hızlandırmayı, diğer taraftan, ekonomideki kötü gidişatın önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

2006 yılının Aralık ayında TÜSİAD tarafından yayınlanan “Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876-2006)” adlı çalışma 1997 yılında Prof. Dr. Bülent Tanör tarafından hazırlanan raporlarının bir nevi güncellenmesi niteliğindedir. 1997 tarihli raporda yer alan siyasi, hukuki ve insan hakları alanları ile ilgili görüşler, Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Zafer Üskül tarafından tekrar gözden geçirilmiş ve eklemeler yapılmıştır. 2006 yılında basılan bu çalışmayı gerekli kılan tespitlerden biri, önsözde şöyle belirtilmektedir: “Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin kalıcılığını sağlamak için,

⁸⁴ Büyük sermayeli ve yüksek cirolu firmaların yer aldığı TÜSİAD için olumlu bir adım da, 14 Haziran 2006’da çıkarılan bir yasa ile Kurumlar Vergisi oranının %30’dan %20’ye düşürülmesidir (Yılmaz, 2007: 4).

⁸⁵ Bu noktada İTO Başkan Yardımcısı ve TOBB Yönetim Kurulu Üyesi İbrahim Çağlar, TÜSİAD’ın siyasi konulara değinmemesi gerektiği konusundaki düşüncesini şöyle ifade etmiştir: “Siyasi söylemlerle ortaya çıkıp hükümetin kararlarına karşı ‘sen bunu niye yaptın, niye ettin dersek; bu bizim diğer işlerimize de zarar verir. Siz bugün bunu söylerseniz, yarın bir siyasi de ‘siz kendi işinize bakın’ der. Eğer çok siyaset istiyorsak gidelim orada yapalım” (Hürriyet, 16 Temmuz 2006).

toplumsal uzlaşma kanalları açık, geniş katımlı, çoğulcu demokratik bir siyasal yapı zorunludur” (TÜSİAD, Aralık: Yayın No: T/2006-12/426). Daha önce de belirtildiği gibi, liberal bir ekonomik sistemin devamlılığını sağlamak, bu sistemin değişmesinden en çok zarar görecektir olan iş dünyasının en önemli önceliği haline gelmiştir. Bu bağlamda, demokratik ve insan haklarına saygılı bir hukuk devleti için Türkiye’de yasal ve anayasal düzeyde nelerin değişmesi gerektiğini açık ve ayrıntılı bir raporla, kamuoyuna ve hükümete sunmuşlardır.⁸⁶

TÜSİAD için, serbest piyasa ekonomisinin şartlarına ayak uydurmak ve gittikçe artan rekabetçi düzen içinde üretimin devamlılığını sağlamak adına yapılması gerekenlerden biri de kayıt dışılığın önlenmesidir. TÜSİAD, bu sorunun çözümüne yönelik ayrıntılı bir rapor hazırlayarak girişimciliği ve rekabeti destekleyici öneriler sunmuştur. “Kayıt Dışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme: AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri” adlı çalışmada, Türk sanayi ve hizmet kesiminin uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi için, vergi maliyetlerinin düşürüldüğü, kayıt dışılığın azaltıldığı bir ekonomi ile rekabet güçlerinin artırılması gerektiği ifade edilmiştir (TÜSİAD, Yayın No: T/2007-01/428; Cumhuriyet, 23 Ocak 2007).

İş dünyasını ilgilendiren başka bir konu, hükümetin 2006 yılında TBMM’ye gönderdiği Türk Ticaret Kanunu Yasa Tasarısı’dır.⁸⁷ 1534 maddeden oluşan ve 50 yıl aradan sonra ilk kez köklü bir değişiklik öngören tasarı, hükümet tarafından öncelikli bulunmamış, ancak TÜSİAD’ın isteği üzerine, Mart ayında yeniden gündeme alınmıştır (Hürriyet, 15

⁸⁶ Bu raporda yer alan önerileri şu şekilde özetlemek mümkündür: “1. Bölüm -Siyasal Boyut: Seçimlerin 5 yıl yerine 4 yılda bir yapılması, milletvekili yemininin değiştirilmesi, milletvekili dokunulmazlığının sınırlandırılması, Cumhurbaşkanı yemininin değiştirilmesi, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin kısıtlanması, Genelkurmay Başkanı'nın Milli Savunma Bakanı'na bağlanması, Devlet Denetleme Kurulu ile Milli Güvenlik Kurulu'nun kaldırılması,

2. Bölüm- İnsan Hakları: Kolluk aşırılıklarının önlenmesi, Adli Tıp Kurumu'nun özerk hale getirilmesi, nüfus kütüğü ve kimliklerde "din" hanesinin kaldırılması, ilk ve orta öğretimde okutulan din ve ahlak bilgisi derslerinin seçmeli hale getirilmesi, imam hatip liselerinin ihtiyaç ile sınırlandırılması ve bu okullara kız öğrenci alınmaması, düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasında "yakın ve açık tehlike" ölçütünün kabul edilmesi, basın araçlarının zapt ve müsadere edilmemesi, anadil öğretiminin resmi dil yanında en azından seçimlik ders olarak okutulması, yer adlarının Türkçe olma şartının kaldırılması ,

3. Bölüm -Hukuk Devleti: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK)'nin yeniden yapılandırılması ve Kurul kararlarının yargı denetimine açılması, Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararlarının yargı denetimine açılması, Askeri Mahkemelerin kaldırılarak askerlerin de sivil yargıya tabi olmaları, Anayasa Mahkemesi'nin yeniden yapılandırılması, Anayasa Mahkemesi'ne bireylerin doğrudan başvurabilme hakkının sağlanması” (TÜSİAD, Aralık: Yayın No: T/2006-12/426; Yeni Şafak, 19 Mart 2007).

⁸⁷ Komisyon’dan, TBMM Genel Kurulu’na sevk edilen tasarı, seçim dolayısıyla kadük olmuş, dört yıl sonra 13.1.2011’de, TBMM Genel Kurulu’nda kabul edilmiştir (TOBB, Yayın No: 2011/138).

Mart 2007). TBMM Adalet Komisyonu'nda kabul edilen 1535 maddelik tasarının görüşülmesine TÜSİAD da katkıda bulunmuş, TBMM ile İlişkiler Sorumlusu Eray Akdağ, yaklaşık 13 madde ile ilgili hassasiyetleri olduğunu belirtmiştir (Yeni Şafak, 20 Mart 2007). Lindblom (1993: 93), yasa oluşturma süreçlerinde iş dünyasına yer verilmesinin, bu kesime istedikleri düzenlemeleri yapabilmeleri anlamında bir avantaj sunduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada, TÜSİAD'ın, yasa tasarılarının görüşülmesinde yaptığı baskı, TBMM ile ilişkilerin yürütülmesi için bir Ankara'da bir temsilciliği'nin olması ve yasa yapım süreçlerinde görüş bildirmesi, TÜSİAD'ın, Lindblom'ın ileri sürdüğü bu avantajdan yararlandığını göstermektedir.

2007 yılında TÜSİAD'ın ilk kadın başkanı olarak seçilen Arzuhan Doğan Yalçındağ, Cumhurbaşkanlığı seçimi başta olmak üzere, istikrar ve rejim kaygısı ile ilgili düşüncelerini sık sık dile getirmeye başlamıştır. Toplumsal gerginliklerin arttığı bir ortamda TÜSİAD'ın kaygılarını sürekli olarak ifade etmesi, hükümet ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Başbakan Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı'na adaylık ihtimaline olumlu yaklaşmayan ve AKP'nin toplumsal alanlarda yaptığı düzenlemelerle ilgili endişeleri olan TÜSİAD, bir taraftan hükümeti eleştirse de, diğer taraftan toplumda gerginliğin yükselmesini ve istikrarın bozulmasını istememektedir (Hürriyet, 25 Nisan 2007).

27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın sitesinde yapılan açıklama Türk demokrasi tarihine "e-muhtıra" olarak geçmiş, TÜSİAD başkanı Yalçındağ: "*AKP toplumda gitgide artan ve TÜSİAD'ın da paylaştığı laik rejimi koruma kaygısını yeterince dikkate almıyor. Genelkurmay Başkanlığı'nın açıklamasıyla yaratılan fiili durum demokratik teamüllere uygun değil. Laikliği ve demokrasiyi korumak için bir an önce genel seçimlere gidilmeli*" (Yeni Şafak, 28 Nisan 2007) yorumuyla, AKP politikalarının bir an önce değişmesi gerektiğini, ancak, ordunun bu duruma müdahalesinin tercih edilmemesi gereken bir yöntem olduğunu açıkça belirtmiştir (Hürriyet, 30 Nisan 2007). Yalçındağ, toplumda yükselen gerginliğin bir an önce sona ermesi için, genel seçime gidilmesi gerektiği düşüncesini:

"Mevcut fiili durumun demokrasiye zarar vermemesi için hemen erken genel seçime gidileceğinin ilan edilmesi, bir zorunluluk haline gelmiştir. Genel seçimlerin, gerilimi yurt sathına yaymaması için bütün siyasi

partilerin samimi bir gayret içinde olması şarttır. Bunun yolu, seçim ortamına, ülkenin geleceğine yönelik siyasal programların egemen olmasını sağlamaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini laiklik ve demokrasinin ayrılmaz bütünlüğü oluşturmaktadır. Biri lehine diğerinden fedakârlık etmemiz düşünülemez. Türkiye, tansiyonu düşürerek ve millet iradesini yenileyerek bu süreçten sağlıklı bir biçimde çıkabilir” (Cumhuriyet, 30 Nisan 2007)

ifadeleriyle, kamuoyu ile paylaşmıştır. İş dünyasını temsil eden bir örgüt olarak TÜSİAD, her şeyden önce ekonomik görünüme önem vermekte, istikrarlı ve öngörülebilir bir piyasa ekonomisi için demokrasinin olmazsa olmaz bir koşul olduğuna inanmaktadır. IMF ve AB uyum politikalarıyla toparlanmaya başlayan ekonominin herhangi bir siyasi krizden ciddi şekilde etkileneyeceğinin farkında olan işadamları, belki de bu nedenle ordunun müdahalesine karşı çıkmaktadır. Nitekim seçimlere iki ay kala TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ, ekonomik göstergelerden memnuniyetini şöyle dile getirmektedir: “AB ve IMF uyum programlarının da desteğiyle ekonomiye göreceli olarak bir istikrar geldi. Makro göstergelerde önemli iyileşmeler yaşadık. Önümüzdeki 2007-2014 döneminde bu ekonomik iyileşmenin devam etmesini ve kesintisiz yüzde 6-7 civarında büyümenin sağlanmasını iddialı, ancak taviz verilemez bir hedef olarak görüyoruz” (Yeni Şafak, 24 Mayıs 2007). TÜSİAD, bir yandan, seçilecek olan hükümet için ekonomik hedefleri açıklarken, diğer yandan, yeni hükümetin izlemesi gereken stratejileri de zımni bir biçimde belirtmektedir: “Öte yandan, geline nokta itibariyle, makro ekonomik istikrar yoluyla sağlanabilecek ekonomik büyümenin doğal sınırına ulaşıldığını düşünüyoruz. Bu noktadan sonra sürdürülebilir yüksek büyümeyi başarmak için, disiplinli, para ve bütçe politikalarından vazgeçmeden, kurumsal altyapı iyileştirmeleri, eğitim ve teknoloji altyapısı reformları ve rekabete dayalı verimlilik artışlarına odaklanmamız gerektiği görüşündeyiz” (Yeni Şafak, 24 Mayıs 2007).

İktidarda olan partilerin seçim dönemleri bitiminde yeniden seçilebilmeleri, çoğunlukla ekonomik başarılarına bağlıdır. Bernhagen’ın da belirttiği gibi (2007: 44), hükümetler, yeniden seçilebilmek için başta iş dünyası olmak üzere, toplumun büyük çoğunluğunu ekonomik anlamda memnun etmek durumundadırlar. Temmuz ayında yapılacak olan genel seçim öncesinde, Başbakan Erdoğan da, hükümetin ekonomide gerçekleştirdiği iyileşmeyi vurgulama ihtiyacı hissetmektedir:

“Bir gecede Türkiye’nin varlığının yarısını kaybettiği günlerden bu günlere geldik. İş adamları nereden nereye geldiğini düşünmeli. Milli gelir 181 milyar dolardan, 400 milyar dolara ulaşmıştır. Rakamlar konuşuyor ben konuşmuyorum. Herhalde bu yan gelip yatarak olmadı, çalışarak oldu. Birbirimizin gücünden eksilterek, ne milli gelirimizi artırabiliriz, ne üretim yapabiliriz, ne de Cumhuriyetimizin muasır medeniyetler hedeflerine koşabiliriz. Enerjimizi birbirimizi yormaya, yıpratmaya harcamamalıyız” (Hürriyet, 24 Mayıs 2007).

TABLO 2. 2003 - 2007 YILLARI ARASINDAKİ TÜSİAD YAYINLARI VE TÜSİAD'IN LOBİCİLİK FAALİYETLERİ

		2003	2004	2005	2006	2007
TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanları		Tuncay ÖZİLHAN	Ömer SABANCI	Ömer SABANCI	Ömer SABANCI	Arzuhan Doğan YALÇINDAĞ
YAYINLAR	Rapor Sayısı	12	5	20	9	10
	Konjonktür Değerlendirme Sayısı	2	4	4	4	4
	Görüş Dergisi Sayısı	1	1	-	-	-
	Yıllık Ekonomik Değerlendirme Raporu Sayısı	1	1	1	-	1
LOBİCİLİK FAALİYETLERİ	Yönetim Kurulu'nun, TBMM ve AKP Temsilcileri ile Görüşmeleri	Cumhurbaşkanı, AKP Genel Başkanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı- 4 Şubat	Başbakan-19 Şubat	Dışişleri Bakanı, Başbakan Yardımcıları -17 Şubat	Dışişleri Bakanı, Devlet Bakanı ve Başmüzakereci-16 Şubat	Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı, Tarım ve Köy İşleri Bakanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Maliye Bakanı-7 Mart
		Başbakan Yard., Maliye Bakanı-5 Şubat	Dışişleri Bakanı, Başbakan Yardımcıları -20 Şubat	Cumhurbaşkanı, Başbakan, Maliye Bakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı, Adalet Bakanı -18 Şubat	Adalet Bakanı-28 Şubat Devlet Bakanı	TBMM Başkanı-İçişleri Bakanı, Devlet Bakanı ve Başmüzakereci, Adalet Bakanı, Çevre ve Orman Bakanı, Başbakan Başdanışmanı-8 Mart
	Dışişleri Bakanı-4 Nisan	Milli Eğitim Bakanı-30 Nisan	Başbakan, Maliye Bakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı, Adalet Bakanı -18 Şubat	Başmüzakereci-11 Nisan	Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer-22 Mayıs	
	Adalet Bakanı-18 Nisan	Başbakan, Dışişleri Bakanı, Maliye Bakanı -7 Eylül	Başbakan, Maliye Bakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı -16 Temmuz		Cumhurbaşkanı Abdullah Gül-18 Eylül	
	Dışişleri Bakanı-1 Mayıs/9 Haziran	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Adalet Bakanı -8 Eylül			Başbakan-19 Ekim	
	Maliye Bakanı-20 Mayıs					
	AKP-TÜSİAD Diyalog Zirvesi-20 Ocak	AKP Genel Başkan Yard./ AKP-CHP Grup Başkanvekilleri	AKP Genel Başkan Yardımcıları-16 Temmuz	AKP Genel Başkan Yardımcıları-4 Nisan	CHP Genel Başkan Yardımcıları-6 Temmuz	CHP Genel Başkanı-7 Mart AKP Genel Başkan Yardımcıları-8 Mart
	AKP Genel Başkan Yardımcıları-18 Temmuz					Siyasi Parti Liderleri ile Toplantılar Dizisi
						Başbakan-AKP Genel Başkanı -23 Mayıs, Demokrat Parti Genel Başkanı, Anavatan Partisi Genel Başkanı-29 Mayıs
	TÜSİAD yönetiminin, komisyonların ve Ankara Temsilciliği'nin Kurumsal İletişim Platformlarına ve Yasa Yapım Süreçlerine Katkı ve Katılımı	İnsan Hakları Üst Kurulu	İnsan Hakları Üst Kurulu			
Irak'ın Tekrar Yapılandırılması Daimi Kurulu		Irak'ın Tekrar Yapılandırılması Daimi Kurulu	Reform İzleme Grubu	Reform İzleme Grubu	Reform İzleme Grubu	
Ekonomik Sorunları Değerlendirme Kurulu		Ekonomik Sorunları Değerlendirme Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu
Avrupa Birliği İletişim Grubu		Avrupa Birliği İletişim Grubu	Avrupa Birliği İletişim Grubu	Avrupa Birliği İletişim Grubu	Avrupa Birliği İletişim Grubu	Avrupa Birliği İletişim Grubu
		Yatırım Danışma Konseyi (15 Mart)	Yatırım Danışma Konseyi (29 Nisan)	Yatırım Danışma Konseyi (29 Haziran)	Yatırım Danışma Konseyi (11 Haziran)	Yatırım Danışma Konseyi (11 Haziran)
YOİKK Komiteleri		YOİKK Komiteleri	YOİKK Komiteleri	YOİKK Komiteleri	YOİKK Komiteleri	YOİKK Komiteleri
Kamu İhale Kanunu Tasarısı, İcra İflas Kanunu Tasarısı, Bankacılık Kanunu Tasarısı, Çevre Kanunu Tasarısı, Petrol Piyasası Kanunu Tasarısı, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yasası gibi birçok kanun değişikliği ile ilgili katkı ve katılım		Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar Hakkında Kanun Tasarısı, Yükseköğretim Kanunu Tasarısı, Gelir İdaresi Başkanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı Taslağı gibi birçok kanun değişikliği ile ilgili katkı ve katılım	Tarım Kanunu Tasarısı, Çevre Kanunu Tasarısı, Elektrik Piyasası Kanunu Tasarısı gibi birçok kanun değişikliği ile ilgili katkı ve katılım	Türk Ticaret Kanunu Tasarısı, Kurumlar Vergisi Kanunu Tasarısı, Patent ve Faydalı Model Kanun Tasarısı gibi birçok kanun değişikliği ile ilgili katkı ve katılım	Anayasa Platformu	Türk Ticaret Kanunu Tasarısı, Sosyal Güvenlik Kanunu Tasarısı, Çekişmesiz Yargı ve Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yollarına İlişkin Kanun Tasarısı gibi birçok kanun değişikliği ile ilgili katkı ve katılım
Düzenlenen Seminer, Konferans, Kongre ve Proje Sayısı		14	23	14	11	12

Tablo, TÜSİAD Faaliyet Raporlarından edinilen bilgilerle hazırlanmıştır. TÜSİAD, bürokratik temasları, sivil toplum örgütleri ile görüşmeleri, AB ülkeleri başta olmak üzere çeşitli ülkelerle yürüttüğü temasları ile lobıcilik faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürdüğünden tabloya tüm faaliyetler alınamamış, genel bir çerçeve çizmek amacı ile sadece belirtilen faaliyetlere yer verilmiştir.

4.2. AKP İKTİDARININ İKİNCİ DÖNEMİ (2007-2011): ÇATIŞMA EVRESİ

22 Temmuz 2007’de yapılan genel seçim sonucunda, AKP, % 46.58 oy oranı ile tek parti olarak hükümeti kurma hakkını ikinci kez elde etmiştir. “*Sandıktan istikrar çıktı*” (Yeni Şafak, 27 Temmuz 2007) ifadesi ile seçim sonuçlarından memnuniyetini belirten Yalçındağ, seçimlerden birkaç ay sonra hazırlanan hükümet programında iş dünyasının taleplerinin yer almamasını eleştirmektedir. Seçim öncesi parti programında yer alan politikaların, hükümet programında yer almadığını belirten Yalçındağ, rekabetçi bir piyasa ekonomisi için, kayıt dışılığın azaltılması ve kadrolaşmadan kaçınılarak kaynakların verimli kullanılması gerektiğini ifade etmektedir:

“Bu dönemde iş dünyası açısından çok önemli olan kayıt dışı ekonomiyle mücadele, finansal piyasalar ve sanayi ile ilgili somut önerilerin, hükümet programında yer almamış olmasına bir anlam veremiyoruz. Kayıt dışı ekonomi ile hiç mücadele edilmemiştir. Yeni bir sanayi stratejisi yapılması, verimliliğe, teknolojiye, inovasyona, AR-GE’ye yatırımın teşvik edilmesi, bölgesel ve sektörel teşviklerin gözden geçirilmesi, bölgesel kalkınma anlayışının yerleştirilmesi ve buna ilişkin altyapının oluşturulması şarttır. Ülkemizin sınırlı kaynakları, ideolojik temelli kadro seçimlerinin yaratacağı verimlilik kaybını kaldıracak durumda değildir. Devlet kadrolarının liyakat, beceri ve yetenek esasına göre seçilmemesi, hükümetten beklenen performansı olumsuz yönde etkileyebilecektir” (Hürriyet, 7 Eylül 2007).

Ekonomiye ilişkin endişelerini Devlet Bakanı Mehmet Şimşek’in de katıldığı “Türkiye Ekonomisi İçin Büyüme Stratejileri” başlıklı konferansta da dile getiren Yalçındağ, son çeyrek büyüme rakamlarının beklenenden düşük geldiğini bu sorun ile beraber işsizlik, kayıt dışı ekonomi, bölgesel gelişim farklılıkları gibi sorunların da bir an önce çözülmesi gerektiğini tekrar ifade etmiştir (Cumhuriyet, 14 Aralık 2007).

Kamu ile özel sektör temsilcilerinin ekonomik gelişmeleri değerlendirmek üzere bir araya geldiği başka bir ortam da, YOİKK⁸⁸ toplantılarıdır. Başbakanlık Müsteşarı

⁸⁸ YASED, tarafından "Türkiye'de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reformu Programı" adı ile hükümete sunulan reform önerisi, 31 Ocak 2002 tarihinde Bakanlar Kurulu'nca kabul edilmiş, bu program altında YOİKK kurulmuştur.

başkanlığında⁸⁹, Maliye, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı müsteşarları ile Hazine, Dış Ticaret, DPT müsteşarlarının, Teknik Komite başkanları ile TÜSİAD, TOBB, YASED ve TİM başkanlarının toplanması sonucu alınan kararlarının, TOBB öncülüğünde oluşturulan komiteler tarafından uygulanması öngörülmüştür. İş dünyası örgütlerinin kendi taleplerini dile getirebildiği ve çeşitli öngörüler sunduğu bu toplantılarda oluşturulan eylem planları, politika yapım sürecinde hükümete yol göstermektedir. 30 Ocak 2008 günü Başbakan Yardımcısı Nazım Ekren ile bazı Devlet Bakanları'nın katıldığı YOİKK toplantısında, 2007 yılı için kurulun amacına yeteri kadar hizmet edemediği görüşüne varılmıştır. Başta TÜSİAD olmak üzere, TOBB ve TİM de, 2007 yılında dünya ekonomisinde yaşanan küresel dalgalanmalar konusunda yeteri kadar çaba harcanmadığını ve 2008 yılı için ciddi endişeleri olduğunu ifade etmişlerdir⁹⁰. Bu endişeleri haklı çıkaracak biçimde Şubat ayı enflasyon oranları, beklendiğinden yüksek çıkmıştır. Bunun üzerine hükümete bir uyarı daha yapmayı gerekli gören TÜSİAD başkanı Arzuhan Yalçındağ⁹¹, “Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye'nin Tanıtımı: TÜSİAD Örneği” başlıklı TÜSİAD raporunun tanıtım toplantısında *“Bugün itibarıyla kaygıyla izliyoruz. İç pazarda daralma var, işsizliğe çare bulunamıyor, büyüme daralıyor, enflasyona dikkatlice eğilmek lazım. Bu yıl zorlu olacak demiştik. Ekonomi gündemin birinci maddesi yapmalıyız. Finansal dalgalanmanın dünyanın reel büyümesine de negatif etkisi olacak. Reformlar bir an önce yapılmalı. 'Biz çok iyi şeyler başardık' rehavetinde olunmamalı, dalgalanmayı göz önünde bulundurarak ekonomiye odaklanmalıyız”* (Cumhuriyet, 6 Mart 2008) ifadeleriyle endişelerini ve politika önerilerini dile getirmiştir.

⁸⁹Daha sonra bu başkanlık, 637 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Ekonomi Bakanlığı'na devredilmiştir (YOİKK).

⁹⁰ TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu “2007'de hemen tüm makro göstergelerde ciddi bozulmalar yaşandığını da göz ardı edemeyiz. Bir taraftan iyiyi umarken, kötüye karşı da hazırlıklı olmak zorundayız. Olumsuzluk yaymak kadar, 'bize bir şey olmaz' türünden temennilere bel bağlamak da, sorumlu bir yönetim anlayışına uymaz” derken, TİM Başkanı Satıcı, “Dünyada ekonomi daha iyi bir noktaya doğru gitmiyor. Küresel dalga ortamında daha hassas bir mali politika izlenmesi gerekli. Girdi maliyetleri üzerindeki yükler kaldırılmadığı için yurtdışında iş kaybediyoruz, istihdam yaratamıyoruz, hatta kaybediyoruz” ifadeleriyle endişelerini dile getirmiştir (Cumhuriyet, 9 Şubat 2008).

⁹¹ Bu dönemde, özellikle Karamehmet Grubu'nun sahibi olduğu gazetelerde Aydın Doğan'ın vergi kaçırdığı iddiaları yer almaya başlamıştır. Hükümetin, medya yolu ile Doğan Grubu'nu ve içinde bulunduğu TÜSİAD'ı, zor duruma düşürmeye çalıştığı çıkan haberler arasındadır (Cumhuriyet, 28 Mart 2008).

İş dünyası tarafından ekonomik endişeler dile getirilmeye devam ederken, siyasal alanda beklenmedik gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, AKP'nin “laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle kapatılması ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dâhil olmak üzere 71 kişinin, 5 yıl süre ile siyasetten uzaklaştırılması istemiyle hazırladığı iddianameyi Anayasa Mahkemesi'ne 14 Mart 'da sunmuştur.

TÜSİAD, kapatma davasını demokratik olmayan bir hareket olarak nitelendirmekte, bu davanın ekonomik alandaki olası olumsuz etkilerinden endişe etmektedir. Yaşanacak siyasi istikrarsızlık, ekonomik göstergelerin daha da kötüleşmesine, yabancı yatırımcının çekilmesine, cari açığın artmasına yol açacaktır. Avrupa ülkeleri ile daha sıkı ekonomik ilişkilere sahip olan TÜSİAD, yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda bu ülkelerle olan bağlantılarının zarar görmesinden korkmaktadır. Nitekim Avrupa'da gerçekleştirdiği temaslarında, yabancı yatırımcıları Türkiye'den çekilmemeleri için şu şekilde ikna etmeye çalışmaktadır:

“Türkiye'ye inanmaları gerektiğini söylüyoruz. Türkiye'nin demokratik, laik ve de hukuk devleti olduğunu söylüyoruz. Bir iktidar partisinin kapatılması için açılan dava Avrupalılar tarafından tuhaf karşılanıyor, kabul ediyoruz. Demokrasilerde bu tür davalar beklenen bir şey değil ama hukukun üstünlüğüne, Türkiye'nin de bir hukuk devleti olduğuna inanmalıyız. 10-15 sene öncesiyle kıyasladığımızda çok farklı bir demokrasi olduğunu, çok daha çoğulcu bir yapıya sahip olduğunu, eskiye oranla sivil toplumun daha fazla inisiyatif aldığını anlatıyoruz. Bu süreçten demokrasinin daha da kuvvetlenerek çıkacağını belirtiyoruz. Dolayısıyla Türkiye'ye inanmaları gerektiğini söylüyoruz” (Sağlam, Hürriyet, 10 Mayıs 2008).

Dava süreci devam ederken, ilgili bakanlar orta vadeli mali planlar ile ilgili açıklamalarda bulunmuşlar, ancak TÜSİAD bu açıklamaları yeterli görmeyerek, daha ayrıntılı bilgilendirme için, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan ve Devlet Bakanı Mehmet Şimşek'e ve Başbakan Yardımcısı Nazım Ekren'e mektup yazmıştır. IMF programları yerine geçecek yeni alternatiflerin aranmasını “*Dünyanın bu ekonomik konjonktüründe IMF'le bir anlaşma yapmaktan sakınmanın sebebini ve amacını kavrayamıyorum*” (Sağlam, Hürriyet, 10 Mayıs 2008) sözleriyle, faiz dışı fazla hedefi ve mali disiplin konularındaki endişelerini ise, “*Türkiye cari açığı fazla olan, riskli görülen bir ülke. Geçtiğimiz 4-5 yıldaki başarımızda mali disiplin çok önemli bir rol oynadı. Ekonomi*

yönetiminde, beklenti yönetiminde, oluşturulan güvende, birçok alanda mali disiplin çok önemliydi. Bundan fedakârlık mı yapıyoruz? Eğer böyleyse ben doğru bulmuyorum buradaki fedakârlığı" (Sağlam, Hürriyet, 10 Mayıs 2008) ifadeleriyle dile getiren Yalçındağ, konulan hedeflerden memnun olmadıklarını açıkça belirtmektedir.

TÜSİAD'a göre, IMF ile yeni bir stand-by anlaşmasının yapılması, ekonominin gidişatını belirleyecek, aynı zamanda Amerika ve Avrupa ile iyi ekonomik ilişkilerin devam etmesini sağlayacaktır. Sağlam'a göre (Hürriyet, 10 Mayıs 2008), TÜSİAD, IMF programının, ekonomi yönetimini kolaylaştıran, şeffaflığı destekleyen, yabancı sermaye girişini artıran uygulamaları içerdiğini belirtmekte, bu programın gelişmekte olan ülke ekonomilerinde gerekli olduğunu savunmaktadır. Nitekim Yalçındağ başkanlığındaki TÜSİAD heyetinin Washington'da ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried başta olmak üzere bazı üst düzey yetkililerle yaptığı görüşmeler sonucunda, TÜSİAD Washington Temsilcisi Abdullah Akyüz, *"son dönemde yaşanan küresel ekonomik ve finansal gelişmeler ışığında, Türk ekonomisinin istikrarını ve kazanımlarını korumak açısından, IMF ile ihtiyati stand-by yapılması yararlı olacaktır"* (Cumhuriyet, 20 Mayıs 2008) açıklamasını yapmaktadır.

Makroekonomik göstergelerin gittikçe kötüleşmesinden, mikro bazda yapılması gereken reformların gerçekleştirilememesinden ve hükümetin popülist politikalarından duydukları endişeleri, Arzuhan Doğan Yalçındağ, İstanbul'da düzenlenen "Sanayi Politikası: Sektörler, Gelişmeler ve Eğilimler" başlıklı seminerde, TÜSİAD adına şöyle dile getirmektedir:

"Bugün itibarıyla reform sürecinde geriye gidiş, ekonomi politikalarında ise popülist uygulamalar dönemine geri dönüş işaretleri görmekteyiz. Özelleştirme gelirleri borç azaltmak yerine kamu yatırımlarında kullanılacak, İşsizlik Sigortası Fonu da amacı dışında kamu yatırımlarında kullanılacak. SSK ve Bağ-Kur prim borçlarına af geliyor, banka borçları ve tarımsal krediler için sicil affı geliyor. Kamu İhale Kanunu değişiyor, faiz dışı fazla oranı düşürülüyor. Türkiye'nin iktisadi tarihinin de gösterdiği gibi bu tarz popülist uygulamalar, hep kaşıkla verilmesi ve kepçeyle alınmasıyla sonuçlanmıştır. Dileyelim bu kez tarih tekerrür etmesin. Dünyada ekonomik krizin yaygınlaştığı ve derinleştiği Türkiye'mizde makro ekonomik dengelerin bozulma eğilimine girdiği bir ortamda karşımıza çıkan bu kararlar kabul edilebilir nitelikte değildir" (Yeni Şafak, 27 Mayıs 2008; Cumhuriyet, 28 Mayıs 2008).

TÜSİAD'ın hükümetin ekonomi politikalarına yaptığı yoğun eleştiriler, İstanbul Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Dr. Süleyman Yaşar'a göre ⁹², (Aksoy, Yeni Şafak, 22 Kasım 2010) AKP'yi zayıflatma girişimleri olarak nitelense de, Anayasa Mahkemesi'nin partiyi kapatmama kararı vermesi⁹³, neredeyse tüm iş dünyası tarafından olumlu karşılanmıştır⁹⁴. TÜSİAD başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ, karardan duyduğu memnuniyeti,

“Yaşanan bütün gerilimlere, toplumsal kutuplaşmayı artıran ve siyasi çatışma ortamına zemin hazırlayan gelişmelere karşın, Türk demokrasisi önemli bir olgunluk sınavını başarıyla tamamladı. Bu aşamada demokrasimizin daha nitelikli, katılımcı ve çoğulcu bir yapıya kavuşturulması için yapılması gerekenler var. AB'ye tam üyelik süreci de göz önüne alınarak, ülkemizin ihtiyaçlarına uygun geniş kapsamlı ve geniş katılımlı bir anayasa değişikliği süreci başlatılmalıdır. Kararın ekonomi üzerindeki olumlu etkisi en kısa zamanda görülecektir” (Hürriyet, 31 Temmuz 2008)

⁹² Dr. Süleyman Yaşar (Aksoy, Yeni Şafak, 22 Kasım 2010), TÜSİAD ve TOBB'un, AKP'ye zarar vermeye çalıştığını iddia etmekte, IMF ile anlaşılması için baskı yapmalarını ve anlaşma olmazsa, ekonominin kötüye gideceği tehdidinde bulunmalarını, bu çabanın bir parçası olarak görmektedir.

⁹³ 30 Temmuz 2008 tarihinde Anayasa Mahkemesi partinin temelli kapatılmaması, fakat hazine yardımının belirli bir oranda kesilmesi kararına vardığını açıklamıştır.

⁹⁴ “TUSKON Başkanı Rızanur Meral: “Demokrasimiz bu süreçten güçlenerek çıkmıştır. Yalnız Anayasa Mahkemesi Başkanı Haşim Kılıç'ın da konuşmasında belirttiği gibi Türkiye bir daha böyle gündemleri yaşamamalıdır. Artık çok çalışmamız lazım.”

İTO Yönetim Kurulu Başkanı Murat Yalçıntaş: “Yüksek Mahkeme Türk halkının beklentileri yönünde tarihi bir karara imza attı. İş dünyası olarak bu karardan büyük memnuniyet duyduk. Ekonomi, siyasi istikrarla doğrudan doğruya ilgilidir. Hatta ekonominin sağlıklı gitmesinin yegâne şartı siyasi istikrardır. Son 6 yılda gerçekleştirdiğimiz ekonomik büyümenin de en önemli unsuru kuşkusuz ki yıllardır özlemine çektiğimiz siyasi istikrar olmuştur. Kararın olumlu sonuçlarının, Türk ekonomisinde çok kısa sürede görüleceğini umuyorum.”

TİM Başkanı Oğuz Satıcı: “Anayasa Mahkemesi'nin aldığı bu karar Türkiye'nin demokrasi konusunda ne kadar olgunlaştığının bir kanıtı oldu. Bundan sonraki süreçte Türk ekonomisinde önemli gelişmeler beklemek mümkün. Piyasalar zaten bu kararı bekliyordu. Açıklanan sonuç Türkiye ekonomisinin hızlı büyüme sürecine destek verecektir. Önümüzü görebileceğimiz bir dönem. Artık birlik ve beraberlik zamanı.”

TOBB Başkanı Rifat Hisarcıkloğlu: “Yüce mahkemenin verdiği karar, büyük milletimizin demokrasiye olan inancının tezahürü olarak kabul edilmelidir. Siyasi partiler demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasi partilerin kolaylıkla kapatılması Türk demokrasisine zarar vermektedir. Artık işe yeniden koyulma zamanıdır” (Hürriyet, 31 Temmuz 2008).

şeklinde dile getirmiştir⁹⁵. Anadolu Grubu'nun İcra Başkanı TÜSİAD üyesi Tuncay Özilhan da, *“Herkesin bu çıkan neticeden gerekli dersi çıkaracağına inanıyorum. Memleketin huzura ihtiyacı var. Davayla birlikte başlayan süreçte ortamda çok bilinmeyenler vardı. Karar verme aşamasında olan yatırımcılar önünü görememesi durumunda adım atamıyordu. Karar, bu konuda yatırımcıların adım atmasına katkıda bulunacaktır”* (Hürriyet, 31 Temmuz 2008) ifadeleriyle dava sonucunun, yabancı sermayenin güvenini tekrar kazanmak açısından önemli olduğunu belirtmektedir.

2008 yılının Eylül ayında Amerika'da mortgage sistemindeki sorunlar⁹⁶ ile kendini hissettirmeye başlayan kriz, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için bir tehdit oluşturmaya başlamış, krizin boyutu ve etkisinin belirsizliği, Türkiye'nin de önlem almasını gerektirmiştir⁹⁷. Dünyada yaşanan bir ekonomik kriz, küresel ekonomiye entegre bir ekonominin, öncelikle, üretim, ihracat ve ithalat rakamlarını etkileyecektir. TÜSİAD'ın Türkiye'nin dış ticaret hacminin yüzde 80'ini, sanayi üretiminin de yüzde 65'ini oluşturduğu⁹⁸ dikkate alınır, kriz politikalarının TÜSİAD için neden önemli olduğu daha net anlaşılabilir. Nitekim sık sık hükümeti kriz konusunda uyararak TÜSİAD, başta sanayi olmak üzere, etkilenmesi muhtemel tüm alanlarda gerekli reformların yapılmasını talep etmektedir. TÜSİAD başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ, *“Dünyadaki dalgalanmanın etkisinin nerelere kadar uzanacağını, nerede duracağını kimse kestiremiyor. Öyleyse, Türkiye'ye düşen, bu dönemde ekonomik dayanıklılığını artırmak. Bunun yolu da gerekli reformları tamamlamaktan geçiyor. Hükümet, kaybedilen zamanı da dikkate alarak adımlarını hızlandırmalı. Türkiye, AB'yle uyum programına dört elle sarılmalı, gerekenleri hızlı bir şekilde yapmalı. Böyle bir adım, Türkiye'ye iyi gelir, dünyadaki türbülansa karşı nispeten rahatlarız”* ifadeleriyle

⁹⁵ Ekber'e göre (2010: 104), 2008 yılında AKP, siyasi ve askeri olarak halen ABD'nin merkezinde olduğundan, TÜSİAD'ın kapatma davasına tavır koyması, ABD ve AKP ile zımnî bir uzlaşmanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

⁹⁶ Mortgage sistemi ile düşük gelirli ailelere yüksek miktarlarda kredi verilmesi ve konut fiyatlarının inişe geçmesi ile kredilerin geri ödenmesinde yaşanan zorluklar sonucu açığı çıkan kriz ABD ile beraber birçok ülkeyi etkilemiştir.

⁹⁷ Yeni Şafak Gazetesi yazarlarından Murat Aksoy'un Ekonomist Dr. Süleyman Yaşar ile yaptığı röportajda Yaşar, kriz ile ilgili bir soruyu şöyle yanıtlamaktadır: *“2008'de AK Parti'ye açılan kapatma davasından sonra, TÜSİAD ve TOBB ekonomik kaos planı izlemiştir ama başarılı olamamıştır. AK Parti'ye karşı şimdi davaları süren darbe girişimlerinin benzeri referandum öncesi bu kesimler tarafından ekonomik olarak yapılmak istendi. AK Parti karşıtları, hükümeti önce darbe ile düşürmek istemişler, olmayınca kapatma davası ile o da olmayınca ekonomik kriz çıkararak düşürmek istediler. Ama hiç biri başarılı olmadı”* (Aksoy, Yeni Şafak, 22 Kasım 2010).

⁹⁸ Bkz. “Verilerle TÜSİAD”, <http://www.tusiad.org>. Erişim Tarihi: 26.10.2013.

dünyada yaşanan gelişmeler karşısında hükümetin alması gereken önlemleri belirtmektedir (Cumhuriyet, 6 Eylül 2008).

Başta TÜSİAD olmak üzere iş dünyasının yaptığı bu uyarılar, hükümet ile aralarının gerilmesine neden olmuş, Başbakan Erdoğan, “*İster sivil toplum olsun, ister kamu olsun, dünyadaki yangına ülkemden körük tutanlar var*” (Berberoğlu, Hürriyet, 14 Ekim 2008). *Varsa bir projeniz, çözüm için öneriniz, başımız gözümüz üstüne*” (Yeni Şafak, 18 Ekim 2008) çıkışı ile bu eleştirilerden rahatsız olduğunu açıkça belirtmiştir. Erdoğan’ın ünlü “*İnanıyorum ki inşallah bizi teğet geçecek ve biz bunu en az zayıyla atlatacağız*” (Yeni Şafak, 18 Ekim 2008) sözü, iş dünyası tarafından, “bize bir şey olmaz tavrı” olarak algılanmış ve tepki ile karşılanmıştır.

Ekim ayında yapılan TÜSİAD YİK toplantısında, reel sektörde küresel krizin etkilerinin kaçınılmaz olarak biraz daha belirgin olarak beklenmesi gerektiğini ve ihracat pazarlarında büyümenin muhtemelen sifıra yakın gerçekleşebileceğini savunan Mustafa Koç, olası riskler için harekete geçmek gerektiğini ifade etmiştir (Yeni Şafak, 18 Ekim 2008). TÜSİAD başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ ise aynı toplantıda, “*Devir, devletin özel sektörün bir arada olma devridir. Önerilere kulak verme devridir. Konuşanı susturma, ‘biz gerekeni yaparız’ diyerek tartışmaları bastırma, yatırım yapan, istihdam yaratan, elini taşın altına koyan, sırtında yumurta küfesi taşıyan özel sektörü suçlama devri değildir. Evet, Türkiye’de görünen bir yangın yok, ama yön değiştiren ve kuvvetini artıran bir rüzgârın tehdidi altındayız*” ifadeleriyle hükümetin tavrını eleştirmektedir (Sağlam, Hürriyet, 18 Ekim 2008; Yeni Şafak, 18 Ekim 2008).

Hükümet ile iş dünyası arasında ekonomi ile ilgili tartışmalar sürerken, krizin etkileri, ekonomik göstergelerdeki değişimlerle açığa çıkmaya başlamıştır. 2008’de çoğu sektörde yaşanan küçülme sonucunda Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), 2007’ye kıyasla sadece yüzde 0,7 oranında artış gösterebilmiştir. 39. TÜSİAD Olağan Genel Kurulu’nda, krizin teğet geçmeyle yerle bir etme arasında olduğunu belirten Yalçındağ, ekonominin durma noktasında olduğunu belirterek, acil olarak alınması gereken önlemleri şöyle sıralamaktadır⁹⁹: Vergiler düşürülmeli; IMF ile stand-by anlaşması¹⁰⁰

⁹⁹ TÜSİAD dışında başka örgütler de, krize karşı önlem paketleri oluşturmuşlardır. Bunlardan biri olan Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)’nin hazırladığı “Küresel Krize Karşı Alınması Gereken Önlemler” başlıklı raporda yer alan başlıca öneriler şöyle sıralanmaktadır:

yapılmalı; likidite arttırılmalı ve talep canlandırılmalı; sektörel ve bölgesel teşvik sistemine geçilmeli; beklenti yönetimi doğru yapılmalı ve güven sağlanmalı (Cumhuriyet, 23 Ocak 2009). TÜSİAD YİK başkanı Mustafa Koç da, hükümetin, piyasaların güven sorununu ortadan kaldıracak güçlü önlem paketleri oluşturmak yerine, dağınık tekil önlemler almasını ve IMF anlaşmasını geciktirmesini eleştirmektedir (Cumhuriyet, 23 Ocak 2009).

Lindblom'ın da belirttiği gibi (1977: 177-80), hükümetler, ekonomik krizlerden iş dünyasının desteği olmadan çıkılamayacağını farkındadır. AKP hükümeti de, iş dünyası ile daha sık görüşmeye başlamış, ortak bir çözüm yolu bulmaya çalışmıştır. TÜSİAD'ın Sanayi ve Ticaret Bakanı, baş müzakereci Egemen Bağış ve Başbakan ile yaptığı görüşmeler sonrasında krize ilişkin tespitlerin paralel olduğu görüşüne varılmış, özellikle IMF ile anlaşma yapılması hususu tartışılmıştır (Hürriyet, 13 Şubat 2009). Ancak, 2008 yılının başında biten Stand-by anlaşmasının tekrar yapılıp yapılmayacağı konusu bu toplantılarda kesinlik kazanamamıştır. IMF programında, mali performansa ilişkin kriterlerin ve Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)'nun bağlanacağı bir mali üst kurulun yer alması, hükümet tarafından sıcak karşılanmamaktadır¹⁰¹ (Hürriyet, 13 Şubat 2009).

TÜRKONFED Başkanlar Konseyi toplantısında, TÜSİAD başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ, 2009 büyüme tahminlerini yüzde -4.1 olarak belirlediklerini (TÜSİAD, Nisan 2009), bu tahmini yaparken IMF kaynağını, büyüme, bütçe finansman bütünlüğü ve istihdamı destekleyecek şekilde hesaba kattıklarını ifade etmiştir (Yeni Şafak, 22

“1- Reel sektör ve finans sektörü arasında sorunların giderilmesi için IMF'den gelmesi olası kaynağın ciddi bir bölümünün, yüzde 50-60'ının banka kanallarıyla reel sektöre kullandırılması,

2- Tüketici talebinin canlandırılması ve çarkın dönmesi için kaynakların bir bölümünün de bankalara taze kan verilerek kredilerin dönüşünün sağlanması,

3- İşsizlik Sigortası Fonu'nda toplanan yüzde 2'lik işveren payının en azından nemasının bu dönemde reel sektörün işgücü maliyetlerinin hafifletilmesinde kullanılması” (Cumhuriyet, 11 Şubat 2009) .

¹⁰⁰ Mustafa Sönmez'e göre (2010: 129), TÜSİAD bu talepte bulunurken, AKP, IMF ile nasıl bir anlaşma yapılacağı konusunda İslamcı-muhafazakâr MÜSİAD'ın yaklaşımını daha çok benimsemektedir. Sönmez, MÜSİAD'ın IMF'ye yönelik olarak, “hem para ver, hem de bizi daraltma” beklentisinde olduğunu, AKP'yi uzun süre IMF ile “stand-by anlaşması” yapmaya değil, ondan yaptırım ve baskısı olmayan bir “esnek kredi” koparmaya yönlendirdiğini iddia etmektedir (Sönmez, 2010: 129).

¹⁰¹ Mustafa Balbay (Cumhuriyet, 3 Şubat 2009) Cumhuriyet Gazetesi'ndeki köşe yazısında, AKP'nin IMF ile anlaşmayı ertelemesini, yerel seçime kadar iş dünyasını oyalayarak, çok fazla şikâyetçi olunmasını engellemek istemesine bağlamaktadır.

Nisan 2009). Sektörel Dernekler Federasyonu (SEDEFED) ve Uludağ İhracatçılar Birliği (UIB) tarafından düzenlenen konferansın açılışında da, dünyada yaşanacak daralmanın Türkiye'nin ihracat ve büyüme değerlerinin azalmasına neden olacağı, bu olağanüstü durumdan dolayı para ve maliye politikalarının akıllıca ve kontrollü biçimde kullanılması gerektiğini belirten Yalçındağ, *“Artan bütçe açığımızı kontrol edebilmek için de bir IMF anlaşmasına ihtiyacımız olduğunu söylemeliyim. Bir süredir gündemde olan mali kural, hem iç disiplinimizi, hem de orta vadeli öngörülebilirliğimizi sağlamak açısından son derece önemlidir”* (Hürriyet, 29 Nisan 2009) ifadeleriyle hükümete anlaşmayı bir an önce yapması uyarısında bulunmaktadır.

Hükümet, IMF Başkanı ve Başkan Yardımcısı ile yaptığı görüşmelerde diğer kriterlere ek olarak, Gelir İdaresi Başkanlığı'nın özerk kuruluş haline getirilmesini talep eden IMF'nin, bu isteğini olumlu karşılamamış, iş dünyası baskısı ile karşı karşıya olan Başbakan Erdoğan düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: *“IMF olmazsa biz ölecek miyiz? Hiç öyle bir derdimiz yok. Gelir İdaresi Başkanlığı özerk kuruluş haline gelsin. Olamaz, böyle bir şeyi biz kabullenmeyiz. Bırakın o işi biz yapalım. Biz şu anda reforme ederiz ama özerk hale getirmeyiz. Reforme etmek için çalışmalarımız var”* (Hürriyet, 12 Haziran 2009).

TÜSİAD eski başkanlarından, Anadolu Holding Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özilhan ise, hükümet ile IMF arasında anlaşmazlığa neden olan Gelir İdaresi Başkanlığı'nın özerkleşmesi konusundaki düşüncelerini, *“Gelir İdaresi tüm dünyada bağımsızdır. Türkiye'nin de bu yönde adım atması doğru olur. Bunun güzel örneklerini geçmişte yaşadık, bugün iyi ki özerk bir BDDK var diyoruz. Aynı şekilde, Enerji Piyasası Denetleme Kurumu (EPDK), SPK ve Rekabet Kurumu'nun neler kattığını görüyoruz”* (Hürriyet, 12 Haziran 2009) sözleriyle ifade etmiştir. Ekim'de düzenlenen TÜSİAD YİK toplantısında, başkan Arzuhan Doğan Yalçındağ ise, IMF programını destekler biçimde, Gelir İdaresi'nin özerk hale getirilmesinin, kendilerinin daha önce hazırladığı raporlarda yer alan bir öneri olduğunu ve bu özerkliğin kayıtdışılığı azaltarak, vergi gelirlerinde ciddi artışlar yaratabileceğini dile getirmiştir (Yeni Şafak, 2 Ekim 2009).

IMF ile yapılacak bir stand-by anlaşması dışında, iş dünyası, Türkiye ekonomisinin, küresel çapta bir rekabet gücüne ve kriz sonrası sağlam ekonomisi ile dünyada artan bir

role sahip olması için, planlı bir çalışma yapılması gerektiğini düşünmektedir. TÜSİAD YİK'nde Mustafa Koç, *“Bizim de Türkiye ekonomisinin geleceğini kapsamlı şekilde tasarlama konusunu gündeme bir an önce taşımamız gerekiyor”* (Hürriyet, 19 Haziran 2009) sözleriyle hükümetin bu konuda harekete geçmesi gerektiğini dile getirmektedir. Dünya yeniden şekillenirken Türkiye'nin yeni bir vizyona, dile ve toplumsal senteze ihtiyacı olduğunu (Hürriyet, 20 Haziran 2009), kutuplaşmanın yaratıldığı, farklılıkların azaltılmaya çalışıldığı bir ortamın ne siyasete ne de ekonomiye yararlı olacağını vurgulayan Arzuhan Doğan Yalçındağ ise, düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: *“Ülkemizin kutuplaşmanın şiddetini düşürecek, tahammülsüzlüğü dışlayan bir siyasi iklime ihtiyacı var. Her eleştiriye düşmanca yaklaşımın belirtisi olarak görmekten vazgeçmeliyiz. Farklı görüşlerin varlığının, tartışma ortamımızı ve fikir dünyamızı zenginleştireceğini unutmamalıyız. Türkiye'de her şeyden önce bir zihniyet devrimi yaşanması gerektiğine inanıyoruz”* (Hürriyet, 19 Haziran 2009).

Arzuhan Yalçındağ'ın görev süresinin dolmasının ardından seçilen Yönetim Kurulu Başkanı Ümit Boyner¹⁰² de, Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar ve muhalefet liderleri ile gerçekleştirdiği ilk temaslarda yaşanan siyasi kutuplaşmanın ekonomik anlamda Türkiye'ye zarar vereceğini belirterek, bir an önce bu ortamdan uzaklaşılması gerektiği mesajlarını vermiştir. Boyner¹⁰³ demokratikleşmenin, bölgede ve dünyada önemli bir ekonomik güç olabilecek bir Türkiye için gerekli politik zemini hazırlayacağını, bu nedenle, Türkiye'nin yargı reformu ile Siyasi Partiler ve Seçim Yasası'ndaki değişimleri de içine alan yeni bir Anayasa'yı ve bütün bunları içerecek bir

¹⁰²Bu değişikliği, Cumhuriyet gazetesi köşe yazarlarından Atilla Özsever, AKP'nin TÜSİAD ve İstanbul burjuvazisinin çıkarlarını savunan Doğan Grubu'na ihtiyacı kalmadığını, bu nedenle, hem TÜSİAD Başkanlığı'ndaki Doğan Grubu temsilcisinin uzaklaştırıldığı, hem de vergi cezası ile bu grubun medyadaki etkinliğinin azaltıldığı biçiminde yorumlamaktadır (Cumhuriyet, 15 Nisan 2010).

¹⁰³ İç politikada, türban sorunu, imam hatip ve meslek liselerinin kat sayı meseleleri, dış politikada, Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ve siyasi yakınlaşmalar, *“Türkiye eksen kayması mı yaşıyor?”* sorularını gündeme taşımıştır. Yeni Şafak Gazetesi'nde yer alan habere göre, iş dünyası, bu soruya olumsuz yanıt vermiş, Türkiye'de eksen kaymasının olmadığını belirtmiştir (Yeni Şafak, 18 Şubat 2010). Yine bu dönemde Batı ile olan ilişkilerin gerilmesine diğer bir örnek, soykırım tasarısının ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'nde kabul edilmesi ve İran ile yakın ilişkilerin ABD tarafından hoş karşılanmaması sonucu gerilen ilişkilerin üzerine Başbakan'ın *“ABD seyahatlerini beklemeye alın”* (Hürriyet, 13 Mart 2009) talimatı ile kendisini göstermiştir. Amerika'da bir temsilciği bulunan ve üst düzey yetkililerle sık sık görüşmeler düzenleyen TÜSİAD ise, ziyaretlerini, Boyner'in, *“Diyalog kapılarının kapandığı dönemde ziyaretin verimli olmayacağını düşündük”* (Hürriyet, 13 Mart 2009) sözleriyle ertelemek durumunda kaldığını bildirmiştir.

demokratikleşme paketini, süratle tartışması gerektiğini vurgulamaktadır (Cumhuriyet, 26 Şubat 2010).

1992 yılından beri TÜSİAD, demokratikleşme temelinde¹⁰⁴ yeni bir anayasa hazırlanması için çalışmakta, bu kapsamda raporlar hazırlamaktadır. Bu nedenle, TÜSİAD, AKP Hükümeti'nin hazırladığı Anayasa değişiklik paketini ayrıntılı bir biçimde incelemiş, başkan Ümit Boyner¹⁰⁵: *“Temel hak ve özgürlükler konusunda çok noktada aynı yerde olmamıza rağmen paketin bazı noktalarında, bizim için çok önemli noktalarında, özellikle kuvvetler ayrılığı konusunda görüş ayrılıklarımız var”* (Cumhuriyet, 26 Mart 2010) ifadesiyle pakette yer alan bazı konularla ilgili önemli fikir ayrılıkları olduğunu belirtmiştir. Bu şekilde, Anayasa hazırlanış sürecinde söz sahibi olmak isteyen ve olmasını istedikleri değişiklikleri açık bir biçimde kamuoyu ile paylaşan TÜSİAD'ın, herhangi bir çıkar grubu olmaktan uzaklaştığını söylememiz mümkündür.

Hükümet yetkilileri ile TÜSİAD temsilcilerini bir araya getiren başka bir ortam EKK¹⁰⁶ toplantılarıdır. Bu kurul, gerekli gördüğü takdirde bazı sivil toplum kuruluşlarının ya da üniversitelerin temsilcilerini toplantılarına davet etmektedir. Nisan ayında yapılan toplantıya davetli olarak katılan kuruluş, TÜSİAD olmuştur. Ekonomik konuların yanında siyasi meselelerinde tartışıldığı bu toplantının başkanlığını, Devlet Bakanı ve

¹⁰⁴ Yakup Kepenek (Cumhuriyet, 5 Nisan 2010), TÜSİAD dışında anayasa değişiklikleri için çalışmalar yapan kurum ve kuruluşların da olduğunu ve bu çalışmaların “demokratikleşme” ortak noktasında bulunduğunu ifade etmektedir. Nitekim MÜSİAD başkanı Ömer Cihad Vardan, Mayıs ayında yapılan MÜSİAD-TÜSİAD görüşmesi sonrasında *“Türkiye'nin ilerlemesine yönelik olarak ortak projeler yapabileceğimiz zeminin oluşturulması yönündeydi. Bunlardan biri özgürlükler ve demokratikleşme”* (Hürriyet, 14 Mayıs 2009) ifadeleriyle bu tezi doğrular nitelikte bir açıklama yapmıştır. K. Lorasdağı (2010:120) da, ekonomik küreselleşmenin getirilerinden faydalanmak isteyen MÜSİAD'ın, demokrasiye bakışının bu nedenle değiştiğini vurgulamaktadır (2010: 103).

¹⁰⁵TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner, Anayasa'nın hazırlanış süreci ve içeriği ile ilgili düşüncelerini açık bir biçimde dile getirmektedir: *“Birey odaklı olmalı, hiçbir ayrıcalığa yer vermemeli, kuvvetler ayrılığı ilkesinin geçerli olduğu çoğulcu parlamenter demokrasiyi esas almalıdır. İvedilikle ülke barajının düşürülmesi ve ön seçimin zorunlu olması yönünde bir değişiklik yapılmalıdır. Gündemde olan Anayasa değişiklik paketi, hazırlanışı açısından parlamentoda sağlanmış bir uzlaşmaya dayanmamaktadır. Referandum anayasal bir yol olmakla birlikte, en doğru tercih değildir. Anayasa Mahkemesi'nin 19 üyesinin 16'sının Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi, üstelik bunun 7'sinin Cumhurbaşkanı tarafından re'sen atanması, yürütmenin yargı üzerindeki etkisini arttıracaktır. Yargı bağımsızlığını zedeleyecek düzenlemeler, yargının tarafsızlığı tartışmasını anlamsızlaştırmaktadır”* (Cumhuriyet, 26 Mart 2010).

¹⁰⁶ Bu kurul, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı'na bağlı olup, 28 Şubat 2009 tarihinde 5838 sayılı Kanun ile kurulmuştur. Kurul, Başbakan Yardımcısı başkanlığında Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Ekonomi Bakanı, Gümrük ve Ticaret Bakanı, Kalkınma Bakanı ve Maliye Bakanı'ndan oluşmaktadır. Daha önceki yıllarda bir Devlet Bakanı başkanlığı'nda çalışmalarını yürütmüştür.

Başbakan Yardımcısı Ali Babacan yapmıştır. Toplantının gündem maddeleri¹⁰⁷ arasında yer alan istihdam konusu, 2009’da artış gösteren işsizlik oranı (yüzde 14) nedeniyle ayrıca önemlidir. Nitekim Boyner, toplantı sonrasında istihdamın artırılması ile ilgili iş dünyası¹⁰⁸ olarak kendilerine çok fazla görev düştüğünü kabul eden bir açıklama yapmaktadır. Ancak işsizliği giderecek önlemlerin alınması için, yatırım ortamının iyileştirilmesinin ve öngörülebilir para ve maliye politikaları izlenmesinin gerektiğini vurgulamaktadır (Hürriyet, 13 Nisan 2010; Yeni Şafak, 30 Haziran 2010). Başbakan’ın bu sorun ile ilgili sunduğu “herkes bir kişiyi işe alırsa” çözümünü eleştiren Boyner, “kulağa çok hoş geliyor ama sürdürülebilir değil” (Hürriyet, 13 Nisan 2010) diyerek, TÜSİAD olarak, istihdam üzerindeki vergilerin azaltılmasını ve esnek istihdamı önerdiklerini açıklamıştır (TÜSİAD, 8 Nisan 2010; TÜSİAD, TS/SKD/İS/08-07; Cumhuriyet, 17 Şubat 2010).

İç politikadaki etkinliğinin yanında, dış politikada da etkili adımlar atan TÜSİAD heyeti, Boyner’in başkanlığında, Kuzey Irak yönetiminin lideri Mesud Barzani ile görüşmüştür (Hürriyet, 4 Haziran 2010). Iraklı ve Türk şirketlerin iş birlikleri, yapılacak yatırımlar ve bunlar için gerekli siyasi ortamın oluşturulması konularının görüşülmesi (Habertürk, 6 Haziran 2010) TÜSİAD’ın Kuzey Irak bölgesinde de etkin olmaya çalışan bir örgüt olduğunu göstermektedir. Nitekim 2008 yılından itibaren TÜSİAD üyesi şirketlerden bazıları bu bölgede çeşitli yatırımlar yapmaya başlamışlardır¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Kurul toplantısının diğer önemli başlıkları şöyledir :

“ * Anayasa Mahkemesi kararlarının uygulanmasına ilişkin sorunlar, katma değer uygulamalarına ilişkin sıkıntılar, vergi incelemelerinde mevcut sorunlar.

* Kredi maliyetlerinin azaltılması için öneriler, kredi hacminin genişlemesi/kaynak ihtiyacının karşılanması için öneriler.

* Kayıt içi faaliyetlerin özendirilmesi, ekonominin kayıt içi istihdam yaratma potansiyelini güçlendirmesi, denetim kapasitesinin geliştirilmesi ve yaptırımların ağırlaştırılması.

* Kamu Reformları Çalışma Grubu; karar alma süreçlerine Sivil Toplum Kuruluşlarının katılımı, kamu alımları sisteminin AB’ye uyumu.

* Sanayi stratejisinin oluşturulması, sanayi politikası yuvarlak masa toplantıları, teşvik politikalarının değerlendirilmesi, sanayinin üzerindeki ek yüklerle ilişkin değerlendirme” (Cumhuriyet, 9 Nisan 2010).

¹⁰⁸ Cumhuriyet gazetesi köşe yazarlarından Atilla Özsever (Cumhuriyet, 15 Nisan 2010), kriz sonrasında sermaye fraksiyonlarının işçi sınıfına karşı ortak bir tavır belirlediğini, TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD’ın bir yandan çıkar çatışmalarını devam ettirirken, diğer yandan kriz bahanesi ile işçiler ile ilgili olarak işten çıkarma, düşük ücret uygulaması, çalışma saatlerinin artırılması gibi konularda ortak davrandıklarını iddia etmektedir.

¹⁰⁹ Mustafa Sönmez (Cumhuriyet, 4 Ekim 2010), bu yatırımlarla ilgili bazı tespitler yapmaktadır: “Efes markalarının sahibi Anadolu Endüstri Holding’in patronu, TÜSİAD’ın eski başkanlarından Tuncay Özilhan’ın, Erbil’deki şişe dolmuş tesisleri Nisan 2008’de faaliyete geçti, sırada Bağdat yatırımı var. Çukurova Grubu’nun şirketi Genel Enerji, Irak’ın Kürt bölgesinde TaqTaq’da petrol arama işine girdi.

TÜSİAD'ın Irak yönetimi dışında bir diğer önemli görüşmesi, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile gerçekleşmiştir. AKP ile ABD arasında İsrail ve İran politikaları ile ilgili olarak yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle, Clinton, Washington'da bulunan AKP temsilcileri yerine, TÜSİAD başkanı ile görüşmeyi tercih etmiştir (Cumhuriyet, 19 Haziran 2010). Nitekim görüşme öncesinde Boyner'in "*Umarım ziyaretimiz, Türkiye'nin ABD'nin müttefikliği konusundaki bazı düşüncelerimizin iletilmesinde ve aramızdaki yanlış anlamaların giderilmesinde kilit rol oynayacak*" (Yeni Şafak, 18 Haziran 2010) ifadeleri, ABD ile yaşanan anlaşmazlıkları doğrulamaktadır.

ABD ve Irak'ın üst düzey yetkilileri ile görüşmelerinden sonra TÜSİAD yetkilileri, AB Konseyi Başkanı Herman Van Rompuy ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. TÜSİAD'ın, Türkiye dış politikası açısından stratejik önemi olan Irak, ABD ve AB temsilcileri ile görüşmesi, TÜSİAD'ın dış politikada etkin olduğunu göstermektedir. 2010 yılının Haziran ayında yapılan görüşmelerde hükümet yetkilileri yerine, iş dünyasının bir temsilcisi ile görüşmesini, Boyner, dünyada değişen dengelerin bir yansıması olarak değerlendirmektedir: "*Buna dünyada yeni dönemde sivil toplumun etkisi diye bakmak lazım. Demokratikleşmede ve dünyanın değişen dengelerinde bence sivil toplum örgütlerine büyük iş düşüyor. O noktada karar vericilerin Türkiye'nin en etkili sivil toplum örgütlerinden birini dinlemesini çok doğal ve yapıcı buluyoruz*" (Yeni Şafak, 30 Haziran 2010). Hükümet tarafından alınacak ekonomik ve siyasi kararlarda söz sahibi olunmasını, demokratikleşme sürecine bağlayan Boyner'in, TÜSİAD'ı Türkiye'nin en etkili sivil toplum örgütlerinden biri olarak nitelemesi de dikkat çekicidir.

Lindblom (1977: 6), liberal piyasa sisteminin olmadığı ülkelerde liberal demokrasinin olamayacağını söylemekte, diğer taraftan, liberal demokrasilerin bu sistemin devamlılığını sağladığını da ifade etmektedir. Lindblom'ın (1977: 6) liberal demokrasi ile liberal ekonomi arasında kurduğu doğru orantı, Türkiye'de büyük sermaye sahipleri tarafından kurulmaktadır. Nitekim yurt dışı ziyaretleri sonrasında, dünyada yaşanan kriz ile Batı anlamında yüksek demokrasi standartlarında yaşamayan otoriter kapitalist

ülkelerde büyümenin artacağını (Yeni Şafak, 30 Haziran 2010), ancak bu büyüme büyümesine kapılıp, sahip olunan ekonomik ve siyasi değerlerin terk edilmemesi gerektiğini vurgulayan Boyner, asıl olarak demokratik, laik ve piyasa sistemine dayalı bir ekonominin devamlılığının sağlanmasını istemektedir (Hürriyet, 6 Ağustos 2010). Bu değerlerin, Türkiye'nin bölgesel güç olmasını sağlayan en önemli unsurlar olduğunu belirten Boyner, G20¹¹⁰ ve AB¹¹¹ gibi hedefleri olan Türkiye'nin, bölgesel işbirliklerini devam ettirerek, AB değerlerine uygun çoğulcu, laik ve demokratik bir programla (Hürriyet, 6 Ağustos 2010) yola devam etmesi gerektiğini belirtmektedir.

Anayasa değişikliği paketi ile ilgili olarak 12 Eylül 2010 tarihinde yapılacak olan referandum, iş dünyası ile hükümet arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. Başbakan'ın, TÜSİAD'ın Anayasa değişiklikleri¹¹² ile ilgili düşüncelerini açıklamasını istemesi¹¹³ ve *"Bitaraf olan bertaraf olur, safınızı belirleyin!"* (Sirmen, Cumhuriyet, 3

¹¹⁰ 2010 yılında Seul'da düzenlenen G20 Zirvesi'nde 9 maddelik bir konsensüse varılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler için ayrı bir öneme sahip olan konsensüsün maddeleri şöyledir: 1) Ulusal ve bölgesel altyapı yatırımları artırılmalıdır. Altyapıdaki yetersizliklerin giderilmesi için tam kamusal, yarı kamusal ve özel kaynaklar harekete geçirilmelidir 2) Emeğin becerisini artıran yatırımlar cazip hale getirilmelidir 3) Küresel ekonomik istikrarın sağlanması için serbest ticaret ve yatırımın engellenmemelidir 4) Büyüme ve istihdamın artırılması için özel sektör yatırımlarına ağırlık verilmelidir 5) Gıda güvenliğinin sağlanması ve gıda fiyatlarındaki dalgalanmanın piyasa davranışlarını bozucu etkisini önlemek için uluslararası bir düzenleyici kuruluş geliştirilmelidir 6) Ekonomik şoklara karşı gelir güvenliği ve sosyal koruma programı geliştirilecek ve ülkesi dışında çalışan işçilerin kazandıkları dövizlerin kendi ülkelerine transfer maliyetleri azaltılmalıdır 7) Küçük ve orta büyüklükte işletmelerin finans kaynaklarına ulaşması sağlanmalıdır 8) Sürekli gelir ve sosyal eşitlik sağlayan bir vergi idaresinin inşa edilmesi desteklenmelidir 9) Gelişmekte olan ülkelerin kapasitesini artırmak için güncel bilgi ve tecrübeler aktarılarak, ülkelerin kendi politikalarını bu doğrultuda oluşturması sağlanmalıdır" (Aksoy, Yeni Şafak, 22 Kasım 2010).

¹¹¹ AKP, AB ile ilgili çalışmalarda ilerleme kaydedildiğini ifade etse de, 2010 AB İlerleme Raporu ile Türkiye'nin taahhütlerini içeren Katılım Ortaklığı Belgesini karşılaştıran TÜSİAD, çok da olumlu bir tablonun ortaya çıkmadığını belirtmektedir. TÜSİAD, özellikle, malların serbest dolaşımı, işçilerin serbest dolaşımı, sermayenin serbest dolaşımı, kamu ihaleleri, Şirketler Hukuku, tüketicinin korunması ve kamu sağlığı alanlarında, hükümetin taahhütlerini yerine getirmediğini ortaya koymaktadır (Cumhuriyet, 27 Kasım 2010).

¹¹² Bakan Mehmet Şimşek, TÜSİAD'a hitaben şu ifadeleri kullanmıştır : *"Gönül ister ki herkes içerikle ilgili değerlendirmelerde bulunsun, herkes bu pakete niye destek verdiğini veya vermediğini kamuoyuyla tabii ki paylaşsın. Çünkü aslında bu Türkiye'nin, yani geleceğinin oylandığı bir paket. İş alemi de tabii ki Türkiye'nin önemli bir kesimidir. Onların da tabii ki Türkiye'nin geleceğini belirleyecek gündeme duyarsız kalmasını bekleyemezsiniz. Dolayısıyla bunu o çerçevede değerlendirmekte yarar var"* (Yeni Şafak, 20 Ekim 2010).

¹¹³ *"Onlar gücünü sermayeden alıyor. 16 milyon seçmen bize görev vermiş. Sermayeden gücü bir yere kadar alırsınız. Bize de destek olmanız lazım. Ben onları çok dinledim. Her zaman dinliyoruz. Bazen haddi tecavüz olduğu zaman da bizim gereğini söylememiz lazım. Senin paran olduğu kadar benim de arkamda milletim var. Ben valilere her sokağa gireceksin diyorum. Benim mesela Sağlık Bakanlığı'nda bir ekibim var. Neyse rahatsızlık onun üzerine gider. Bir ayrımcılık olmasın. Anadolu sermayesini daha samimi görüyorum. TÜSİAD kendisini çek etsin. Bu anayasayı beğenmiyorsa çıksın açıkça hayır desin, gerekçelerini de söylesin. Diyemiyorsan da açıkça ben bu değişikliği destekliyorum desin"* (Hürriyet, 17 Ağustos 2010).

Eylül 2010) çıkışı, TÜSİAD tarafından sert bir tepki ile karşılanmıştır: *“TÜSİAD bitaraf değildir; TÜSİAD eksiksiz bir demokrasiden ve bireylerin hür iradeleri üzerindeki her türlü baskı ve vesayetin kaldırılmasından yanadır. Türkiye'nin demokrasi içinde gelişmesi ve refahı vazgeçilmez hedefimizdir. Durum böyle iken, bir sivil toplum örgütüne 'bitaraf olan bertaraf olur' şeklindeki bir uyarı, talihsiz bir yaklaşım olmuştur ve çağdaş demokrasilerde sivil toplumun rolünü güçlendirici bir görev görmeyecektir¹¹⁴”* (Yeni Şafak, 18 Ağustos 2010). TÜSİAD'ın yazılı açıklamasını,

“Bu ülkeyi, biz sermayenin hegemonyasına terk etmeyeceğiz. Geçmişteki siyasi iktidarları köşeye sıkıştırıp kedi köpekle oynar gibi oynayabilirsiniz ama bu iktidarla oynayamazsınız. Çok enteresan, bakın. Anayasa değişikliği için evet diyenler, gazetelere tam sayfa ilan verenler, çeşitli odalar, açık konuşuyorum, ben gizli ajanda taşımam, benim ajandalarım açıktır. TOBB, TÜSİAD, TÜRK İŞ, KESK, Türkiye Kamu Sendikaları Konfederasyonu (KAMU SEN), Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK İŞ), Memur Sendikaları Konfederasyonu (MEMUR SEN) anayasa değişikliğine yönelik kampanyada evet dediler. Orada irade beyanında bulundular. Ben de dedim ki, tavrınızı orta koyun. Hayırsa hayır, evet ise evet deyin dedim. Bitaraf olan bertaraf olur dedim. TÜSİAD açıklama yapmış. Bizden kimse irade beyanı isteyemez demiş. 2000-2001'deki irade beyanını nasıl yaptınız? Bu ülkeyi biz sermayenin hegemonyasına terk etmeyeceğiz. Geçmişte, siz iktidarları köşeye sıkıştırıp kedi köpekle oynar gibi oynayabilirsiniz ama bu iktidarla oynayamazsınız. Hayırsa hayır dersiniz evetse evet dersiniz. Karşımızda farklı kapıdan çıktıktan sonra farklı. Biz bu tür şeylere alışık değiliz” (Yeni Şafak, 18 Ağustos 2010)

ifadeleriyle yanıtlayan Erdoğan, küresel sermaye girişleriyle, paketin “evet” oyu almasını ilişkilendirerek, iş dünyasına, ekonomi için istikrarın gerekliliği mesajını vermektedir: *“Biz 2023’de, ilk 10’a girmeyi koymuş vaziyetteyiz. Şu anda ‘evet’ ile istikrar, güven devam. Fakat ‘hayır’ olursa istikrara, güvene ‘dur’ demek olacak. Bu da ekonomide bir patinajı, bir sıkıntıyı getirebilir. Çünkü küresel sermaye şu anda mevcut tablodan çok rahatsız”* (Hürriyet, 11 Eylül 2010).

¹¹⁴ TÜSİAD’ın daha önceki yıllarda siyasi konulardaki düşüncelerini daha açık ve zaman zaman sert bir biçimde açıkladığını ifade eden Sirmen (Cumhuriyet, 3 Eylül 2010), derneğin bu tutumunu bir geri duruş olarak nitelendirmektedir.

Hükümetin, TÜSİAD’ın Anayasa Değişiklikleri ile ilgili kararını açıklamasına bu kadar önem vermesi, medyayı kullanarak TÜSİAD’ı sıkıştırmaya çalışması, gerçekten Erdoğan’ın yukarıda bahsettiği gibi küresel sermaye ile işbirliğine gelecek olası bir darbe nedeniyle midir, yoksa AKP döneminde yükselen sermaye grupları¹¹⁵ ile mevcut büyük sermayenin arasındaki çekişmenin bir sonucu mudur? Başbakan Erdoğan, bu soruyu şöyle yanıtlamaktadır:

“Sıkıntımız şurada, İstanbul sermayesi her nedense para kazanma konusunda bizimle anlaşılıyorlar ama siyasi olarak anlaşmıyorlar. Siyaseten sizi destekleyemeyiz diyorlar. İşte anayasa çalışmalarında çağırdık konuştuk. İstedikleri bazı konuları gerçekleştirdik. Anayasayı sizinle oluşturuyorsak buna sahip çıkacaksınız. 2001’de sahip çıktıkları halde şimdi sahip çıkmıyorlar. İstanbul sermayesi Anadolu sermayesini aralarına istemiyor. Sivrilenenleri almak istiyorlar, orada da seçici davranıyorlar. Sermaye ciddi anlamda el değiştirmeye başladı. Anadolu sermayesinin yaptığı ihracat çok büyük. Bir Konya’da, Kayseri’de dünyaca ünlü markaların parçaları üretilmeye başlandı. Belki bundan rahatsız oluyorlar. Sermayenin yayılmasından rahatsız olmamak lazım. Türkiye kazansın, Türk milleti kazansın. İstihdamda da sıkıntımız kalmayacak. Fakat isteseler de istemeseler de Türkiye’de artık sermaye ciddi manada el değiştirmeye başladı. Bu bizim için çok önemli bir güven kaynağı. Türkiye’nin dört bir yanında Güneydoğu, Doğu Anadolu’da yatırımlar nedeniyle, ihracata katılım açısından baktığınızda yaptıkları ihracat üç-beş sene öncesiyle mukayese edilmeyecek derecede bir sıçrama gösteriyor. Dünya ile bütünleşen bir Anadolu var. Bu da belki onları rahatsız ediyor, bilemem. Niçin İstanbul sermayesi Anadolu sermayesi ile iç içe olmasın?” (Hürriyet, 11 Eylül 2010).

MÜSİAD, ASKON ve TUSKON adı altında örgütlenen sermaye gruplarının *Anadolu sermayesi*, TÜSİAD’da temsil edilen büyük sermaye gruplarının da *İstanbul sermayesi*

¹¹⁵ AKP döneminde Kamu İhale Kanunu 17 kere değiştirilmiş, değişiklikler kapsamında, bazı ihaleler kanunun kapsamı dışına çıkarılmış ve ihalelere istisnai hükümler getirilmiştir (Buğra, 2010: 98.) Buğra’ya göre (2010: 98), bu şekilde, hükümetin ihale süreçlerine müdahale etmesi ve belirli sermaye gruplarına avantaj sağlaması kolaylaşmıştır. Diğer taraftan, hükümetin, tabanına yakın işadamlarını desteklemek üzere ciddi miktarlarda yatırım teşviki verdiği de görülmektedir. Sönmez (Cumhuriyet, 13 Ekim 2010), 2010 Ağustos itibarıyla teşvikli yatırım tutarı olan 35 milyar TL’nin, 15 milyar TL’sinin tek başına Çalık-RTE rafineri girişimine ait olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kamu bankaları aracılığıyla verilen yüksek miktarlı kredilerle, örneğin, Çalık Grubu’nun medya ve enerji sektöründe yükselmesi kolaylaştırılmıştır.

olarak sınıflandırılması tartışmalı bir konudur.¹¹⁶ Böyle bir ayrımın geçerli olduğunu düşünenler olduğu gibi¹¹⁷, sermaye grupları arasında net bir ayrımın yapılamayacağını iddia edenler¹¹⁸ de bulunmaktadır.¹¹⁹ MÜSİAD'ın çoğu üyesinin İstanbul merkezli şirketler¹²⁰ olduğu, diğer taraftan, Anadolu kökenli bazı büyük sermaye gruplarının da TÜSİAD'da yer aldığı¹²¹ (Buğra, 2010a: 33), dikkate alındığında, böyle net bir ayrımın yapılmasının kolay olmadığı anlaşılmaktadır.

12 Eylül günü, Anayasa Değişiklikleri Paketi halkın büyük çoğunluğundan “evet” oyu almış, TÜSİAD ile hükümet arasında yaşanan gerginlik azalmaya başlamıştır. Bu dönemde iş dünyasını temsilen G-20 Zirvesi'ne katılan TÜSİAD, Türk siyasi ve ekonomik hayatındaki yerini bir kez daha pekiştirmiştir. Referandumdan sonra, 2011 seçimlerine odaklanan TÜSİAD, genel seçime dokuz ay kala siyasi partilerin programlarını açıklamalarını istemektedir. TÜRKONFED ile TÜSİAD'ın birlikte düzenlediği “Bölgesel Kalkınma ve İş Dünyasının Rolü” adlı toplantıda Ümit Boyner, “Genel seçimlere kadar uzanan önümüzdeki süreci siyasi partilerimizin vatandaşların önüne programlarını koymaları için çok değerli buluyoruz. Bizim gibi sivil toplum örgütlerine de hem mikro, hem makro bazda hem sosyal, hem siyasi konularda çözüm üretmek ve hem siyasilerle hem kamuoyu ile paylaşma ve farkındalık yaratma görevi düşüyor” (Hürriyet, 24 Kasım 2010) sözleriyle hem siyasi partilerden beklentilerini, hem de toplum adına kendilerine biçtikleri rolü ifade etmektedir.

TÜSİAD, söylemlerinde de dile getirdiği gibi, siyasi ve ekonomik bazı konularla ilgili kamuoyunu aydınlatma ve bilinç oluşturma görevini benimsemiştir. Bu noktada, çıkar gruplarına ait bir özelliği hatırlamakta fayda olacaktır; Çıkar grupları, kendi talepleri çerçevesinde müdahale etmek istedikleri konuları, toplumun yararına olan *genel çıkarlarmış* gibi aksettirmeye çalışmakta ve böylece kamuoyunun desteğini alarak

¹¹⁶ Konu ile ilgili sorularımızı yanıtlayan TÜSİAD Genel Sekreterliği, Türkiye’de, böyle bir ayrımdan ziyade, “kayıtlı sermaye-kayıtdışı sermaye” ayrımı olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir.

¹¹⁷ Dr. Süleyman Yaşar’a göre (Aksoy, Yeni Şafak, 22 Kasım 2010), İstanbul Sermayesi, zenginler kulübü TÜSİAD ve işveren örgütü TOBB altında örgütlenmektedir.

¹¹⁸ Bkz. Buğra, 2010: 92.

¹¹⁹ Bir başka görüş de, *Anadolu sermayesi* olarak tabir edilen grupların, *İslami sermayeyi* temsil ettiği (Sönmez, 2010: 92; Ayhan, Sağıroğlu, 2011: 118).

¹²⁰ 2009 yılında MÜSİAD’dan alınan bilgilere göre, derneğin 2998 üyesi içerisinde 938 tanesinin İstanbul merkezli olduğu anlaşılmaktadır (Buğra, 2010: 116).

¹²¹ Hükümete yakınlığı ile bilinen, Star ve Kanal 24’ün eski sahibi Ethem Sancak’ın ve Çalık Holding Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet Çalık’ın TÜSİAD üyesi olduğu bilinmektedir (Buğra, 2010: 102).

politik kararların veriliş ve uygulanış sürecinde daha etkili olmaktadır. TÜSİAD da, iş dünyasını temsil eden bir çıkar grubu olarak, özellikle 1990'lerden sonra, çoğunlukla medya araçlarını kullanarak, büyük sermayenin çıkarlarına uyacak politikaları, topluma benimsetmeye çalışmaktadır. TÜSİAD'ın medya araçlarından birisi de, derneğin yayın organı olan *Görüş Dergisi*'dir. 1973'de yayınlanmaya başlayan ancak, 2004 yılında yayınlanmasına ara verilen ve 2010 yılı Nisan ayından itibaren düzenli olarak yeniden çıkarılmaya başlanan bu dergi (<http://www.tusiad.org.tr>), her sayısında farklı bir konuyu ele almakta, TÜSİAD üyelerinin yazıları dışında, konularında uzman kişilerin makalelerine de yer vermektedir. 2011 yılının Şubat sayısında, kayıt dışı ekonomi konusu ele alınmış, gerek yabancı ve gerekse yerli yatırımcıların iş ve yatırım ortamı, rekabet düzeyi açısından en önemli sorunlarından biri olan kayıt dışı ekonomi ile ilgili birçok makale yer almıştır. Örneğin Ümit Boyner (2011: 8), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinin öngördüğü yüzde 45 civarındaki kayıt dışı istihdamdan bahsederek, 21. yüzyılda hükümetlerin seçmenden oy istemeleri için asayiş, güvenlik, bayındırlık, belediye hizmetleri, temel sağlık ve temel eğitim sorumluluklarının yanında, kişi başına vergi düzeyini AB ortalamalarına yaklaştırmak durumunda olduklarını belirtmektedir (Cumhuriyet, 9 Şubat 2011). Aslında Boyner, büyük sermaye gruplarının çıkarlarına olacak bir politikayı, liberal devlet görüşünü savunmakta, kayıt dışılığın asıl olarak nereden kaynaklandığı ile ilgilenmemektedir. TÜSİAD başkanı olarak kamuoyuna sunduğu bu görüş ise, TÜSİAD'ın toplumda uyandırdığı güveninde etkisi ile çoğunlukla sorgulanmadan kabul edilmektedir. Gazeteci-yazar Mustafa Sönmez (Cumhuriyet, 11 Şubat 2011) ise, olaya eleştirel bir açıdan yaklaşmakta, hesaplamalarla ilgili sorunların olduğunu iddia ederek, asıl kayıt dışılığın büyük sermaye şirketlerini de içeren kayıtlı ekonomiden kaynaklandığını belirtmektedir¹²².

¹²² Mustafa Sönmez (Cumhuriyet, 11 Şubat 2011), Boyner'in makalesinde belirttiği oranın yanlış hesaplamalarla elde edildiğini düşünmektedir: *"10 milyon dolayındaki kayıt dışı istihdamın, yarısı tarım dışındadır. 5 milyon kayıt dışının tarımda olması ise tarımın yoksulluğu ile ilgilidir. Neredeyse tamamı aile işçisi, üreticisi olan kayıt dışı tarımın Türkiye milli gelirine katkısı yüzde 3-4'ü bulmaz. Tarım dışındaki kayıt dışı 5 milyon istihdam ise daha çok atölyelerde, ama ağırlıkla da küçük ticaret-turizm işyerlerindedir. Çoğu vasıfsız, ucuz emek kullanan bu işletmelerin yarattığı katma değer de dikkate değer büyüklükte değildir. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonomiden büyük vergi ve prim kaybı olduğu tezi bir şehir efsanesidir. Ve bu klişe TÜSİAD Başkanı'nın makalesinde de tekrarlanmıştır"* Asıl kayıt dışılığın kayıtlı görünen sektörlerde olduğunu ifade eden Sönmez (Cumhuriyet, 11 Şubat 2011), *"Kayıt dışılık ya da vergi-prim kaçığı, aslında, kayıtlı görünen sektörün içindedir. Herkes de bilir ki, kayıtlı görünen işletmelerde hem vergiden kaçınma, vergi kaçırma hem de sigorta prim kaçığı vardır. Esas kaçak,*

TÜSİAD uzun zamandır devam eden Anayasa çalışmalarını 2011 yılının Mart ayında tamamlamıştır. YİK toplantısında Prof. Dr. Ergun Özbudun¹²³ ve Prof. Dr. Turgut Tarhanlı tarafından açıklanan “Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi-Yeni Anayasa Sürecinin Beş Temel Boyutu” adlı çalışma için 22 kişilik¹²⁴ bir komisyon kurulmuştur. Birey odaklı, sivil ve özgürlükçü olması hedeflenen (Yeni Şafak, 28 Mart 2011) Anayasa önerisinde¹²⁵ dikkat çeken bir madde, 1982 Anayasası'nın değiştirilmesi önerilemeyen ilk üç maddesinin, devletin şeklini içeren ilk maddesi haricinde değiştirilmeye açık hale getirilmesidir. Bu öneri tartışmalara yol açmış, daha sonra TÜSİAD kamuoyuna bir açıklama yapmak durumunda kalmıştır:

“Anılan belge bir TÜSİAD görüş raporu değildir; akademisyen ve kanaat önderlerinin 5 temel başlıkta uzlaştıkları veya uzlaşmadıkları tespitleri içermektedir. TÜSİAD'ın bugüne kadar gerçekleştirdiği demokratikleşme çalışmaları dikkate alındığında, bu çalışma ile örtüşen ve ayrılan konular mevcuttur. TÜSİAD'ın demokratikleşme raporları dikkate alındığında, Cumhuriyet'in demokratik, laik sosyal bir hukuk devleti olması niteliklerini ve devletin dili, başkenti ve bayrağı konularını içeren Anayasa'nın değiştirilemez maddelerinin değiştirilmesi yönünde, ne geçmişte ne bugün, bir görüş ve önerisi olmamıştır; bu hususlar TÜSİAD tüzüğünde açıkça ifade edilmiş değerlerdir. Ancak ilgili belgenin de işaret ettiği gibi, TÜSİAD, değiştirilemez maddelerdeki değerlerin korunmasında ve geliştirilmesinde, bu değerlerin değiştirilemezlik zırhıyla korunması kadar

Boyner'in 'sütten çıkmış ak kaşık' gibi gösterdiği kayıtlı gibi görünen kesimdedir” iddiasında bulunmaktadır.

¹²³ Özbudun, 2007 seçimlerinden kısa bir süre önce AKP'nin isteği üzerine sivil anayasa hazırlama görevini üstlenmiş, ancak bu çalışmadan sonuç çıkmamıştır (Hürriyet, 23 Mart 2011).

¹²⁴ Prof. Dr. Sibel İnceoğlu, Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Mithat Sancar, Yrd. Doç. Dr. Abdullah Sezer, Prof. Dr. Turgut Tarhanlı, Prof. Dr. Nur Vergin, Prof. Dr. Serap Yazıcı, Dr. Hasan Ersel, Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu, İlter Türkmen, Doç. Dr. Sultan Uzeltürk, Dr. Müge Ayan Ceyhan, Prof. Dr. Ali Çarkoğlu, Dr. Tarık Ziya Ekinci, Ümit Fırat, Fikret Toksöz, Prof. Dr. Mehmet Salih Yıldırım, Prof. Dr. İftar Gözaydın, Prof. Dr. Arus Yumul, Av. Kazım Genç ve İvo Molinas.” (Cumhuriyet, 22 Mart 2011).

¹²⁵ Önerinin bazı maddeleri şöyledir: “Anayasa Meclisi kurulmalı, Parlamento rejim devam etmeli, yüzde 10 barajı düşürülmeli, Milli Güvenlik Kurulu mutlaka yenilenmeli, tam etnik vurgulara yer verilmemeli, başlangıç metninde Atatürkçülüğe vurgu yapılmasından ziyade Atatürk'e şükran belirtilmeli, Genelkurmay, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmalı, nüfus kâğıtlarından din hanesi çıkarılmalı, din dersi zorunlu ders olmaktan çıkarılmalı, yüksek komuta kademesine atamalar TSK'nın göstereceği belli sayıda adaydan sivil otorite tarafından yapılmalı, siyasi parti faaliyetlerinin finansmanına anayasada mutlaka değinilmeli ve bu alan ayrıntılı bir biçimde düzenlemeli, devlet siyasi partilere hakkaniyete uygun bir şekilde mali yardımda bulunmalı, savunma harcamalarının denetimi Sayıştay'ca etkin biçimde yerine getirilmeli. Yükseköğretim Kurulu yerine, üniversitelerarası planlama ve koordinasyondan sorumlu yeni bir yapı kurulmalı, Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) özerk olarak düzenlenip, bağımsızlığı sağlanmalı. (TÜSİAD, 2011, Yayın No: T/2011/03/513; Hürriyet, 23 Mart 2011).

anayasanın bütününe yayılmış kural ve mekanizmaların nasıl dizayn edileceğini de önemsemektedir” (Yeni Şafak, 28 Mart 2011).

Bu şekilde eleştirilere hemen cevap verme ihtiyacı hisseden TÜSİAD, uzun yıllardır kamuoyunda yaratmaya çalıştığı *imajın* zarar görmesinden korkmaktadır. Raporda yer alan ilk üç madde ile ilgili öneri konusunda kendi içlerinde de anlaşmazlık yaşadıklarını Koç Holding’in 47’nci Olağan Genel Kurul Toplantısı’nda Mustafa Koç, şu şekilde dile getirmektedir: *“İçimizde tabi görüş ayrılıkları oldu. Fakat hadisenin başlangıç şekli belki yanlıştı ve süreç iyi yönetilemedi. Özeleştiri yapmak gerekirse; 3 tane değiştirilemez ya da değiştirilmesi teklif dahi edilemez maddenin orada olması belki bir şanssızlıktı. Tabi bu durum bazı üyelerimiz arasında çok ciddi hassasiyet yarattı. Benim de bu konuda hassasiyetlerim var. Fakat hadisenin bir tek bu konu üzerinde tartışılmaya geçilmiş olması da, bence hadisenin birey ve özgürlükler olan ana fikrini zedeledi gibi geliyor”* (Hürriyet, 8 Nisan 2011).

Büyük sermayeyi temsil eden bir çıkar grubu olarak TÜSİAD’ın, kendisini ekonomi politikaları dışında da yetkin görmesi ve bu anlamda siyasi alana etki edebilmek için çalışmalar yapması hükümet kanadında hoş karşılanmamaktadır.¹²⁶ Bu hoşnutsuzluk zaman zaman yüz üstüne çıksa da, hükümetin ekonomik başarısının özel sektör ile olan ilişkisine ve özel sektörün faaliyetlerine bağlı olduğunu, bu nedenle, kamu ile özel sektörün bir şekilde anlaşması gerektiğinin farkında olan Devlet Bakanı Ali Babacan, düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“Türkiye ekonomisinin büyüme performansı özel sektör tarafından ortaya konuluyor. Büyük firmalar, bankalar ve çok uluslu şirketler tarafından istihdam oluşturuluyor. Türkiye kalkınmasının temel direği özel sektör. Bizim özel sektörle ihtilafı olmamız, onlarla böyle bir problem yaşamamız, onlarla gruplaşmamız... Yani, bizim iktidar olarak, iktidar partisi olarak; ‘ekonomik başarımız özel sektörün performansından geçiyor’ diyoruz. Dolayısıyla büyük şirketlerle, bankalarla kavgalı olmamız mümkün değil. Kendi kendimizi vururuz. Yani başarıdan başarıya koşarken kendi

¹²⁶ “TÜSİAD’ın her konuda konuşması ve adeta siyasetin her alanında görüşü olan, duruşu olan bir kurum oluşu, ister istemez arada bir krize sebep oluyor. Dünyanın pek çok ülkesinde müşteri kitlesi toplumun tümü olan şirketler kolay kolay siyasi görüş açıklamazlar. Çünkü şirketlerinin ileriki performansı etkilenir, müşteri kaybına sebep olur” (Hürriyet, 8 Haziran 2011).

kendimizi ayağımızdan vurmuş oluruz, büyük firmalarla problem yaşarsak” (Hürriyet, 8 Haziran 2011).

TÜSİAD ile hükümetin, ortak ekonomik çıkarlara sahip olması, bu anlaşmanın asgari düzeyde devamlılığını sağlamaktadır. Seçimlere bir ay kala, iktidarda kalmak isteyen hükümetin üst düzey bir temsilcisinin aslında iş dünyası ile çatışmak istemediklerini belirten açıklamalar yapmasını bu açıdan değerlendirmek mümkündür.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, TÜSİAD’ın bir çıkar grubu olarak kullandığı ikna yöntemlerini (Tablo 2.-3.), politika karar süreçlerine dâhil olmak adına sürekli olarak kullandığı, ancak TÜSİAD’ın politika talepleri ile hükümet politikaları arasındaki kesişmenin, ilk dönemde daha yoğun bir şekilde gözlemlendiği, ikinci dönemde ilk döneme kıyasla azaldığı söylenebilir. Bu bölüm sonunda tespit edilen bu ilişkiyi açıklayan nedenler ise başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

TABLO 3. 2007 – 2011 YILLARI ARASINDAKİ TÜSİAD YAYINLARI VE LOBİCİLİK FAALİYETLERİ					
		2008	2009	2010	2011(Ocak-Haziran)
TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanları		Arzuhan Doğan YALÇINDAĞ	Arzuhan Doğan YALÇINDAĞ	Ümit BOYNER	Ümit BOYNER
YAYINLAR	Rapor Sayısı	24	8	13	7
	Konjektür Değerlendirme Sayısı	4	4	1	-
	Görüş Dergisi Sayısı	-	-	1	1
	Yıllık Ekonomik Değerlendirme Raporu	1	1	1	-
LOBİCİLİK FAALİYETLERİ	Yönetim Kurulu'nun, TBMM ve AKP Temsilcileri ile Görüşmeleri	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Sağlık Bakanı -17 Ocak	Başbakan Yardımcısı, TBMM Başkanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı-11 Şubat	Başbakan-18 Şubat	Haziran ayına kadar yönetim kurulu üyeleri ile hükümetin üst düzey temsilcileri arasında gerçekleşen bir görüşme, incelenen raporlar kapsamında yer almamaktadır.
		Maliye Bakanı, Başbakan Yardımcısı- 26 Şubat	Başbakan, Devlet Bakanı ve Başmüzakereci-12 Şubat	Cumhurbaşkanı, Başbakan Yardımcıları, Dışişleri Bakanı- 24 Şubat	
	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı- 26 Mart	Cumhurbaşkanı-4 Mart	TBMM Başkanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı-25 Şubat	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı-09 Nisan	
	TBMM Başkanı -27 Mart	Başbakan Yardımcıları, Adalet Bakanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Millî Eğitim Bakanı-28 Mayıs	Başbakan-14 Temmuz		
	Başbakan-27 Nisan	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı-22 Temmuz			
	Cumhurbaşkanı- 17 Eylül	Maliye Bakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı-29 Temmuz			
		İçişleri Bakanı-18 Ağustos			
		Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı-2 Mart	CHP Genel Başkanı-24 Şubat	AKP Genel Başkan Yardımcısı, CHP ve MHP Genel Başkanları, BDP Eş Başkanları-12 Ocak	
		Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı-4 Mart	MHP Genel Başkanı-25 Şubat	CHP Genel Başkanı-24 Mart	
		Demokratik Toplum Partisi Genel Başkanı-29 Temmuz	BDP Eş Başkanları-27 Ekim		
	TÜSİAD yönetiminin ve Ankara Temsilciliği'nin Kurumsal İletişim Platformlarına ve Yasa Yapım Süreçlerine Katkı ve Katılımı	T.C. Başbakanlık Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı Yatırım Kurulu	İŞKUR Aktif İstihdam Tedbirleri Projesi Yönlendirme Komitesi	İŞKUR Aktif İstihdam Tedbirleri Projesi Yönlendirme Komitesi	Türkiye Sanayi Stratejisi İzleme Değerlendirme Kurulu
		Ekonomi Koordinasyon Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu
		e-Dönüşüm Türkiye İcra Kurulu	Istanbul Finans Merkezi Çalışma Grupları		
		Yatırım Danışma Konseyi (18 Haziran)		Yatırım Danışma Konseyi (10 Haziran)	
YOİKK Komiteleri		YOİKK Komiteleri	YOİKK Komiteleri	YOİKK Komiteleri	
Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanun Tasarısı		Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararı Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı	Yeni Anayasa Çalışmaları	Yeni Anayasa Çalışmaları	
Elektrik Piyasası Kanunu Tasarısı		Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı	Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanun Tasarısı,	Gelir Vergisi Kanunu Taslağı	
Türk Ticaret Kanunu Tasarısı	Türkiye İhracatçılar Meclisi ile İhracatçı Birlikleri Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun Tasarısı	Devlet Yardımlarının İzlenmesi ve Denetlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı başta olmak üzere birçok kanun değişikliği ilgili katkı ve katılım	213 Sayılı Vergi Usul Kanunu Taslağı		
Türk Borçlar Kanunu Tasarısı	Türk Ticaret Kanunu Tasarısı başta olmak üzere birçok kanun değişikliği ilgili katkı ve katılım		Türk Ticaret Kanunu (Seminer Dizisi)		
Yargıtay Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı başta olmak üzere birçok kanun değişikliği ile ilgili katkı ve katılım			İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Tasarısı Taslağı başta olmak üzere birçok kanun değişikliği ilgili katkı ve katılım		
Düzenlenen Seminer, Konferans, Kongre ve Proje Sayısı	12	13	*	*	

Tablo, TÜSİAD Faaliyet Raporlarından edinilen bilgilerle hazırlanmıştır. TÜSİAD, bürokratik temasları, sivil toplum örgütleri ile görüşmeleri, AB ülkeleri başta olmak üzere çeşitli ülkelerle yürüttüğü temasları ile lobıcilik faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürdüğünden tabloya tüm faaliyetler alınmamış, genel bir çerçeve çizmek amacı ile sadece belirtilen faaliyetlere yer verilmiştir. Ayrıca, 2010 ve 2011 yılları arasında düzenlenen seminer, konferans, kongre ve proje sayısının raporlarda açıkça belirtilmemesi ve bu faaliyetlerin geçen senelere kıyasla artış göstermesi nedeni ile tam bir sayı belirlenememiştir.

5. BÖLÜM

SONUÇ

Bu tezde, ekonomide güçlü bir yere sahip bir iş dünyası örgütü ve etkin bir çıkar grubu olan TÜSİAD'ın, hükümetin iki dönem boyunca yürüttüğü ekonomi politikaları ile ilgili hangi konulara, ne şekilde etki etmeye çalıştığı ortaya konmuştur. Bu anlamda bir tespit sunmaya çalışan bu tezde, TÜSİAD'ın sahip olduğu ekonomik gücün, neopluralistlerin iddia ettiği biçimde politika karar süreçlerinde her zaman ayrıcalıklı bir konum yaratıp-yaratmadığı, ülkenin gelişmişlik düzeyi, siyasi kültürü, sosyal yapısı gibi iş dünyası hükümet ilişkilerine yön veren birçok farklı değişken göz ardı edildiğinde, TÜSİAD'ın ekonomi politikaları talepleri ile hükümetin uyguladığı politikalar arasında ne ölçüde bir uyum ve çatışma olduğu ve bir çıkar grubu olarak TÜSİAD'ın, politika karar süreçlerinde etkin olabilmek adına hangi araçları, ne şekilde kullandığı sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır.

İncelenen iki dönem boyunca, TÜSİAD'ın, bir iş dünyası örgütü olarak, baskın bir çıkar grubu biçiminde hareket ettiği, hükümeti ve kamuoyunu kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek adına çeşitli ikna yöntemleri kullandığı tespit edilmiştir. TÜSİAD'ın bu anlamda sahip olduğu en önemli niteliği, ekonomik ve sosyal kaynaklara ulaşmadaki rahatlığı ile bu kaynakları kullanarak, çeşitli konularda proje üretebilmesi ve farklı vizyonlar geliştirebilmesidir. Özellikle, akademik çevrelerce hazırlanan raporları, en önemli ve etkili ikna yöntemlerinden biridir. Bu raporların çoğunda yer alan bilgilerin bilimsel araştırmalarla destekleniyor olması, raporları daha da etkili kılmaktadır. 2002-2011 yılları arasında da, ekonomik alanda, çeşitli analizleri ve önerileri içeren, siyasal alanda da, demokratikleşme, AB üyeliği, Anayasa çalışmaları gibi konuların incelendiği ve politika önerilerinin sunulduğu birçok rapor yayınlanmıştır (EK-1). Bu raporlar, çoğunlukla hükümetin üst düzey temsilcilerinin yer aldığı basına açık toplantılarda açıklanmaktadır. Bu da, TÜSİAD'ın, yayınlarını, toplumda bir tartışma ortamı yaratarak, hükümeti etkilemek amacıyla kullandığını göstermektedir. Ayrıca, bu

dönemde, MÜSİAD ve TÜRKONFED gibi iş dünyası örgütlenmelerinin hazırladığı rapor sayısının, TÜSİAD'ın yayınladığı rapor sayısına oranla oldukça az olması¹²⁷ (Tablo 1.), TÜSİAD'ın bu alandaki etkinliğinin önemini arttırmaktadır. Diğer taraftan, TÜSİAD başkanları ya da üst düzey yöneticileri tarafından, bu dönemde sık sık Başbakan ve bakanlar düzeyinde bire bir görüşmeler gerçekleştirilmiş, üst düzey katılımın sağlandığı çeşitli toplantılar düzenlenmiştir (Tablo 2.-3.). Bu toplantılarla, siyasal yetki sahipleri ile TÜSİAD temsilcileri bir araya getirilerek, izlenen politikalar ile ilgili görüş ve düşüncelerin bildirildiği ortamların yaratılması sağlanmıştır. Bu dönemde, ilki, AKP-TÜSİAD Diyalog Zirvesi adı ile gerçekleştirilen bu toplantılar, Yuvarlak Masa Toplantıları adı ile dönem boyunca devam etmiştir. Diğer taraftan, TÜSİAD, taleplerini dile getirebileceği kamusal iletişim platformlarında yönetim kurulu ya da temsilcilikler vasıtası ile temsil edilmekte ve görüşlerini sunmaktadır. Günümüzde Ekonomi Bakanlığı'nın himayesinde toplanan Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu, Yatırım Danışma Konseyi ve Hazine Müsteşarlığı bünyesinde bir araya gelen Ekonomi Koordinasyon Kurulu gibi konsey ve kurullara TÜSİAD, çoğunlukla katılım sağlamış, doğrudan katılım sağlamadığı zamanlarda ise temsilciler aracılığı ile görüşlerini bildirmiştir (Tablo 2.-3.).

Bu şekilde TÜSİAD, AKP ile iki dönem boyunca sıkı bir etkileşim içinde olmuş; kendi çıkarları doğrultusunda olmayan ekonomi politikalarını ve yine ekonomi ile ilişkilendirdiği siyasal taleplerini sürekli olarak dile getirmiştir. Liberal ekonomik sistemin devamlılığını sağlama ve küresel ekonomiye eklemlenme isteği ile ekonomik ve siyasal alanda çeşitli taleplerde bulunan TÜSİAD'ın, özellikle ekonomi politikalarına ilişkin önerilerinin, AKP'nin ilk dönemde yürüttüğü politikalar ile önemli bir paralellik arz ettiği görülmüştür.

2002 genel seçimleri öncesinde AKP, TÜSİAD'ın partilere yolladığı talepleri, IMF ve DB önderliğinde uygulanmaya başlayan programı destekleyeceklerini belirterek ve uluslararası sermaye ile iş birliğine açık, AB üyeliğine sıcak bakan bir vizyon ortaya koyarak (Uğur, Yankaya, 2008: 590) karşılayacağını sinyallerini vermiştir. Böylece

¹²⁷ Tablo 1., örgütlerin kuruluş tarihlerinden itibaren çıkarılan rapor sayılarını göstermektedir. 2003-2011 yılları arasında ise MÜSİAD ile TÜRKONFED'in 15 adet, TÜSİAD'ın ise 108 adet raporu bulunmaktadır.

TÜSİAD tarafından destek bulan AKP, bu desteği, TÜSİAD'ın talep ettiği IMF önderliğindeki programları uygulaması ve AB üyeliğine ilişkin bazı siyasi adımları atması nedeniyle ilk iktidar dönemi boyunca çoğunlukla korumuştur. Bu dönemde politika süreçlerine çeşitli yollarla katılan TÜSİAD'ın, ekonomi ile ilgili olarak önerdiği bazı yasa değişikliklerinin dikkate alınması ve özellikle yabancı sermayenin ülke içindeki etkinliğini kolaylaştıracak Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yasası'nın çıkarılması ile özelleştirilmenin artırılması taleplerinin, AKP'nin piyasa merkezli politikalarında yer bulduğu gözlenmiştir.

Finansal küreselleşmenin bir gereği olarak, Batı ülkeleri ile siyasi ve ekonomik alanda kurulan iyi ilişkilerin, iş dünyasının faaliyetlerinin devamlılığı ve uluslararası sermaye ile iş birliklerinin sürdürülmesi açısından önemli olduğunu düşünen TÜSİAD'ın, bu ilişkileri korumak üzere önerdiği ABD ve AB ile uyumlu ilişkiler sürdürülmesi talebinin AKP'nin dış politikası ile çoğunlukla uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. Bu kapsamda, TÜSİAD'ın, zaman zaman, ABD, AB ve Kıbrıs politikası ile ilgili hükümete yönelik sert eleştiriler yaptığı da görülmüştür. Basın aracılığı ile yapılan bu eleştirilerle, TÜSİAD, kamuoyu yaratarak, hükümetin, dış politikasını sorgulamasını sağlamıştır.

2006 yılında Merkez Bankası başkan seçimi ile ilgili hükümet ile TÜSİAD arasında ekonomik alanda oluşmaya başlayan çatışma, 2007'de yapılan genel seçimler sonrasında kendisini iyice belli etmeye başlamıştır. Temmuz 2007 sonrasında, TÜSİAD'ın ekonomi alanındaki talepleri ile hükümet politikalarının kesişmemesi ile yoğunlaşan çatışma evresinde, 2007 genel seçimlerinin bir kırılma noktası olduğu tespit edilmiştir. Bu ayrışmanın, temel olarak ekonomi alanında talep edilen politikaların, hükümet programlarında yer almaması ve AKP Hükümeti'nin ilk dönem izlediği IMF ile uyumlu politikaları ikinci dönemde sürdürmemesi ile ortaya çıktığı gözlenmiştir.

AKP-TÜSİAD arasında ikinci dönemde, ilk döneme kıyasla, daha gerilimli bir ilişkinin sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. Bu dönemde TÜSİAD ile hükümet arasında yaşanan en belirgin zıtlamalardan biri, 2008'de birçok ülkeyi etkileyen ekonomik kriz karşısında, hükümetin, iş dünyasına kıyasla, daha kayıtsız kalması noktasında açığa çıkmıştır. Bu süreçte, krize karşı IMF ile biten stand-by anlaşmasının uzatılmasını talep eden TÜSİAD'ın, bire bir görüşmelerle ve basın kaynaklarını kullanarak yürüttüğü ikna çabaları sonuç vermemiş, hükümet tarafından anlaşmanın yapılması çeşitli nedenlerle,

sürekli olarak ertelenmiştir. Bununla beraber, ABD ile ilişkilerin gerilmesi ve eksen kayması tartışmaları ile hükümet, 2009 yılına gelindiğinde, ilk dönemde çizdiği ABD ve AB yanlısı profilin dışına çıkmaya başlamıştır. Bu noktada, TÜSİAD'ın, Batı'ya dönük yüzü ile özellikle AB ve ABD ile daha ağırlıklı ekonomik ilişkiler yürütülmesi talebinin, ilk döneme göre daha az dikkate alındığı tespit edilmiştir.

2002-2007 ve 2007-2011 dönemleri arasında gözlemlenen başka bir farklılık, TÜSİAD'ın söylemlerinin niteliğine ilişkindir. TÜSİAD'ın ilk dönem sahip olduğu net ve sert tavrın, ikinci dönemde yumuşadığı görülmektedir. 2002 seçimleri öncesinde gazetelerde açıkladığı sonu “*sın*” ile biten taleplerini rapor haline getirerek, partilere gönderen TÜSİAD (Hürriyet, 26 Eylül 2002; Işık, 2006: 229), 2011 seçimlerinde partilerden programlarını açıklamalarını *rica* etmektedir. Bu konu ile ilgili diğer bir örnek, referandum sürecinde TÜSİAD'ın taraf-tarafsızlık eksenini üzerinde gidip gelerek, net bir açıklama yapmaktan kaçınmasıdır. İlk dönemde, TÜSİAD'ın, taleplerini çoğu kez basın yolu ile zaman zaman da tehditkâr bir biçimde, kamuoyu ve hükümetle paylaştığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, teze kuramsal kaynak oluşturan neoplüralistlerden Lindblom'ın “iş dünyasının piyasa sisteminin getirdiği avantajlar nedeni ile politika yapım süreçlerinde ayrıcalıklı bir konumda olduğunu” içeren kuramının açıklayıcılığının ilk dönemde daha gözlenebilir olduğu; ikinci dönemde ise TÜSİAD'ın politika talepleri ile hükümet politikalarının ilk döneme kıyasla farklılaştığı, bu şekilde TÜSİAD'ın politika karar süreçlerindeki etkinliğinin dönem boyunca azaldığı ve kuramın ileri sürdüğünün aksine bir gelişim izlediği tespit edilmiştir. Bu şekilde neoplüralist kuramın incelenen dönemler itibarıyla, Türkiye'de iş dünyası-hükümet ilişkilerini bir bütün olarak açıklamada yetersiz kaldığı ortaya konmuştur.¹²⁸

¹²⁸ Charles Lindblom'ın “iş dünyasının politika süreçlerindeki ayrıcalıklı konumu” kuramının eleştirildiği bir çalışma için bkz. Roos, Jérôme E. (2012). *The Political Economy of Business Power: Comparative and International Perspectives*. European University Institute: Reflections on a Revolution Working Papers.

KAYNAKÇA

- Alkan, Haluk. (1998). *Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütlenmeleri (Odalar, TÜSİAD, MÜSİAD)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Almond, Gabriel A. (1958). *A Comparative Study Of Interest Groups and The Political Process*. The American Political Science Review, Vol. 52, No: 1, American Political Science Association, ss. 270-282.
- Anderson, Charles W. (1978). *The Political Science of Charles Lindblom*. The American Political Science Review, Vol. 72, No: 3, American Political Science Association, ss. 1012-1016.
- Arat, Yeşim. (1991). *Politics and Big Business: Janus-Faced Link to The State* . Strong State and Economic Interest Groups The Post 1980 Turkish Experience (içinde). Berlin: Walter de Gruyter&Co. Edt. Metin Heper. ss.135-147
- Atlı, Altay. (2011). *Businessmen as Diplomats: The Role of Business Associations in Turkey's Foreign Economic Policy*. Insight Turkey. Vol. 13, No: 1, ss. 109-128.
- Ayhan, Berkay., Sağıroğlu, Seher. (2011). *İslami Burjuvazinin Siyasal İktisadı: MÜSİAD Örneği*. Praksis, Sayı: 27. ss. 117-144.
- Bachrach, Peter., Baratz, Morton S. (1962). *Two Faces of Power*. The American Political Science Review, Vol. 56, No: 4, American Political Science Association, ss. 947-952.
- Baggott, Rob. (1995). *Pressure Groups Today*. Manchester University Press: Manchester and Newyork.
- Baumol, William J. (1954). *Economic Theory and The Political Scientist Politics, Economics and Welfare by Robert A. Dahl; Charles E. Lindblom*. World Politics. Vol.6, No: 2, Cambridge University Press, ss. 266-277.

- Bernhagen, Patrick. (2007). *The Political Power of Business*. London and Newyork: Routledge.
- Bianchi, Robert. (1984). *Interest Groups and Political Development in Turkey*. Princeton: Princeton University Press.
- Block, Fred. (1977). *The Ruling Class Does not Rule: Notes on The Marxist Theory of The State*. Socialist Revolution, No: 33. ss. 6-28.
- Boratav, Korkut (2006). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Boratav, Korkut. (1995). *1980'li Yillarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, Korkut. (1997). *İktisat Tarihi (1908-1980)*, Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980. Cilt. 4. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Boyner, Ümit. (2011). *Kayıtdışı Ekonomi İle İlgili Sormadığımız Sorular Var*. TÜSİAD, Görüş, Sayı: 66. ss. 8-10.
- Buğra, Ayşe. (1998). *Class, Culture and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Association*. International Journal of Middle East Studies. Vol. 30, No: 4. ss. 521-539.
- Buğra, Ayşe. (2003). *Devlet ve İş Adamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, Ayşe., Savaşkan, Osman. (2010). *Yerel Sanayi ve Bugünün Türkiye'sinde İş Dünyası*. Toplum ve Bilim, Sayı:118. ss.92-124.
- Buğra, Ayşe. (2010a). *Ekonomi Siyaset İlişkisi Basit Değil*. TÜSİAD, Görüş.,Sayı: 64 . ss. 30-38
- Dahl, Robert A. (1956). *A preface to Democratic Theory*. United States of America: The University of Chicago Press.
- Dahl, Robert A. (1959). *A Critique of Ruling Elite Model* . The American Political Science Review, Vol. 52, No: 2, American Political Science Association, ss. 463-469.

- Dahl, Robert A. (1959). *Business and Politics: A Critical Appraisal of Political Science*. The American Political Science Review, Vol. 53, No: 1, American Political Science Association, ss. 1-34.
- Dahl, Robert A. (1961). *Who governs?* London: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (1978) . *Pluralism Revisited*. Comparative Politics, Vol. 10, No:2, Ph. D. Program in Political Science of the City University of New York, ss. 191-203.
- Dahl, Robert A. (1980). *Equality and Power in American Society*. (In Power and Democracy in America). (edt. William v. Dantonio, Howard J. Ehrlich.). United States of America: Greenwood Press, ss.73-89.
- Dahl, Robert A. (1982). *Dilemmas of Pluralist Democracy*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (2001). *Demokrasi Üstüne*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Demirkol, Özhan. (2006). *Civil Society as Foreign Policy Actor: The Case of TÜSİAD*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Dinler, Demet. (2009). *Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi*. Praksis, Sayı: 9. ss. 17-54.
- Doğan, Ali Ekber. (2010). *AKP’li Hegemonya Projesi ve Neoliberalizmin Yeniden Dirilişi*. Praksis, Sayı: 23. ss. 85-110.
- Doğangün, Gökten (2005). *State Tradition and Business in Turkey: The case of TÜSİAD*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Doğrudan Yabancı Yatırım Verileri Bülteni 2006/Ağustos. (2006-Ekim). Hazine Müsteşarlığı. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.
- Elkin, Stephen (1982). *Market and Politics in Liberal Democracy Politics and Markets by Charles Lindblom*. Ethics, Vol. 92, No: 4, The University of Chicago Press, ss.720-732.

- Ercan, Fuat. (1998). *Neo-liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Birikim Süreci ve Değişen Sermaye içi Bileşenler:1980 Sonrası İçin Çerçeve Denemesi*. İktisat Dergisi. Sayı: 378, ss. 25-51.
- Ercan, Fuat. (2007). *İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960’lardan Günümüze Bakış, Türkiye’de Kapitalizmin Güncel Sorunları*. İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar, Prof. Dr. Kemali Saybaşı’ya Armağan, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gölbaşı, Şükran. (2007). *TÜSİAD’ın Söylemleri Aracılığıyla Toplumun İnşa Girişimlerinin 24 Ocak Kararları ve İzleyen Süreç Bağlamında Eleştirel Bir İncelemesi*. Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Gramsci, Antonio. (1985). *Selections from Cultural Writings*. London: Lawrence & Wishart.
- Gülfidan, Şebnem. (1993). *Big Business and The State in Turkey: The Case of TÜSİAD*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Güzelsarı, Selime., Aydın, Saadet. (2010). *Türkiye’de Büyük Burjuvazinin Örgütlü Yükselişi: Siyasal ve Yönetimsel Süreçlerin Biçimlenmesinde TÜSİAD*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 1, Sayı: 20. ss. 44-68.
- Held, David. (1989). *Political Theory and The Modern State*. Standford: Standford University Press.
- Heper, Metin. (1991). *Interest Group Politics in Post-1980 Turkey : Lingering Monism*. Strong State and Economic Interest Groups The Post 1980 Turkish Experience içinde. Berlin: Walter de Gruyter&Co. Edt. Metin Heper. ss.163-176.
- Heper, Metin. (1991). *The State and Interest Groups With Special Reference to Turkey*. Strong State and Economic Interest Groups The Post 1980 Turkish Experience içinde. Berlin: Walter de Gruyter&Co. Edt. Metin Heper. ss. 3-21.
- Işık, Gülcan. (2006) . *Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD’ın Türkiye’de Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolünün Yazılı Basında Sunumu*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

- Jordan, Grant. (1990). *The Pluralism of Pluralism: An Anti-theory?* Political Studies XXXVIII, University of Aberdeen, ss. 286-301.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (1991). *Commercial Groups : Love-Hate Relationship With The State. Strong State and Economic Interest Groups The Post 1980 Turkish Experience içinde.* Berlin: Walter de Gruyter&Co. Edt. Metin Heper. ss.79-87
- Vorhoff, Karin. (2001). *Türkiye’de İşadamları Dernekleri: İşlevsel Farklılık ve Devlet Arasında.* Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik (içinde). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi.* İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Keyder, Çağlar. (2006). *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası.* Geçiş Sürecinde Türkiye (içinde). İstanbul: Belge Yayınları.
- Keyder, Çağlar. (2009). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman, E. Fuat., Koyuncu Berrin. (2005). *Globalization, Alternative Modernities and The Political Economy of Turkey,* Review of International Political Economy. Vol: 12, No:1. ss.105-128.
- Koyuncu, Berrin. (2003). *Globalization and Its Impact on Turkish Business Associations: TÜSİAD and MÜSİAD in a Comparative Perspective.* Doktora Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Koyuncu, Berrin. (2004). *Küreselleşme ve MÜSİAD: Bir Müslüman İşadamları Derneğinin Küreselleşmeye Eklemlenmesi.* Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi. ss.25-36.
- Koyuncu, Berrin. (2006). *Küreselleşme ve Türk İşadamları Derneği: TÜSİAD Örneği,* Uluslararası İlişkiler, Cilt. 3, Sayı: 9. ss. 125-149.
- Kışlalı, Ahmet T. (1992). *Siyaset Bilimi.* Ankara: İmge Kitabevi.
- Koç Topluluğu. *Bizden Haberler.* 1967: 8.

- Koraltürk, Murat. (1997). *Türkiye’de Sermaye Birikimi*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Lindblom, Charles E. (1959). *The Science of "Muddling Through"*. Public Administration Review, Vol. 19, No: 2. ss. 79-88.
- Lindblom, Charles E. (1968). *The Policy Making Process. America*. New York: Yale University Press.
- Lindblom, Charles E. (1970). *Unions and Capitalism*. Hamden: Archon Books.
- Lindblom, Charles E. (1977). *Politics and Markets*. United States of America: BasicBooks.
- Lindblom, Charles E. (1979). *Still Muddling, Not Yet Through*. Public Administration Review, Vol. 39, No: 6. ss. 517-526.
- Lindblom, Charles E. (1995). *Market and Democracy Obliquely*. Political Science and Politics. Vol.28, No: 4, American Political Science Association, ss.684-688.
- Lindblom, Charles E., Woodhouse, J. Edward. (1993). *The Policy Making Process*. New Jersey: Prentice Hall.
- Lorasdağı, Koyuncu Berrin. (2010). *The Relationship between Islam and Globalization in Turkey in the Post-1990 Period: The Case of MÜSİAD*. Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. No: 52. ss.105-128.
- Manley, John F. (1983). *Neo-Pluralism: A Class Analysis of Pluralism I and Pluralism II*. The American Political Science Review, Vol. 77, No: 2, American Political Science Association, ss. 368-383.
- Mathiowetz, Dean. (2008). *Interest” is a Verb Arthur Bentley and the Language of Interest*. Political Research Quarterly, Vol. 61, No: 4 , University of California, ss. 1-14.

- Mcfarland, Andrew S. (1987). *Interest Groups and Theories of Power in America*. British Journal of Political Science. Vol. 17, No: 2, Cambridge University Press, ss. 129-147.
- Miller, Nicholas R. (1983). *Pluralism and Social Choice*. The American Political Science Review. Vol.77, No:3, American Political Science Association, ss.734-747.
- Öncü, Ayşe. (1980). *Chambers of Industry in Turkey: An Inquiry into State-Industry Relations as a Distributive Domain*. The Political Economy of Income Distribution in Turkey içinde. Edt. Ergun Özbudun, Aydın Ulusan. ss.455-480. Holmes&Meier Publishers: New York.
- Önis, Ziya., Türem, Umut. (2001). *Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations*, Turkish Studies. Vol.2, No: 2, ss. 94-120.
- Öniş, Ziya., Türem, Umut. (2002). *Entrepreneurs, Democracy and Citizenship in Turkey*. Comparative Politics. Vol.34, No:4, ss.439-456.
- Öniş, Ziya., Güven, Ali Burak. (2010). *The Global Economic Crisis and the Future of Neoliberal Globalization: Rupture versus Continuity*. GLODEM Working Paper Series.
- Poggi, Gianfranco. (2007). *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Przeworski, Adam., Wallerstein, Michael. (1988). *Structural Dependence of the The State on Capital*. The American Political Science Review, Vol. 82, No: 1, American Political Science Association, ss. 11-29.
- Roos, Jérôme E. (2012). *The Political Economy of Business Power: Comparative and International Perspectives*. European University Institute: Reflections on a Revolution Working Papers.

- Saybaşı, Kemali. (1976). *Chambers of Commerce and Industry, Political Parties and Governments: A Comparative Analysis of the British and the Turkish Cases*. ODTÜ Gelişme Dergisi, Bahar 1976, No: 11. ss. 117-136.
- Smith, J.Martin. (1990). *Pluralism, Reformed Pluralism, Neopluralism*. Political Studies XXXVIII, University of Aberdeen, ss. 302-322.
- Solo, Robert., Fusfeld, R. Daniel., Buchanan, M. James. (1979). *Three reviews of Charles E. Lindblom :Politics and Markets: The World's Political Economic Systems*. Journal of Economic Issues, Vol.13, No: 1, Association for Evolutionary Economics, ss.207-217.
- Somer, Murat. (2010). *Demokralığın Politik Ekonomisi: İnanılır Demokrasi, Düzenleyici Devlet ve AB'li Küreselleşme*. Doğu-Batı, Sayı: 28. ss. 227-251.
- Soysal, Emre. (2007). *The Impact of The TUSİAD on The European Union Relations of Turkey, 1995-2005*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Sönmez, Mustafa. (2010). *Türkiye'de İş Dünyasının Örgütleri ve Yönelimleri*. İstanbul. Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği.
- Şenalp, Gürsan., Şenalp, Mehmet,Örsan. (2008). *Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi Ulusötesi Mücadeleler ve Çözülen Devlet Sınıfı*. Memleket, Siyasyönetim, Cilt: 3, Sayı: 8, ss.63-99.
- TOBB (2011). Türk Ticaret Kanunu (Ticari İşletme, Ticaret Şirketleri, kıymetli Evrak Hükümleri). Cilt: I. (Madde 1 - 849). Yayın No: 2011/138.
- Tuna, Gürçağ Ş. (2008). *Üretken Sermayenin Oluşum ve Gelişim Süreci TOBB'dan TUSİAD'a*. Doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Uğur, Mehmet., Yankaya, Dilek. (2008). *Policy Entrepreneurship, Policy Opportunism, and EU Conditionality: The AKP and TUSİAD Experience in Turkey*. Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions, Vol. 21, No: 4. ss. 581– 601.

- Weidenbaum, Murray L. (2003). *Business and Government in The Global Marketplace*, New Jersey: Prentice Hall.
- Yalman, Galip (2002). *Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi : Rölativist Bir Paradigma Mı Hegemonya Stratejisi Mi?* Praksis, Sayı: 5, ss. 7-23.
- Yıldız, Ceren (2011). *The Influence of the Economic Interest Groups In Turkish Foreign Policy During the JDP Government Period (2002-2011): The Cases of TUSIAD and MUSIAD*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Yavuz, Hakan. (2006). *Introduction: The Role of The New Bourgeoisie in the Transformation of the Turkish Islamic Movement*. The Emergency of A New Turkey: Democracy and AK Parti (içinde). Salt Lake City: The University of Utah Press. ss. 1-19
- Yılmaz, Ahmet (2005). *Neo-Liberal Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de Devlet ve Toplum İlişkileri, Toplumsal Merkezli Bir Yaklaşım*. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İİBF Dergisi, Cilt.20, Sayı: 1, ss. 107-140.
- Yılmaz, Zafer. (2009). *Günümüz Türkiye’sinde Devlet ve Hâkim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi*. Praksis, Sayı: 9, ss. 55-92.

TÜSİAD Yayınları

- TÜSİAD. (1997). *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri*. Yayın No: T/97 – 207.
- TÜSİAD. (1999). *Türkiye’de Demokratik Standartların Yükseltilmesi, Tartışmalar ve Son Gelişmeler*. Yayın No: T/99-12/274.
- TÜSİAD. (2001). *Tanıtım Broşürü*.
- TÜSİAD. (2003-2011). *Faaliyet Raporları*.
- TÜSİAD. (2002). *Türkiye Ekonomisi 2002*. Yayın No: T/2002-12-343.

TÜSİAD. (2002). 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri Sonrasında Kurulacak Hükümetin Öncelikli Gündemini Oluşturması Gereken Konular Hakkında TÜSİAD Görüşleri. Yayın No: TS/SEK/02-028.

TÜSİAD. (2004). Ekonomik Değerlendirme Raporu. Yayın No: T/2004-12/384.

TÜSİAD. (2004). Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik. Yayın No: T/2004-11/381.

TÜSİAD. (2004). Türk Emeklilik Sisteminde Reform. Yayın No: T/2004-11/382.

TÜSİAD. (2006). Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876-2006). Yayın No: TÜSİAD-T/2006-12/426.

TÜSİAD. (2007). Kayıt Dışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme: AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri. Yayın No: T/2007-01/428.

TÜSİAD. (2008). TİSK, TOBB VE TÜSİAD’ın “Kısmi Süreli Çalışma Biçiminin Uygulamasını Kısıtlayan Engeller” Konusunda Sundukları Ortak Görüş ve Öneriler. Yayın No: TS/SKD/İS/08-07.

TÜSİAD. (2009). 2009 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi. Yayın No: T-2008-12 /479.

TÜSİAD. (2009). Konjonktür Değerlendirme. Nisan, Sayı: 24.

TÜSİAD. (2010). İş ve Yatırım Ortamını İyileştirilmesine Yönelik TÜSİAD Önerileri Sunumu.

TÜSİAD. (2011). Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi-Yeni Anayasa Sürecinin Beş Temel Boyutu. Yayın No: T/2011/03/513.

TÜSİAD Broşür (2013).

Gazeteler

Cumhuriyet, 2002-2011.

Cumhuriyet, 28 Mayıs 1969.

Hürriyet, 2002-2011.

Habertürk, 6 Haziran 2010.

Milliyet, 20 Ekim 2009.

Radikal, 9 Temmuz 2002.

Vatan, 05 Temmuz 2009.

Yeni Şafak, 2002-2011.

Köşe Yazıları

Aksoy, Murat. Yeni Şafak, 22 Kasım 2010.

Balbay, Mustafa. Cumhuriyet, 3 Şubat 2009.

Berberoğlu, Enis. Hürriyet, 03 Ekim 2006.

Berberoğlu, Enis. Hürriyet, 14 Ekim 2008.

Çalışlar, Oral. Cumhuriyet, 28 Mart 2003.

Munyar, Vahap. Hürriyet, 31 Mart 2003.

Özsever, Atilla. Cumhuriyet, 15 Nisan 2010.

Sağlam, Erdal. Hürriyet, 18 Ekim 2008.

Sağlam, Erdal. Hürriyet, 10 Mayıs 2008.

Sirmen, Ali. Cumhuriyet, 3 Eylül 2010.

Sönmez, Mustafa. Cumhuriyet, 11 Şubat 2011.

Sönmez, Mustafa. Cumhuriyet, 13 Ekim 2010.

Sönmez, Mustafa. Cumhuriyet, 4 Ekim 2010.

Yeldan, Erinç. Cumhuriyet, 29 Aralık 2004.

İnternet Siteleri

Yalman, Galip. (2009). Putting the Turkish Political Economy into a Historical Perspective. <http://www.emergingcountries.org>. Erişim Tarihi: 25.09.2013.

Yılmaz, Kamil. (2007). *Türkiye için Doğrudan Yabancı Yatırım Stratejisi'ne Doğru*. YASED, Koç Üniversitesi. <http://www.yased.org.tr>. Erişim Tarihi: 23.10.2013.

Verilerle TÜSİAD. <http://www.tusiad.org.tr>. Erişim Tarihi: 26.10.2013.

<http://www.iso.org.tr>. Erişim Tarihi: 26.10.2013.

<http://www.tcmb.gov.tr>. Erişim Tarihi: 27.10.2013.

<http://www.ekonomi.gov.tr>. Erişim Tarihi: 11.12.2013.

<http://www.tusiad.org.tr>. Erişim Tarihi: 12.12.2013.

<http://www.musiad.org.tr>. Erişim Tarihi: 12.12.2013.

<http://www.turkonfed.org.tr>. Erişim Tarihi:12.12.2013.

<http://www.risk.gtb.gov.tr>. Erişim Tarihi: 13.12.2013.

EK-1

2003-2007 TÜSİAD Raporları

2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye Ekonomisi 2003	Türkiye Ekonomisi 2004	Türkiye Sermaye Piyasalarının Gelişimine Yönelik Öneriler	2006 Yılına Girenken Türkiye Ekonomisi	2007 Yılına Girenken Türkiye Ekonomisi
Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılanma Konusunda Öneriler		Doğru Başlangıç: Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim	OECD Kamu İşletmeleri için Kurumsal Yönetim Rehberi	Kurumsal Yapısı, Yasal Çerçevesi ve Göstergeleriyle Ulaştırma Sektörü
Finansal Raporlama Uygulamalarında Uluslararası Standartlara Geçiş	Sağlıklı Bir Gelecek: Sağlık Reformu Yolunda Uygulanabilir Çözümler Önerileri	Sermaye Piyasaları için Örnek Şirket Yapısı	Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme: Türkiye Deneyimi, Riskler ve Fırsatlar	Kurumsal Yapısı, Yasal Çerçevesi ve Göstergeleriyle Ulaştırma Sektörü Ek Tablolar
Türkiye’de Düzenleyici Reformlar: Ekonomik Dönüştürme Yaşamsal Destek	Türk Emeklilik Sisteminde Reform: Mevcut Durum ve Alternatif Stratejiler	DTÖ ve AB’deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı	Uluslararası Rekabet Stratejileri: Türkiye’de Bioteknoloji İşbirlikleri	Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecinde Türkiye’nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar
Kamu Hizmetinde Etik: Güncel Konular ve Uygulama	Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik	TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi (6 adet)	Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Bilişim ve Telekomünikasyon Teknolojileri Sektörü Üzerine Görüş ve Öneriler	1 Ocak 2014 Tarihinde Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Hedefine Doğru: Güçlü Demokrasi, Güçlü Sosyal Yapı, Güçlü Ekonomi
Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması: Temel İlkeler		Türkiye için Sürdürülebilir Büyüme Stratejileri Konferansı Tartışma Tebliği: Bölgesel Gelişme/ Büyümenin Finansmanı/Eğitim ve Büyüme		
Türk Gelir İdaresinin Yeniden Yapılandırılması: Temel Tasarım				
Küresel Kalkınmaya Doğru Ulusal İnovasyon Sistemi: Kavramsal Çerçeve, Türkiye İncelemesi ve Ülke Örnekleri	Fikri Mülkiyet Hakları Alanında Gündemdeki Konular: İş Dünyası için Yol Haritası 2004	Şirketlerin Yeni Yönetim Aracı: Çevresel Muhasebe	Tarih 1839 – 1939	Geçerli Nedenle İş Sözleşmesinin Feshi ve İşe İade Davaları Toplantısı
Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği’nin Dış Ticaretimize Etkileri		TÜSİAD Devlette Etik Altyapı Dizisi (2 adet)	Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876 – 2006): Prof. Dr. Bülent Tanör Anısına Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri 10. Yıl Güncellemesi	Sanayide AB Çevre Mevzuatına Uyum
		İş Kanunu Toplantı Dizisi Yayınları (2 adet)		STK Yönetişim Rehberi
Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Türkiye’de Kamu Sektörü Göstergeleri		Ekonomik Büyüme Anlamak	Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları	Uluslararası Rekabet Stratejileri: Türkiye Gıda Sanayii
Dünya Ticaret Örgütü 5. Bakanlar Konferansı Cancun, Meksika: 10-14 Eylül 2003		Bankacılık ve Reel Sektör İlişkilerinin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler	TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No: 8 / “Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme”	eDevlet Yolunda eBelediye Kıyaslama Çalışması 2007
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu: Anayasa Hukuku, İdare Hukuku ve Ceza Hukuku Açısından Türk Gelir İdaresi’nin Yeniden Yapılandırılması: Temel Tasarım		Fikri Mülkiyet Hakları Alanında Gündemdeki Konular: İş Dünyası için Yol Haritası 2005		
		Sağlıklı Bir Gelecek: Sağlık Reformu Yolunda Uygulanabilir Çözümler Önerileri		

2008 – 2011 TÜSİAD Raporları

2008		2009	2010	2011(Haziran)
2008 Yılına Girenken Türkiye Ekonomisi	TÜSİAD Enerji Stratejisi Dizisi No: 2 / “Türkiye için Elektrik Piyasası Mekanizmalarına İlişkin Öneriler”	2009 Yılına Girenken Türkiye Ekonomisi	2010 Yılına Girenken Türkiye Ekonomisi	İş Dünyasının Yeni Yasama Dönemine İlişkin Beklentileri 2011-2015
Kurumsal Risk Yönetimi			Reel Sektörde İç Denetim Uygulamaları: Tespit ve Öneriler	
TÜSİAD-TCMB Küresel Ekonomiye Entegrasyon Sürecinde Büyüme Dizisi No: 2 / “Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar”	Fason Üretim ve Teknoloji Transferi Anlaşmalarında Grup Muafiyeti Tartışmaları	Avrupa Birliği Kapı Aralığında Sıkışmış Ülke: Kuzey Kıbrıs	Enerji Sektörünün Liberalizasyonu: Türkiye ve AB Örnekleri	Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi: Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu
	Otomotiv Sektöründe Yeni Grup Muafiyet Rejimi Tartışmaları	İttifakın Yeniden Yapılandırılması: Türkiye-ABD İlişkilerinde Yeni Dönem – Türkiye Perspektifi	eDevlet Yolunda eBelediye Kıyaslama Çalışması	Türkiye’de İnternet Sitelerinin Erişiminin Engellenmesi Konusunda Farklı Hukuk Disiplinleri Açısından Değerlendirmeler
Avrupa Birliği Yolunda Türkiye’nin Tanıtımı: TÜSİAD Örneği	Dikey Anlaşmalara İlişkin Grup Muafiyet Rejiminde Değişiklik Tartışmaları		Fikri Haklar Sözlüğü	Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Sağlıkta İnovasyon
TÜSİAD-TCMB Küresel Ekonomiye Entegrasyon Sürecinde Büyüme Dizisi No: 2 / “Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi”	Türk Sanayisine Sektörel Bakış	AB Müktesebatı Uluslararası Semineri: “İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çevre”	Yönetim Kurulları için Kurumsal Yönetim Prensipleri (2 adet)	İki Vitesli Büyümeden Seyir Haline Geçiş: 2011’e Girenken Dünya ve Türkiye Ekonomisi
	Yönetim Kurulları’nda İç Denetim Hakkında Sorulması Gereken 12 Soru	Dünyada ve Türkiye’de İş Etiği ve Etik Yönetimi	2050’ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü, Eğitim, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Sistemlerine Yansımalar (2 adet)	A 2020 Gender Perspective for the European Union and Turkey
Kadının Siyasetteki Yerinin Güçlendirilmesi Konferansı	TÜSİAD-TCMB Küresel Ekonomiye Entegrasyon Sürecinde Büyüme Dizisi No: 3 / “Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri: 1987-2007 Döneminde Büyümenin Kaynakları Temel Sorunlar ve Potansiyel Büyüme Oranı”	Bölgesel İnovasyon Merkezleri: Türkiye İçin Bir Model Önerisi	Türkiye Sanayisine Sektörel Bakış: Gemi İnşa Sanayii	TÜSİAD İlerleme Bildirim Raporu / Küresel İlkeler Sözleşmesi
Türkiye’de Tarım ve Gıda: Gelişmeler, Politikalar ve Öneriler		İnovasyon Araç Kutusu: Yöneticiler için Teknikler	TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No:13 / Tasarım Yönetimi: Tanım, Kapsam ve Uygulama	
ABD Temsilciler Meclisi Yasa Tasarısı No. 106 Yasal ve Olgusal Eksiklikler	Gümrük Birliği Çerçevesinde AB’nin Üçüncü Ülkelerle Yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının Avrupa ve Türk İş Dünyasına Etkileri	TÜSİAD İlerleme Bildirim Raporu / Küresel İlkeler Sözleşmesi	Türkiye için e-Devlet Yönetim Modeli’ne Doğru: Mevcut Durum Değerlendirmesi ve Öneriler	
TÜSİAD Enerji Stratejisi Dizisi No: 3 / “Türkiye Elektrik Piyasası için Özelleştirme Önerileri”	Ulusal İnovasyon Girişimi 2007 Yılı Çalışmaları		Medeni Usul Hukuku’nun Yasama Üstü Kaynakları Çerçevesinde Fransız ve Türk Hukuku’nda Çelişmeli Yargılama İlkesi	
Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar	Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri			
Türkiye’de Su Yönetimi: Sorunlar ve Öneriler	Küresel Su Krizine Çözüm Arayışları: Şebeke Suyu Hizmetlerine			
Türkiye’de Yükseköğretim: Eğilimler, Sorunlar ve Fırsatlar	Özel Sektör Katılımı: Dünya Örnekleri Işığında Türkiye için Öneriler			
Nanoteknoloji ve Türkiye				